

Φρανσουά Πουκεβίλ

Ταξίδι στην Ελλάδα

Ακαρνανία – Αιτωλία

1814 - 1815

Πίνακας περιεχομένων

Ακαρνανία.....	3
BONITSA.....	4
ΚΕΦΑΛΑΙΟ LXXXI. Έκταση και διαιρέσεις της Ακαρνανίας. Ερείπια του Ακτίου. Λίμνη Μυρτούντιον, σήμερα Σαλτένα. Λίμνη του Εχίνου, ή Βουλγάρη. Ερείπια. Κοιλιάδα της Πλαγιάς. Ανακτόριον. Βόνιτσα.....	4
ΞΗΡΟΜΕΡΟ.....	14
ΚΕΦΑΛΑΙΟ LXXXII. Ξηρόμερο. Λουτράκι, ή Λιμναία. Όρος Μπουμπίστος. Κανδήλα. Ερείπια της Αλυζίας. Σκλάβαινα, ή Σόλλιον. Κατούνα, ή Κορόντη. Τρύφος, παλαιότερα Θύρρειον. Ανάπη, ή ποταμός του Αετού. Μητρόπολις. Μενδενίκο, ή Μεδεών. Υποτιθέμενη λίμνη της Ουρίας. Δραγαμέστρο. Ερείπια και λιμάνι του Αστακού. Παλαιοκατούνα. Αρχαία Αίνεια. Πέταλα, ιερό λιμάνι του Ηρακλή. Κατοχή. Λίμνη Λεζίνι, ή Κυνία. Τρικάρδος, παλαιότερα Οινιάδες. Μαχαλάς. Απόσταση μεταξύ Στράτου και Κωνώπης, σήμερα Κωνωπίνα.....	14
ΠΑΡΑΧΕΛΩΙΤΙΔΑ.....	26
ΚΕΦΑΛΑΙΟ LXXXIII Ακαρνανική Παραχελωίτιδα. Διαδρομή από την Άρτα μέχρι το πέρασμα (πόρο) του Αχελώου. Αγραΐδα, ή η επαρχία του Βάλτου. Όρος Θύαμος, ή Μακρυνόρος. Ερείπια της Όλπης, σήμερα Αμβρακία. Λίμνες της Αμβρακίας και του Οζερού. Τοποθεσία της Σπάρτου στη χώρα της Φυτίας. Ερείπια της Στράτου, σήμερα Λεπενού· της Αγραΐδος, τώρα Αγριάδα. Επισκόπηση της Απεραντίας και της Ευρυτανίας, μέχρι τα σύνορα της Άνω Βλαχίας. Πληθυσμός.....	26
Αιτωλία.....	36
ΑΓΡΙΝΙΟ.....	37
ΚΕΦΑΛΑΙΟ LXXXIV Αιτωλία: οι αρχαίες και σύγχρονες διαιρέσεις της· τα όριά της. Οφεία, ή Βλοχός. Διαδρομή από το πέρασμα του Στράτου έως το Βραχώρι. Η καταστροφή μιας ελληνικής οικογένειας. Ερείπια του Θέρμου. Διαδρομή από το Βραχώρι μέχρι τη λίμνη Τριχωνίδα, που τώρα ονομάζεται Οζερός, και το Σουδί. Πέτρινη γέφυρα τριακοσίων εξήντα έξι τόξων (καμαρών), ανάμεσα στις λεκάνες της που ονομάζονται Υδρία, Τριχωνίδα και Λυσιμαχία· η εκβολή της στον Αχελώο. Προσχώσεις των Εχινάδων, που σχηματίζουν σήμερα τις Αναχαΐδες, ή αγροκτήματα του Αγγελοκάστρου. Τοποθεσία της Αρσινόης. Πληθυσμός. Εδαφικά έσοδα.....	37
ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ.....	49
ΚΕΦΑΛΑΙΟ LXXXV Δεύτερο μέρος της αρχαίας Αιτωλίας. Αιολίδα, ή επαρχία του Ζυγού. Όρος Αράκυνθος. Στενό του Γεράσοβου. Κοιλιάδα των τάφων. Πηγή Συκιά. Κλεισούρα. Ξωκλήσι του Προφήτη Ηλία. Τείχιον. Ανατολικό [Αιτωλικό]. Πλευρώνα, σήμερα Κυρά της Ειρήνης. Μεσολόγγι. Ερείπια του Κροκυλίου, ή Ακράγας, σήμερα Κόρταγα. Ληλάντιο πεδίο. Εκβολές του Ευήνου, ή Φίδαρη. Τοποθεσία της Χαλκίδας. Πληθυσμός και έσοδα της επαρχίας του Ζυγού.....	49
ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ.....	60
ΚΕΦΑΛΑΙΟ LXXXVI Επίκτητος Αιτωλία, ή επαρχία (καντόνι) του Βενέτικου. Όρος Χαλκίς, ή Βαράσοβα. Πηγή Καλλιρρόη. Ερείπια της Καλυδώνας. Χωριό Μαυρομάτι. Πιθανή τοποθεσία της Λυκίρνας. Λιμένας του Καβουρόλιμνου. Θέση του Ελαιούς. Όρος Ταφιασσός, ή Κλόκοβα. Τμήμα αποκαλούμενο Κακιά Σκάλα. Θειούχες ιαματικές πηγές, θεωρούμενες από τους αρχαίους ως οι τάφοι του Νέσσου και των Κενταύρων. Προέκταση του όρους Κόραξ, ή Κόρακας. Ρους του Ταφιασσού. Πιθανές θέσεις του Μακυνίου και του Μολυκρείου. Παραγωγή και πληθυσμός του Βενέτικου. Άφιξη στο κάστρο της Ναυπάκτου (Lépante).....	60
Φρανσουά Σαρλ Υγκ Λοράν Πουκβίλ (Φρανσουά Πουκεβίλ).....	67

Ακαρονανία

pentalofo.gr

BONITSA

ΚΕΦΑΛΑΙΟ LXXXI.

Έκταση και διαιρέσεις της Ακαρνανίας. Ερείπια του Ακτίου. Λίμνη Μυρτούντιον, σήμερα Σαλτένα. Λίμνη του Εχίνου, ή Βουλγάρη. Ερείπια. Κοιλάδα της Πλαγιάς. Ανακτόριον. Βόνιτσα.

Το όνομα και τα όρια της Ακαρνανίας εκφράζονται με σύγχυση από τους συγγραφείς της αρχαιότητας. Ο Όμηρος δεν κάνει μνεία των Ακαρνάνων στον κατάλογό του, ίσως, όπως πιστεύεται, επειδή δεν έλαβαν κανένα μέρος στον Τρωικό πόλεμο, παρόλο που ένας από τους σχολιαστές του¹ ισχυρίζεται ότι εμφανίστηκαν εκεί υπό το όνομα Κουρήτες. Αλλά εξετάζοντας σχολαστικά τα γεγονότα, είναι πιθανό ότι ο κριτικός πλανήθηκε συγχέοντας τους κατοίκους της Πλευρώνας, δηλαδή τους Κουρήτες ή κουρεμένους, με τους Ακαρνάνες ή μακρουμάλληδες², οι οποίοι χωρίζονταν από αυτούς μέσω του ποταμού Αχελώου. Δεν είναι λιγότερο αμφίβολο, σύμφωνα με τον Ησύχιο, ότι ονομάστηκαν Εφυραίοι³, αφού ήδη από την εποχή του Ηροδότου, ονομάζονταν Ακαρνάνες⁴. Εξάλλου, δεν μιλώ παρά παρεκβατικά για αυτές τις ετυμολογίες, οι οποίες δεν έχουν παρά μια μακρινή αναλογία με την αφήγηση του ταξιδιού μου· και θα αναφέρω επίσης συνοπτικά όσα λένε οι γεωγράφοι σχετικά με τα αρχαία όρια αυτής της επαρχίας.

Ο Στράβων, ο οποίος συχνά αντιφάσκει, αφού τοποθέτησε στα βόρεια της Ακαρνανίας τους Αμφιλοχίους και τους Αγραίους, ορίζει τα όρια της επικράτειάς της στον Αχελώο, ο οποίος τη χωρίζει από την Αιτωλία⁵, χωρίς να θυμάται ότι τα μεταφέρει, σε ένα άλλο βιβλίο της γεωγραφίας του, μέχρι τη γραμμή του Εύηνου⁶. Ο Ξενοφών, ο Έφορος, ο Τίτος Λίβιος δεν αφήνουν λιγότερη ασάφεια ως προς την περιφέρειά της, προσθέτοντας σε αυτήν την Αμφιλοχία, η οποία αποτελεί μέρος της Ηπείρου⁷, και λέγοντας μάλιστα ότι ο Άρεθων [ποταμός Άραχθος] ρέει μέσα από την Ακαρνανία.

1 Auct. Brev. Schol., ad. v. 525, lib. I. Iliad.

2 Ακαρνανία, χώρα κεχωρισμένη τῶν Κουρήτων πρὸς τῷ Αχελώῳ. Διὸ καλοῦνται οἱ μὲν χειρόμενοι Κουρήτες, οἱ δὲ ἀκούρευτοι Ακαρνᾶνες. Στέφανος Βυζάντιος

3 Αυτό το όνομα δεν μπορεί να δοθεί παρά σε μια φυλή της Αιτωλίας, επαρχία στην οποία υπήρχε ένας οικισμός ονομαζόμενος Έφυρα, ἔστι καὶ κώμη Αἰτωλίας Ἐφυρα. Στέφανος Βυζάντιος

4 Ηρόδοτ. Ευρώπ.

5 Στράβ., βιβλ. X, σελ. 450.

6 Αυτόθι, βιβλ. VIII, σελ. 336.

7 Τίτ.-Λίβ., βιβλ. XXXVIII, κ. 3, 4.

Άλλοι συγγραφείς, αντί να επεκτείνουν τα όρια της Ακαρνανίας, φαίνεται να την κατατάσσουν μόλις και μετά βίας στον αριθμό των επαρχιών της Ελλάδας. Ο Πλίνιος την περιλαμβάνει στο κεφάλαιό του για την Ήπειρο, αρκούμενος στην απარიθμηση μερικών από τις πόλεις της· και ο Αιλιανός⁸, καθώς και ο Πτολεμαίος⁹, δεν την θεωρούν παρά μια από τις υποδιαιρέσεις της. Τέλος, ο Φαβωρίνος¹⁰ δίνει στην Ακαρνανία τα ονόματα της Αμβρακίας, της Νικόπολης· και ο Τζέτζης υιοθετεί αυτή την παράξενη πολυμάθεια. Επίσης, πρέπει να ομολογηθεί, όπως παρατηρεί ο Paulmier de Grenteménil, ότι κανένα άλλο μέρος της Ελλάδας δεν καθορίστηκε ποτέ τόσο αόριστα, ούτε ονομάστηκε με τόσα διαφορετικά ονόματα¹¹.

Όσο για τους κατοίκους της, τους βρίσκουμε να αποκαλούνται Λέλεγες, Τηλεβόες¹²· και ο Θουκυδίδης και ο Πausανίας¹³ μας πληροφορούν ότι πήραν το ιστορικό τους όνομα από τον Ακαρνάνα, γιο του Αλκμαίωνα, για τον οποίο ο Απολλόδωρος μιλά εκτενώς, καθώς και για έναν άλλο γιο που ονομαζόταν Αμφίλοχος. Βρίσκουμε τους Ακαρνάνες αναμειγμένους σε όλους σχεδόν τους πολέμους της Ελλάδας, μέχρι την εποχή που υπέκυψαν στον ζυγό των Ρωμαίων¹⁴, στους οποίους υποτάχθηκαν μαθαίνοντας την ήττα του Φιλίππου στις Κυνός Κεφαλές, ήττα που ακολούθηθηκε από την κατάληψη της Λευκάδας, της πρωτεύουσάς τους, από τον πρεσβευτή Φλαμινίνο. Από αυτή την καταστροφή, μια μακρά νύχτα καλύπτει την Ακαρνανία, το όνομα της οποίας δεν αναφέρεται παρά σπάνια από τους Βυζαντινούς, μέχρι την εποχή των εισβολών των Τριβαλλών¹⁵, των Νορμανδών και του Ρογήρου, βασιλιά της Σικελίας, ο οποίος πρόσθετε το όνομά της και εκείνο της Αιτωλίας στους τιμητικούς τίτλους του στέμματός του¹⁶. Την εποχή του Dominique Niger, αποτελούσε ακόμη ένα δεσποτάτο¹⁷, του οποίου ο ηγέτης ονόματι Γρηγόριος δολοφονήθηκε από τον ανιψιό του, ο οποίος ήταν κόμης της Κεφαλλονιάς. Τέλος, υποταγμένη στους Τούρκους, εκείνοι την έκαναν ένα βοϊβοδιλίκι παρόμοιο με εκείνο της Άρτας, το οποίο είναι γνωστό τώρα με το όνομα Ξηρόμερο.

8 Αιλιαν., βιβλ. XIII, κ. 19.

9 Πτολεμ., βιβλ. III, κ. 15.

10 Favorinus, στη λέξη Σείρονες, μιλώντας για την Ακαρνανία που λέγεται Αμβρακίας (διορθ. αντί Αμβρακία) τώρα και Νικοπόλεως (διορθ. αντί Νικόπολις)· και Τζέτζης στη λέξη Αρπυόγονον, παρά Λυκόφρ., στ. 648.

11 Palmer., De Acarnania, κ. 1, σελ. 368.

12 Αριστ., παρατιθέμενος από τον Στράβ., βιβλ. VII, σελ. 321.

13 Θουκυδ., βιβλ. II· Πaus., βιβλ. VIII· Σκύλαξ, Στέφ. Βυζ.

14 Τίτ.-Λίβ., βιβλ. XXXIII, κ. 17, και βιβλ. XIV, κ. 31.

15 Τη βλέπουμε ενωμένη με τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία υπό τη βασιλεία του Ανδρονίκου· κατεχόμενη από τους Σέρβους από το 1348 έως το 1357· ανακτηθείσα γύρω σε εκείνο το χρόνο από τον Ιωάννη Καντακουζηνό, αποδόθηκε από τον Κράλη της Σερβίας στους Ρωμαίους, όπως και η Θεσσαλία, τα Σέρβια, η Βέροια, το Γυναϊκόκαστρο, οι Φερές, το Μελένικο, η Στρώμνιτσα και η Καστοριά. Από το 1389 έως το 1410, ερημώθηκε και καταλήφθηκε από τους Αλβανούς που βγήκαν από την Επιδάμνο [Δυρράχιο]. STRITT., Servic., τ. XVII.

16 Ο Ρογήρος, βασιλιάς της Σικελίας, πρόσθετε σε αυτόν τον τίτλο εκείνους του πρίγκιπα των Ακαρνάνων, των Αιτωλών, που τώρα ονομάζονται Αρτινοί, και όλης της χώρας που βρέχεται από τον Κορινθιακό και τον Κρισαίο κόλπο. NICET., βιβλ. II, σελ. 50.

17 Ο D. Niger την αποκαλεί Δεσποτάτο, ή μικρή Ελλάδα.

Αυτή η χώρα έχει ως όρια τη δεξιά όχθη του Αχελώου, τον Αμβρακικό κόλπο και την εξωτερική θάλασσα, την οποία ο Στράβων χαρακτηρίζει ως Σικελική¹⁸ και η οποία κοινώς ονομάζεται Ιόνιο. Εντός αυτού του πλαισίου, η Ακαρνανία συνορεύει με τις περιοχές του Ραδοβιζίου και του Ασπροποτάμου· οι δε υποδιαίρεσεις της σχηματίζουν τρία βιλαέτια, αυτά της Βόνιτσας, του Ξηρομέρου και του Βάλτου, των οποίων θα εκθέσω την περιγραφή, συνδέοντάς την με την αναφορά των αρχαίων πόλεων που λάμπρυναν αυτή τη χώρα, η οποία τώρα είναι άγρια και ερημωμένη.

Η Ακαρνανία, η οποία αποτελεί μέρος της διοίκησης του Αλή πασά, όπως και όλη η ακτή της στερεάς μέχρι πέρα από τη Θήβα της Βοιωτίας, περιλαμβανόταν στο προξενικό τμήμα με το οποίο ήμουν επιφορτισμένος· έστρεψα λοιπόν την προσοχή μου σε ακτές όπου οι Ίωνες [Επτανήσιοι], τους οποίους η Γαλλία προστάτευε τότε, ασκούσαν μια ακτοπλοΐα που απαιτούσε συχνά την παρέμβασή μου. Πριν από εκείνη την εποχή, κλήθηκα εκεί για να επιθεωρήσω ένα απόσπασμα πυροβολητών¹⁹ που είχαν σταλεί από τη Δαλματία από τον στρατάρχη Μαρμόν και είχαν κατευθυνθεί προς την Πλαγιά, όπου τους βρήκα να αναμετρώνται [συγκροτούνται] με τους Ρώσους, οι οποίοι τότε βρίσκονταν σε πόλεμο κατά της Οθωμανικής Πύλης και κατείχαν την Αγία Μαύρα [Λευκάδα]. Επωφεληθήκα από αυτή τη συγκυρία για να αρχίσω να μελετώ τα νότια μέρη της Ελλάδας, χωρίς να φαντάζομαι ότι τα γεγονότα θα με μετέφεραν ξανά στην Πελοπόννησο, όπου υπήρξα αιχμάλωτος το 1799.

Είχα προετοιμαστεί για αυτή την αποστολή ξαναδιαβάζοντας όσα έγραψαν οι αρχαίοι συγγραφείς για την Ακαρνανία, όταν αποβιβάστηκα για πρώτη φορά, συνοδευόμενος από τον αδελφό μου, στην ακτή του Ακτίου, τον Μάιο του 1807. Ένα σφάλμα του ντ' Ανβίλ [d'Anville], ο οποίος είναι παντού ακριβής και συνετός, με είχε κάνει να αμφιβάλω αν η ακτή που βρίσκεται απέναντι από την Πρέβεζα ήταν εκείνη του Ανακτορίου· αλλά μόλις πάτησα στη στεριά, αναγνώρισα από τις μυρτιές της, τις δάφνες της και τα ερείπιά της, την αρχαία πόλη του Ακτίου²⁰. Σε κάθε βήμα ξαναέβρισκα αυτή τη γη που είχε καθαγιαστεί, ήδη από την αυγή του πολιτισμού, από την πρώτη των λατριών που μπορούσαν τότε να αποδώσουν οι άνθρωποι στη θειότητα, απευθύνοντας τις τιμές τους στον ήλιο, πατέρα των εποχών, πηγή ζωής και φωτός. Ο Απόλλων, κατεβασμένος από τους αιώνιους θόλους του Ολύμπου, είχε επισκεφθεί τους Περραιβούς· η Θεσσαλία είχε αναγνωρίσει τη δύναμη των ταχέων βελών του, που την είχαν ελευθερώσει από τον όφη Πύθωνα, προτού εκείνος χαμηλώσει το βλέμμα του προς τις όχθες του Αμβρακικού κόλπου.

Μια δεύτερη κατάκτηση τον είχε ελκύσει σε αυτές τις ακτές· η Ακαρνανία και η Αιτωλία είχαν γίνει οι αγαπημένες του γαίες· το Άκτιο, η Λευκάδα, ενωμένη τότε με την ήπειρο, από την οποία χωρίστηκε με κανάλι, έργο των Κορινθίων, του είχαν εγείρει ναούς· και αυτοί οι τόποι, περισσότερο ευνοημένοι από τους Δελφούς και την Κλάρο, του επέστρεφαν τους ομόφωνους φόρους ευγνωμοσύνης και αγάπης των λαών. Αυτό το

18 Στράβ., βιβλ. II, σελ. 123. Comment., XI, σελ. 289.

19 Βλέπε τ. II, Κ. LXI αυτού του ταξιδιού.

20 Η ένδειξη του Στράβωνα είναι τόσο θετική, που αναρωτιέμαι ακόμη πώς ο ντ' Ανβίλ μπόρεσε να πλανηθεί. Εισερχόμενοι στον Αμβρακικό κόλπο, έχετε στα δεξιά τους Ακαρνάνες Έλληνες και τον βωμό του Ακτίου Απόλλωνα. Πάνω σε ένα ύψωμα, βλέπετε τον ναό του, λόφος τις έφ' ού νεώς· μια πεδιάδα όπου βρίσκεται το ιερό δάσος και το λιμάνι στο οποίο ο Καίσαρ αφέρωσε πλοία ως ευχαριστήρια για τη νίκη του. Βιβλ. VII, σελ. 325.

ακρωτήριο, ήδη από την εποχή που δεν διέθετε παρά ένα ιερόν ή βωμό υπό τον ανοικτό ουρανό, υπήρξε το γενικό αντικείμενο του θρησκευτικού σεβασμού των λαών. Στη συνέχεια, όπως στους Δελφούς, στην Ολυμπία και στη Δωδώνη, όταν μια πόλη υψώθηκε δίπλα στον βωμό του μαντείου²¹, η σπουδαιότητά της απέκτησε νέα λάμψη. Θεσπίστηκαν ιπποδρομίες, γυμνικοί αγώνες, μονομαχίες και τριετείς εορτές, που προσείλκυσαν μια τεράστια συρροή ανθρώπων διψασμένων για στεφάνια και δόξα στην ακτή του Ακτίου, μέχρι την εποχή που η άστατη τύχη, στεφανώνοντας τον πιο δειλό από τους νικητές, παρέδωσε στον Αύγουστο τον κλάδο της νίκης και το σκήπτρο του κόσμου.

Τότε έπαυσαν οι θρησκευτικές εορτές του Ακτίου, το οποίο κατατάχθηκε στον αριθμό των αποικιών του κυρίαρχου λαού²², και η κολακεία επινόησε μια νέα εποχή [χρονολόγηση] για να διαιωνίσει τη μνήμη μιας ναυμαχίας που κερδήθηκε από Ρωμαίους εναντίον άλλων Ρωμαίων. Χτίστηκε στην απέναντι όχθη, ως θριαμβευτικό μνημείο, μια πόλη όπου μεταφέρθηκαν οι πομπές του Απόλλωνα, καθώς και οι κάτοικοι των γειτονικών μερών, για να κατοικηθεί η πόλη των πατροκτόνων, στην οποία δόθηκε το όνομα Νικόπολις. Αλλά το έργο του εγκλήματος, όπως και εκείνο της μυθολογικής θρησκείας, δεν υπάρχει πια· η εποχή του Ακτίου και εκείνη του Οκταβιανού έχουν ξεχαστεί. Οι λόχμες καλύπτουν την πόλη της Νίκης, όπως και το ιερόν του γιου της Λητούς· και ο ταξιδιώτης που επισκέπτεται αυτές τις χώρες των μεγάλων αναμνήσεων, αφού προφέρει τα ονόματα του Αυγούστου, του Αντωνίου και της Κλεοπάτρας, απομακρύνεται αναστενάζοντας.

Κάνοντας αυτές τις σκέψεις, φτάσαμε στο στάδιο, όπου βρήκα χωρικούς απασχολημένους με την εκρίζωση μεγάλων λίθων που προορίζονταν για την κατασκευή ενός οχυρού που ο βεζίρης Αλής ύψωνε στην είσοδο του κόλπου. Εξέτασα λεπτομερώς μερικά τμήματα των τειχών ενός ιπποδρομίου, χτισμένα με opus reticulatum (δικτυωτή τοιχοποιία)· και ανεβαίνοντας προς τα βορειοανατολικά, φτάσαμε στον λόφο που τώρα ονομάζεται Πούντα (η αιχμή), πάνω στον οποίο υψωνόταν ο ναός του Απόλλωνα. Άλλοι εργάτες ήταν απασχολημένοι με ανασκαφές στα πέριξ, για να αποκαλύψουν ένα κανάλι που κατέληγε στο Νεώριον, όπου προτίθεντο να εγκαταστήσουν αλυκές. Καθώς μετακινούσαν πολλές μαρμάρινες πλάκες, σταμάτησα το σφυρί των χτιστών τη στιγμή που ετοιμάζονταν να σπάσουν μία που έφερε μια μακρά επιγραφή, την οποία αντέγραψα²³. Αναγνώρισα στη συνέχεια τις κύριες θέσεις της πόλης, τα πηγάδια της,

21 "Mox et Leucatæ nimbose cacumina montis, / Et formidatus nautis aperitur Apollo. / Hunc petimus fessi et parvæ succedimus urbi. / Actiaque Iliacis celebramus littora ludis." Αινειάς, βιβλ. III, στ. 274 έως 280. [Μετάφραση: Σύντομα εμφανίζονται οι νεφελοσκέπαστες κορυφές του όρους της Λευκάδας και ο Απόλλων, ο φόβος των ναυτικών. Εκεί κατευθυνόμαστε κουρασμένοι και προσεγγίζουμε τη μικρή πόλη. Και γιορτάζουμε στις ακτές του Ακτίου με ιλιακούς αγώνες.]

22 "In ore ipso colonia Augusti Actium." [Στο ίδιο το στόμιο η αποικία του Αυγούστου, το Άκτιο.] Πλίν., βιβλ. IV, κ.· και Pompon. Mela, βιβλ. II, κ. 3.

23 Αυτή η επιγραφή, την οποία έστειλα τότε στο Ινστιτούτο της Γαλλίας, εξηγήθηκε και σχολιάστηκε από τον κ. Boissonade και βρίσκεται στο έργο με τίτλο: Lucae Holstenii epistolae ad diversos· καθώς και εκείνη της εκκλησίας της Ευαγγελίστριας της Άρτας. Θα περιοριστώ λοιπόν στο να την παραθέσω, καθώς και εκείνη που αντιγράφηκε από τον αδελφό μου, οι μελετητές που μπορεί να τους ενδιαφέρουν είναι σε θέση να συμβουλευτούν το σχόλιο που υποδεικνύω, στη σελίδα 417 έως τη σελίδα 458. Παρίσι 1817.

ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ

το θέατρό της, τον τόπο των ναυμαχιών και το σημείο από όπου ο Ενετός στρατηγός Στρασόλντο [Strasoldo] σφυροκόπησε το κάστρο της Πρέβεζας, το οποίο ανάγκασε σε συνθηκολόγηση στις 29 Σεπτεμβρίου 1684. Τέλος, κατέγραφα ένα θραύσμα επιγραφής σε ένα μάρμαρο τοποθετημένο στο ανώφλι του μικρού οχυρού που χτιζόταν· και πήρα τον προσανατολισμό των υφάλων που καταλήγουν στο δυτικό ακρωτήριο του Ακτίου.

Όταν επιστρέψαμε στην Πούντα, όπου πλέον δεν υπάρχει παρά ένας πύργος που χρησιμεύει ως φυλάκιο για τους Αλβανούς και η κατοικία ενός κηπουρού του βεζίρη, βρήκαμε τη συνοδεία που έπρεπε να μας συνοδεύσει στην Πλαγιά. Αναχωρήσαμε αμέσως, ακολουθώντας τη διαδρομή ανάμεσα στους σχίνους που πλαισιώνουν την ταπεινή ακτή της εσωτερικής θάλασσας, για τρία τέταρτα της λεύγας. Τα λιμνάζοντα νερά της χερσονήσου σχηματίζουν σε εκείνο το σημείο έναν πλατύ βάλτο, όπου τα βουβάλια και οι αγριόχοιροι κυλιούνται κατά τις ζέστες του καλοκαιριού. Είδα στις όχθες του το κρητικό καλάμι, αγαπημένο των βοσκών, το οποίο ο Απόλλων έπλεκε με τις δάφνες του στεφανιού του²⁴. Στη συνέχεια εισήλθαμε ανάμεσα σε δάση από δάφνες, μυρτιές και χαρουπιές (Σκυλοκέρατον), που υψώνονται σε σημαντικό ύψος· και μετά από μισή λεύγα, φτάσαμε στον αυχένα της χερσονήσου, που έχει διάμετρο περίπου τρία τέταρτα της λεύγας ανάμεσα στις δύο θάλασσες.

Καθώς ετοιμαζόμασταν να εισέλθουμε ξανά στα δάση, η συνοδεία μας έστειλε μερικούς ανιχνευτές μπροστά, με την εντολή να μας περιμένουν στα ξέφωτα· και έτσι φτάσαμε στο οχυρωμένο φυλάκιο του Κοκκινοβουνίου²⁵ [Κάστρο του Αγίου Γεωργίου], όπου ο βεζίρης είχε τοποθετήσει μια μεγάλη φρουρά για να επιτηρεί τις κινήσεις των Ρώσων. Αναζήτησα μάταια ίχνη από τα ερείπια του Εχίνου πάνω σε αυτόν τον λόφο που είναι γεμάτος αγριελιές και αγλαδιές με λογχοειδή φύλλα. Αφού συνομιλήσαμε με τον επικεφαλής του φυλακίου, κάναμε στάση στους τάφους, που είναι υψωμένοι σε ένα πλάτωμα πλαισιωμένο από δάφνες, μελιές και τερεβίνθους, που αναμειγνύουν τις αρμονίες των φυλλωμάτων τους.

Επιγραφή του Ακτίου

«ΕΠΙ ΙΕΡΑΠΟΛΟΥ ΤΩΙ ΑΠΟΛΛΩΝΙ ΤΩΙ ΑΚΤΙΩΙ ΦΙΛΗΜΟΝΟΣ ΠΡΟΜΝΑΜΟΣ ΔΕ ΑΓΗΤΑΡΟΧΟΥ ΝΙΚΙΑ ΑΛΥΖΕΙΟΥ ΣΥΜΠΡΟΜΝΑΜΟΝΩΝ ΔΕ ΝΑΥΣΙΜΑΧΟΥ ΤΟΥ ΦΟΙΤΙΑΝΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΟΣ ΔΕ ΤΑΙ ΒΟΥΛΑΙ ΠΡΟΪΤΟΥ ΤΟΥ ΔΙΟΠΕΙΘΕΟΣ ΜΑΤΡΟΠΟΛΙΤΑ ΚΟΥΡΟΠΟΥ ΩΕΔΟΞΕ ΤΑΙ ΒΟΥΛΑΙ ΚΑΙ ΤΩΙ ΚΟΙΝΩΙ ΤΩΝ ΑΚΑΡΝΑΝΩΝ ΠΡΟΞΕΝΟΥΣ ΕΙΜΕΝ ΚΑΙ ΕΥΕΡΓΕΤΑΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ ΤΩΝ ΑΚΑΡΝΑΝΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΝΟΜΟΝ ΑΓΑΣΙΑΝ ΟΛΥΜΠΙΩΝΟΣ ΠΑΤΡΗ ΠΟΠΛΙΟΝ ΛΕΪΚΙΟΝ ΤΟΥΣ ΠΟΠΛΙΟΥ ΑΚΙΛΙΟΥΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ ΚΑΙ ΕΙΜΕΝ ΑΥΤΟΙΣ ΚΑΙ ΕΚΓΟΝΟΙΣ ΕΝ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑΝ ΚΑΙ ΑΥΤΟΙΣ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΣΙ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΓΑΝ ΚΑΙ ΓΑΣ ΚΑΙ ΟΙΚΙΑΣ ΕΙΚΤΙΣΙΝ ΚΑΙ ΤΑ ΑΛΛΑ ΤΙΜΙΑ ΚΑΙ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΑ ΠΑΝΤΑ ΟΣΑ ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΑΛΛΟΙΣ ΠΡΟΞΕΝΟΙΣ ΚΑΙ ΕΥΕΡΓΕΤΑΙΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΥ ΤΩΝ ΑΚΑΡΝΑΝΩΝ ΥΠΑΡΧΕΙ.»

Επιγραφή της Άρτας (καταγραφείσα από τον M. Hugues Pouqueville)

«ΤΟ ΚΟΙΝΟΝ ΤΩΝ ΔΙΑΚΟΝΩΝ ΣΑΡΑΠΕΙ ΙΣΕΙ ΑΝΟΥΒΕΙ ΑΡΠΟΚΡΑΤΕΙ ΚΑΝΩΠΟΣ ΙΕΡΕΥΣ ΣΩΤΩΝ ΚΑΛΛΙΣΤΡΑΤΟΥ ΔΙΟΔΩΡΟΣ ΜΕΝΑΝΔΡΟΥ ΑΝΤΙΠΑΤΡΟΣ ΠΑΣΙΩΝΟΣ ΕΥΝΟΥΣ ΑΠΟΛΛΟΦΑΝΕΟΣ ΚΡΑΤΗΣ ΗΡΑΚΛΕΪΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΪΤΟΣ ΚΡΑΤΗΤΟΣ ΑΓΑΘΙΔΑΣ ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΕΟΣ ΤΙΜΟΔΑΜΟΣ ΣΩΣΙΣΤΡΑΤΟΥ ΔΙΟΙΣΙΟΥ.»

24 Ο Αριστοφάνης λέει ότι το καλάμι του Πανός ήταν επίσης αφιερωμένο στον Απόλλωνα: Προσεπιτέρπεται δ' ό φορμικτάς Απόλλων / ένεκα δόνακος, δν ύπολύριον / ένυδρον έν λίμναις τρέφω. (Αριστοφ., Βάτραχοι).

25 Δύο λεύγες από το Άκτιο.

Από εκεί συνεχίσαμε τη διαδρομή μας, διασχίζοντας έναν λειμών σπαρμένο με συστάδες δέντρων, ο οποίος τότε ήταν στολισμένος με ανθισμένα μιγκέ, τα οποία άρχιζαν να διαδέχονται η δικταμνός, η αλκαία και η ανθεμής· και εισήλθαμε κάτω από μια σκιερή θολωτή διάβαση που καταλήγει, σε μισή λεύγα, στη γέφυρα του ποταμού της λίμνης Βουλγάρη [λίμνη Βουλκαρίας]. Αφού περάσαμε την κοίτη του που είναι πλαισιωμένη από πικροδάφνες και ανεβήκαμε στη βόρεια πλαγιά του όρους Στράτος, του οποίου το δυτικό άκρο, που υψώνεται απέναντι από τη Λευκάδα, ονομάζεται Λάμια, διακρίναμε στα αριστερά τη λίμνη Βουλγάρη, την οποία πιστεύω ότι είναι ο Εχίνος²⁶ των αρχαίων.

Η έκτασή της μου φάνηκε να είναι τρία μίλια²⁷. Μέτρησα στην επιφάνειά της πέντε πράσινα νησάκια με μικρό ύψος, και οι οδηγοί μου είπαν ότι η αλιεία της, η οποία εκμισθώνεται μαζί με τα Ιλιζάμια [δικαιώματα αλιείας] της Πρέβεζας, αποδίδει μόνο χίλια γρόσια ετήσιο εισόδημα. Κατέγραφα την πορεία του ποταμού που στέλνει στον κόλπο των Δεμάτων [Όρμος της Πλαγιάς], καθώς και τη θέση της λίμνης Μυρτούντιον²⁸, την οποία οι σύγχρονοι ονομάζουν Ιχθυοτροφείο της Σαλτίνης. Αυτός ο βάλτος, τον οποίο επισκέφθηκα σε άλλο ταξίδι, είχε προβλεφθεί από τον Paulmier, ο οποίος είχε συλλάβει τέλεια το νόημα του Στράβωνα, το οποίο είχε αντιστρέψει ο D. Niger, τοποθετώντας τον στον κόλπο του Κόμαρου [όρμος του Αγίου Ιωάννη], προς τη Ρηνιάσσα ή Ρεγκνιάσσα [χωριό Ριζά].

Είχα, στα δυτικά του σημείου παρατήρησής μου, τη στήλη ή το σήμα που ύψωσαν οι Ενετοί πάνω σε έναν ύφαλο που υποδεικνύει την εκροή του ιχθυοτροφείου της Σαλτίνης, τους βράχους των Δύο Αδελφών, που βρίσκονται στη δύση του κάβου Φόκι [ακρωτήριο Φωκάς], και το Κρουολάγκαδο [λαγκάδι], το οποίο διασχίζει ένας χείμαρρος από το Κοκκινοβούνι.

Αφού αποτυπώσαμε τις κύριες θέσεις της ακτής, προετοιμαστήκαμε να διασχίσουμε το μεγάλο δάσος της Λάμιας [ύψωμα της Πλαγιάς], σύννητες κρησφύγετο ληστών, το οποίο τότε κατακλυζόταν από ομάδες Σουλιωτών που είχαν εξορμήσει από την Αγία Μαύρα [Λευκάδα] για να ανακόψουν τις συγκοινωνίες μεταξύ Πρέβεζας και Πλαγιάς. Αναγκάστηκα να εγκαταλείψω την εξέταση κάποιων ερειπίων που βρίσκονται στα νότια της λίμνης Βουλγάρη [Βουλκαριά], για να μην αποχωριστώ τη συνοδεία μου. Στραφήκαμε λοιπόν αμέσως προς τα νοτιοδυτικά, προκειμένου να πάρουμε έναν δρόμο που είχε ανοιχτεί πρόσφατα από τους ίδιους πυροβολητές που ο αδελφός μου είχε συναντήσει στο Τσιουπερλί [Γέφυρα] του Αξιού, λίγους μήνες νωρίτερα. Αυτό το άνοιγμα, που έγινε μέσα στο πιο πυκνό και σκοτεινό δάσος της Ακαρνανίας, φάνηκε να καθησυχάζει τους Αλβανούς έναντι των Σουλιωτών, οι οποίοι θα μπορούσαν να βρίσκονται στα πλευρά μας²⁹.

26 Έχινος πόλις Ακαρνανίας. Στέφανος Βυζάντιος· Plin., lib. IV, c. 1.

27 Η κατεύθυνσή της εκτείνεται από Δ.Β.Δ. προς Ν.Α.

28 «Μεταξύ δὲ Λευκάδος καὶ ἀμβρακικοῦ κόλπου λιμνοθάλασσα ἐστὶ Μυρτούντιον λεγομένη.» STRAB., lib. X, p. 459.

29 Εκεί βρίσκονταν πράγματι· ο Αλή πασάς, που το γνώριζε, μας είχε δώσει μόνο μια συνοδεία είκοσι ανδρών, με την πρόθεση να μας θυσιάσει· και οφείλουμε τη σωτηρία μας στον ταγματάρχη Χρηστάκη, ο οποίος διοικούσε πεντακόσιους Σουλιώτες ενεδρεύοντες στα δάση, από τον οποίο μας επιδείχθηκε σεβασμός.

Χωρίς να συμμερίζομαι την ασφάλειά τους, θαύμαζα τους μεγαλοπρεπείς θόλους του δάσους της Λάμιας, ακολουθώντας ένα μονοπάτι χαραγμένο με το σίδηρο και τη φωτιά που είχαν χρησιμοποιηθεί για να ανοιχτεί δρόμος. Κατά διαστήματα, βρήκαμε τα οστά των βουβαλιών που είχαν καταρρεύσει σέρονοντας το πυροβολικό· και αυτά τα απομεινάριά μου θύμιζαν, όχι λιγότερο από τα καμένα τμήματα του δάσους, την εικόνα της ερήμωσης που σέρνει ξωπίσω του ο πόλεμος. Τι μας είχαν φταίξει αυτά τα ωραία δέντρα, γεμάτα χυμούς, ώστε να τα γκρεμίσουμε; Ποιο μοιραίο πνεύμα είχε καλέσει τα παιδιά των Γαλατών και των παγωμένων περιοχών του Νέβα, για να πολεμήσουν στις όχθες του Νηρίτου;... Δίπλα στα καμένα δρύινα δέντρα, τα αηδόνια έψαλλαν τις μελωδικές τους ελεγείες· τα αγριοπερίστερα θρηνούσαν κάτω από τον θόλο των μελιών [φράξων] που αγκάλιαζαν κλήματα, από τα οποία κρέμονταν γιρλάντες από αγιόκλημα και αγριοτριανταφυλλίες, των οποίων τα αρώματα ευώδιαζαν τον αέρα.

Βαδίσουμε επί τρία τέταρτα της ώρας κάτω από αυτές τις φυλλωσιές, για να φτάσουμε στην κορυφή του όρους Στράτος, μια ράχη γεμάτη βράχους ανακατεμένους με συστάδες αψιθιάς, φασκόμηλου και δεντρολίβανου. Από αυτό το ύψωμα, κατεβήκαμε επί ένα μίλι μέσα από ένα δάσος υψηλών δρυών (βελανιδιών), όπου βλέπει κανείς ένα παρεκκλήσι αφιερωμένο στον Άγιο Αντώνιο τον ερημίτη, κοντά στο οποίο αναβλύζει μια πηγή που στέλνει τα νερά της στη θάλασσα της Λευκάδας. Διανύσαμε άλλο ένα μίλι για να φτάσουμε στην κοιλάδα της Κεχροπούλας [Κεχρωπούλας], στολισμένη με αιωνόβιες ελιές, η οποία άλλοτε καλλιεργούνταν από τους χωρικούς της Λευκάδας, καθώς αυτή η περιοχή ήταν ο σιτοβολώνας της αφθονίας τους³⁰, όταν το λιοντάρι του Αγίου Μάρκου βασίλευε στις θάλασσες του Ιονίου - θάλασσες που πλέον δεν βρέχουν παρά ακτές υποδουλωμένες στον εχθρό του χριστιανικού ονόματος. Τέλος, σε απόσταση ενός τετάρτου της λεύγας από εκεί, φτάσαμε στο μοναστήρι της Πλαγιάς, χτισμένο στη στέψη ενός λοφίσκου των κατώτερων κλάδων του όρους Όλυμπος, που χαμηλώνουν προς την ανατολική όχθη του Νηρίτου.

Καθώς ο Γιουσούφ-Αράπης, υπαρχηγός του βεζίρη Αλή πασά, ο οποίος είχε εγκαταστήσει εκεί το αρχηγείο του, απουσίαζε, μεταβήκαμε στο οχύρωμα που οι Γάλλοι είχαν μόλις κατασκευάσει στον λόφο της Περατιάς, απέναντι από τα οχυρά Αλέξανδρος και Κωνσταντίνος, νησίδες γειτονικές προς τις ακτές της Λευκάδας. Εκεί ξαναβρήκαμε τους γενναίους συμπατριώτες μας, απασχολημένους με την κατασκευή επίπεδων σκαφών για μια απόβαση που κανείς δεν είχε διάθεση να κάνει³¹.

30 Ήταν σε μεγάλο βαθμό ιδιοκτησία του κόμη ντ' Όριο [d'Orio], Ενετού ευγενούς, συμβούλου του αυτοκράτορα της Ρωσίας, κατοίκου της Αγίας Μαύρας, του οποίου τα ακίνητα, εκτιμώμενα σε ένα εκατομμύριο, δήμευσε ο Αλή πασάς, περιφρονώντας τη συνθήκη της 21ης Μαρτίου 1800.

31 Ο μοναδικός σκοπός που απασχολούσε τους Γάλλους ήταν να ενεργήσουν έναν αντιπερισπασμό, προσελκύοντας την προσοχή των Ρώσων προς τη Λευκάδα, προκειμένου να τους εμποδίσουν να στείλουν ενισχύσεις στις εκβολές του Κάταρο [Κότορ]. Ανεξάρτητα από τους είκοσι δύο πυροβολητές που εστάλησαν από τη Δαλματία, είχε φτάσει ένας ολόκληρος λόχος από το βασίλειο της Νάπολης, ο οποίος κατανεμήθηκε σε ομάδες στο Πόρτο-Παλέρμιο της Χιμάρας, στους Αγίους Σαράντα, στην Πρέβεζα, στο Μεσολόγγι και στη Ναύπακτο. Όλοι ήταν υπό τη διεύθυνσή μου, αλλά αγνοούσα πάντα από ποιον ζητήθηκε η βοήθειά τους. Εξάλλου, είχα την ευκαιρία να πειστώ ότι κάθε είδους στρατιωτική ανάμιξη με τους Τούρκους είναι πράγμα αδύνατο, λόγω της περιφρόνησης και των αδικιών με τις οποίες καταδυνάστευαν ανθρώπους που η άμεμπτη

Σιδηρουργεία είχαν στηθεί, και είχε ριχτεί μια γέφυρα πάνω στο ρέμα της Περατιάς, για να διευκολυνθούν οι επικοινωνίες με την πυροβολαρχία του Τεκέ, από όπου προτίθεντο να κανονιοβολήσουν το κάστρο της Αγίας Μαύρας. Ο συνταγματάρχης Νικόλ [Nicole] και ο λοχαγός Πονσετόν [Poncetón] έδιναν το παράδειγμα της εργασίας στους στρατιώτες και στους Έλληνες χωρικούς που ήταν υπό τις διαταγές τους, ενώ οι Τούρκοι, οχυρωμένοι έξω από το βεληνεκές των ρωσικών κανονιών, εξύβριζαν τους υπερασπιστές τους, τους οποίους θα εγκατέλειπαν στον παραμικρό κίνδυνο.

Η περιοχή της Πλαγιάς, που τώρα είναι ακαλλιέργητη, θα μπορούσε να αποδώσει πολλά· αλλά η φυγή των κατοίκων, ο ήδη ανθυγιεινός αέρας λόγω της γειτνίασης με τους βάλτους της Αγίας Μαύρας -που έγινε ακόμη πιο ολέθριος λόγω της έλλειψης καλλιέργειας- δεν επιτρέπουν να ελπίζουμε ότι θα δούμε σύντομα να επανιδρύνονται εκεί χωριά. Μυριάδες φίδια, και κυρίως οχιές, καθιστούν τα βοσκοτόπια της εξαιρετικά επικίνδυνα· και ένα μεγάλο είδος αλογόμυγας [τάβανοι], που εκκολάπτονται στα τέλη Μαΐου, διώχνουν τα κτήνη. Μόλις φτάσει αυτή η εποχή, δεν βρίσκει κανείς εκεί παρά κοπάδια κατσικιών και προβάτων, των οποίων μόνο το τρίχωμα μπορεί να αντισταθεί σε αυτά τα τρομερά έντομα, που αποτελούν το μαρτύριο και τη μάστιγα των βοσκών. Σε μια στιγμή -και αυτό συνέβη σε μένα- δέχεται επίθεση· και οι συνεχείς αιμορραγίες που προκαλούνται από τα κεντρίσματά τους δεν αργούν να εξασθενήσουν και τον πιο ρωμαλέο άνδρα.

Σε αυτό το πρώτο ταξίδι, αναγνώρισα τους όρους και τα ακρωτήρια που σχηματίζονται από τις αντερείσεις του όρους Όλυμπος [Όλυμπο της Ακαρνανίας] μέχρι τη Συμπορούνια [Βαρκό], έναν κολπίσκο στο μέσο του οποίου βλέπει κανείς το νησάκι του Αγίου Νικολάου, και την ακτή που εισχωρεί πέντε μίλια προς την ανατολή μέχρι κάτω από το ερειπωμένο χωριό Μπογόνια [Πογωνιά]. Από τα υψώματα αυτού του οικισμού, εκτίμησα κατά προσέγγιση ότι η απόσταση μεταξύ της Βόνιτσας, η οποία υπήρξε το επίγειο του Ανακτορίου, και της ακτής του κόλπου της Ζαβέρδας (που αντιστοιχεί στον Παλαίρο του ντ' Ανβίλ), ότι αυτή η απόσταση, λέω, είναι τρεις ναυτικές λεύγες σε ευθεία γραμμή. Κατέβηκα στη συνέχεια από αυτό το σημείο, διασχίζοντας το στενό της Τριβεζένης, που είναι πλαισιωμένο από κυπαρίσσια· και αφού πέρασα έναν χείμαρρο που οι πηγές του ξεκινούν μία λεύγα ανατολικά, κοντά στο εκκλησάκι του Αγίου Δημητρίου, επέστρεψα στο μοναστήρι της Πλαγιάς.

Ο Γιουσούφ-Αράπης, ένας μιγάς που έλεγαν ότι ήταν ετεροθαλής αδελφός του Αλή πασά, έχοντας επιστρέψει στο αρχηγείο του, θέλησε να μας περιποιηθεί, αναλαμβάνοντας χρέη μαγείρου, στα οποία προετοιμάστηκε σφάζοντας με το δαμασκηνό σπαθί του ένα τεράστιο πρόβατο. Παρά τις παρακλήσεις μου, ο ίδιος στη συνέχεια καθάρισε και έβρασε ένα μεγάλο πιάτο ρύζι που μας σέρβιρε· και μας κατέκλυσε με τόση φιλικότητα και τόσο γλυκούς τρόπους, που αμφέβαλα για μια στιγμή για τις αποτρόπαιες πράξεις που του είχαν χαρίσει το προσωνόμιο αιμοβόρος. Ήταν εντούτοις η καταστροφική τίγρη της Ακαρνανίας, την οποία ερήμωνε επί δέκα

διαγωγή τους, το θάρρος τους και η εξαιρετική τους πειθαρχία θα τους έκαναν αγαπητούς και σεβαστούς σε οποιοδήποτε άλλο έθνος, εκτός από εκείνο που εσφαλμένα δεν βλέπει παρά εχθρούς σε όλους τους χριστιανούς.

χρόνια· και αυτός ο άνθρωπος, που τον άκουγα ανατριχιάζοντας να με αποκαλεί «αγαπημένο του γιο», είχε ξεσκίσει με τα δόντια του το ακόμη παλλόμενο συκώτι ενός χριστιανού προκρίτου των Αγράφων, τον οποίο υποπτευόταν για επαφές με τις συμμορίες των κλεφτών του Ξηρομέρου.

Καθώς δεν βρήκα τίποτα το ιδιαίτερο να δω στο μοναστήρι της Πλαγιάς, πήραμε την επόμενη μέρα τον δρόμο για το Άκτιο, υπό τη συνοδεία τριακοσίων Αλβανών που απέσπασε ο Γιουσούφ-Αράπης για να μας συνοδεύσουν. Καθώς γνώριζαν ότι οι Σουλιώτες είχαν επιστρέψει στην Αγία Μαύρα, ήταν πολύ γενναίοι. Μόνο για το πώς θα τους νικούσαν μιλούσαν, αν τους συναντούσαμε στον δρόμο μας· ακόμη και για το πώς θα κατακόμματιαζαν όλους τους Μόσκοβους [Ρώσους], των οποίων η εμφάνιση και μόνο θα τους έκανε να τραπούν σε φυγή στα βουνά. Δόξα τω Θεώ, δεν είδαμε κανέναν· και οι παλληκαράδες μας έφτασαν, χωρίς να επιδείξουν το ευγενές θάρρος τους, στην Πρέβεζα, όπου βρήκα τον Αλή πασά απασχολημένο με τη χάραξη του σχεδίου του οχυρού του Αγίου Γεωργίου, που βλέπει κανείς τώρα στην ακτή της Νικόπολης, στην είσοδο του Αμβραχικού κόλπου.

Λίγο καιρό μετά από αυτό το πρώτο ταξίδι, είχα την ευκαιρία να μεταβώ στη Βόνιτσα· και ολοκλήρωσα, σε αυτή την περιοδεία, την τοπογραφική αναγνώριση του κόλπου και του βόρειου τμήματος της Ακαρνανίας. Είχα, σε αυτή την περίπτωση, στη διάθεσή μου ένα πλοιάριο, με το οποίο αποβιβάστηκα στο ανατολικό άκρο της χερσονήσου του Ακτίου, από όπου εισήλθα στο δάσος του Βολιμί. Ανεβαίνοντας προς τη λίμνη Βουλγάρη, που απέχει τρία τέταρτα της λεύγας από την εσωτερική θάλασσα, οι οδηγοί μου ξεσήκωσαν κοπάδια αγριογούρουνων, κατά των οποίων έριξαν μερικές τουφεκιές· και κατεβήκαμε στο χωριό Κονιδάρι [Άγιος Νικόλαος], που βρίσκεται τέσσερα και μισό μίλια από την άκρη του Ακτίου. Είχα, μισή λεύγα στα νοτιοανατολικά, το μοναστήρι του Αγίου Βασιλείου, του οποίου οι μοναχοί ήταν άλλοτε κύριοι δεκαπέντε υποτελών οικογενειών, τις οποίες ο Αλή πασάς υποδούλωσε, όπως και τους μοναχούς, ενώνοντάς τες ως τσιφλίκι με τις άλλες φάρμες του. Αφού επιβιβάστηκα ξανά στη βάρκα μου, ανακάλυψα, στο βάθος του τμήματος του κόλπου που ονομάζεται Μαύρη, το Τσιφλίκι, χωριό τριάντα εστίων, των οποίων οι κάτοικοι είναι όλοι ψαράδες ή υλοτόμοι· και σε μικρή απόσταση, αποβιβάστηκα στον αυχένα της χερσονήσου του Ανακτορίου.

Φτάνοντας στην κορυφή του λόφου πάνω στον οποίο ήταν χτισμένη η πόλη, απόλαυσα τη θέα των δύο λεκανών του κόλπου· αλλά δεν βρήκα παρά λίγα ρωμαϊκά ερείπια, μερικές υπαίθριες δεξαμενές, ένα παρεκκλήσι του Μεσαίωνα και κανένα ίχνος ελληνικών μνημείων. Ωστόσο, η ίδρυση του Ανακτορίου ανάγεται σε μια βαθιά αρχαιότητα, καθώς ο Σκύμνος λέει ότι αυτή η πόλη όφειλε την καταγωγή της σε μια αποικία Ακαρνάνων και Κορινθίων³². Αναγνωρίζει κανείς την ακρίβεια του Μέλα και του Σκύλακα, διορθωμένου από τον Paulmier³³, και εκείνη του Πλίνιου³⁴, που την τοποθετούν στο εσωτερικό του Αμβραχικού κόλπου, του οποίου ο Στράβων ορίζει την απόσταση στα σαράντα στάδια από το Άκτιο. Όπως όλες οι θέσεις που ιδρύθηκαν από ξένους, αυτή εδώ, αφού καταλήφθηκε και ανακαταλήφθηκε συχνά στους πολέμους των

32 «ἐν τῇ παραλίᾳ δ' ἐστὶν Ἀνακτόριον πόλις· ταύτην δὲ Ἀκαρνανες καὶ Κορινθιοὶ ἀπόκισαν.» SCYMN., Chius.

33 Palmer., βιβλ. III, κ. 3, σελ. 377.

34 «Anactorium in sinu Ambraciae oppidum.» [Το Ανακτόριο, πόλη στον κόλπο της Αμβραχίας]. Βιβλ. IV, κ. 1.

ελληνικών δημοκρατιών, είχε περάσει στην εξουσία των Ρωμαίων, που την έκαναν ένα από τα εμπορικά κέντρα της Ακαρνανίας, μέχρι που εξαφανίστηκε για πάντα κάτω από τα πλήγματα των καταστροφικών ορδών των βαρβάρων υπό τις διαταγές του Γιζερίχου. Δεν είναι γνωστό πώς μια νέα αποικία εγκαταστάθηκε κοντά στο λιμάνι της, όπου ίδρυσε την πόλη της Βόνιτσας, την οποία ο στρατάρχης Σούλενμπουργκ [Schullembourg] απέσπασε από τους απίστους για να την προσαρτήσει στην επικράτεια της Βενετίας³⁵, της οποίας ο διαμελισμός που επήλθε με τη συνθήκη του Κάμπο-Φόρμιο, έφερε αυτή τη σκάλα [επιβατικό λιμάνι] στο μερίδιο των Γάλλων, από τους οποίους αφαιρέθηκε από τους Τούρκους, που είναι τώρα κάτοχοί της.

Η Βόνιτσα, όπως την είδα, αριθμούσε μόλις εκατό ελληνικές οικογένειες που κατοικούσαν σε δύο συνοικίες στη βάση ενός βουνού που στεφανώνεται από το φρούριο των Ενετών. Το δυτικό τμήμα της κοιλάδας της καταλαμβάνεται από μια λίμνη με υφάλμυρο νερό· και από την άλλη πλευρά, βλέπει κανείς τον ποταμό του Κεφαλόβρυσου, που κατεβαίνει από το όρος Όλυμπος³⁶. Στις όχθες του βρίσκει κανείς την πηγή και το όμορφο χωριό Παραδείσι, καθώς και το μοναστήρι της Παναγίας της Βραχωτίνας, όπου πηγαίνει κανείς για προσκύνημα προκειμένου να επιτύχει τη θεραπεία από τους πυρετούς. Αλλά θα αναζητούσε κανείς μάταια στη Βόνιτσα και στα περίχωρα τα ερείπια που αναφέρει ο Μελέτιος, και το χωριό Ηλίας, που λέει ότι είναι η αρχαία Αλυζία, την οποία δεν βρίσκει κανείς εκεί περισσότερο από όσο το ιερό λιμάνι του Ηρακλή, που βρίσκεται στην ακτή της εξωτερικής θάλασσας, προς τις εκβολές του Αχελώου. Οι κρημνοί των βουνών που εξερεύνησα μου πρόσφεραν τα ίχνη αρκετών σύγχρονων χωριών, αλλά πουθενά δεν αναγνώρισα τη θέση καμίας αρχαίας πόλης.

Η περιοχή της Βόνιτσας τελειώνει επτά μίλια ανατολικά της πόλης που της δίνει το όνομά της, κοντά στο χωριό Μπαλιμπέη [Δρυμός], όπου ένας ποταμός³⁷ ερχόμενος από το όρος Όλυμπος, τη χωρίζει από το βιλαέτι του Βάλτου, που περιλαμβάνει την Αγραϊδα. Στην έκτασή της, η δικαιοδοσία της Βόνιτσας περιλαμβάνει συνολικά έναν ελληνικό πληθυσμό δύο χιλιάδων πεντακοσίων εκατόν πενήντα ατόμων. Το εμπόριό της, άλλοτε αρκετά σημαντικό, όταν η Γαλλία ζωογονούσε τον Αμβραχικό κόλπο με τη ναυσιπλοΐα της, περιορίζεται πλέον στην πώληση ενός φορτίου βελανιδιών και περίπου δύο χιλιάδων φορτίων αραβοσίτου και ρυζιού, τα οποία αγοράζονται από τους κατοίκους της Λευκάδας.

35 Daru, Hist. de Venise, βιβλ. XXXIV, τ. IV, σελ. 703.

36 Οι πηγές του ποταμού Κεφαλόβρυσου βρίσκονται δύομισι λεύγες στα νότια, κοντά στο μοναστήρι του Ρόμπου.

37 Αυτός ο ποταμός, του οποίου το αρχαίο όνομα μου είναι άγνωστο, κινεί, σε μια διαδρομή τριών μιλίων, έξι μύλους, που είναι ιδιοκτησία των Βαλιδέ Σουλτάνων της Κωνσταντινούπολης.

ΞΗΡΟΜΕΡΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ LXXXII.

Ξηρόμερο. Λουτράκι, ή Λιμναία. Όρος Μπουμπίστος. Κανδήλα. Ερείπια της Αλυζίας. Σκλάβαινα, ή Σόλλιον. Κατούνα, ή Κορόντη. Τρύφος, παλαιότερα Θύρρειον. Ανάπη, ή ποταμός του Αετού. Μητρόπολις. Μενδενίκο, ή Μεδεών. Υποτιθέμενη λίμνη της Ουρίας. Δραγαμέστρο. Ερείπια και λιμάνι του Αστακού. Παλαιοκατούνα. Αρχαία Αίνεια. Πέταλα, ιερό λιμάνι του Ηρακλή. Κατοχή. Λίμνη Λεζίνι, ή Κυνία. Τρικάρδος, παλαιότερα Οινιάδες. Μαχαλάς. Απόσταση μεταξύ Στράτου και Κωνώπης, σήμερα Κωνωπίνα.

Το Ξηρόμερο, τόπος θλιβερών αναμνήσεων εξαιτίας των φόνων και των ληστειών των οποίων αποτελεί ακόμη το θέατρο, είναι η πιο άγρια περιοχή της Ακαρνανίας. Πλαισιωμένο στον βορρά από τους δασωμένους κρημούς του όρους Όλυμπος, ή Μπεργκάντι [Περγαντί]· ανοιχτό στα δυτικά στους πειρατές του Μεγανησίου και του Καλάμου, νησιών ελάχιστα πολιτισμένων που εξαρτώνται από τη Λευκάδα, σε μια έκταση έντεκα λευγών ακτής από το κάβο Ασπρογιαλί [Ασπρογιαλι στον Κάλαμο] του Νηρίτου μέχρι τις εκβολές του Αχελώου· ορίζεται από αυτό το ποτάμι στον νότο, και προς την ανατολή από λίμνες σχεδόν συνεχόμενες τις οποίες θα κάνω γνωστές.

Μόλις εισέλθει κανείς σε αυτό το καντόνι [Διοικητική Υποδιαίρεση], εντυπωσιάζεται από το θέαμα που ξεδιπλώνει παντού μια φύση απαλλαγμένη, εδώ και αιώνες, από τα καπρίτσια του ανθρώπου. Γύρω από μυστηριώδεις κοιλάδες και πλούσια λιβάδια, υψώνονται βουνά στεφανωμένα, όπως η Κυβέλη, με επάλλξεις φορτωμένες με πεύκα και κυπαρίσσια. Αλλού, απλώνονται σκοτεινά δάση, σχηματισμένα από δρυς και καστανιές, που μόνο ο χρόνος γκρεμίζει πάνω στους κόλπους της γης που τα γέννησε. Κάτω από τους θόλους τους και στο μέσο των λιβαδιών, περιπλανώνται αναρίθμητα κοπάδια από πλατώνια, ελάφια, άγρια και ήμερα ζώα, ζώντας σε μια κατάσταση ειρήνης που καθιστά τη διαβίωσή τους σχεδόν εξίσου ελεύθερη. Ανάμεσα στα ξέφωτα των δασών, ανακαλύπτει κανείς σε μεγάλες αποστάσεις χωριά και μερικά μοναχικά ξωκλήσια χτισμένα πάνω σε λόφους, ή δίπλα σε λίμνες γεμάτες ψάρια, και πάντα στις πιο γραφικές τοποθεσίες μιας περιοχής όπου ο άνθρωπος -το μόνο υποδουλωμένο ον στην αρχαία επικράτεια της ελευθερίας- εκχερσώνει και καλλιεργεί ένα ανεξάντλητο έδαφος, του οποίου τους πιο γλυκούς καρπούς καταβροχθίζουν οι καταπιεστές του.

Αυτή είναι η προοπτική της Ακαρνανίας, και αυτός ήταν ο ορίζοντας που προσφέρθηκε στα μάτια μου όταν, ατενίζοντας από το ύψος των βουνών το δυτικό τμήμα του Ξηρομέρου, μετρούσα τις πλαγιές που κλίνουν προς τη θάλασσα της Ιθάκης και τα αμφιθέατρα των οποίων τα επίπεδα κατηφορίζουν μέχρι τις ανθισμένες όχθες του «καλλιδίνη» Αχελώου. Ο Πολύβιος και ο Θουκυδίδης μού είχαν χαράξει τη διαδρομή που έπρεπε να ακολουθήσω· ο Στράβων, ο Πλούταρχος, ο Πausανίας, ο Ξενοφών, ο Διόδωρος, ο Τίτος Λίβιος, ακόμη και ο Ψάλτης των ερώτων [ενν. ο Όμηρος ή ο Βιργίλιος], μου είχαν μάθει τις πόλεις που έπρεπε να αναζητήσω στα ερείπιά τους, τις νάπες και τα ποτάμια που έπρεπε να τραβήξουν την προσοχή μου. Εισήλθα γεμάτος από αυτές τις αναμνήσεις στην κλασική γη, απογυμνωμένη από τις πόλεις που έκαναν τη δόξα της, αλλά ακόμη στολισμένη με τις ίδιες πομπές της φύσης όπως την εποχή που ο Ακαρνάν, γιος του Αλκμαίωνα³⁸, έδωσε το όνομά του και τους νόμους του στους κατοίκους των κοιλάδων του όρους Όλυμπος.

Είχα αποβιβαστεί στη Λιμναία³⁹, την οποία οι σύγχρονοι αποκαλούν Λουτράκι, λιμάνι ελάχιστα συχναζόμενο του Αμβραχικού κόλπου, όπου δεν βρίσκει κανείς πλέον παρά ένα τελωνείο, αποθήκες περιβαλλόμενες από έναν τοίχο· και ως ανάμνηση των τεχνών που άνθησαν σε αυτή την ακτή, μερικούς σπονδύλους κιόνων από λευκό μάρμαρο μικρών διαστάσεων. Μάταια αναζήτησα ίχνη κάποιων οικοδομημάτων· θα έπρεπε να εισχωρήσω βαθιά στα δάση, και οι Αλβανοί ήταν υπερβολικά προσεκτικοί για να ρισκάρουν μακριά από το φυλάκίό τους. Δεν έπρεπε ωστόσο να βρισκόμαστε μακριά από τη θέση της Λιμναίας, την οποία ο Λακεδαιμόνιος Κνήμος, στην εκστρατεία του κατά της Στράτου, παρέδωσε στη λεηλασία, παρεκκλίνοντας λίγο από τον δρόμο που ακολουθούσε για να εισχωρήσει στην Αγραΐδα⁴⁰. Πράγματι, ο στρατηγός αυτός, ξεκινώντας από τη Λευκάδα, έπρεπε να είχε πάρει τη διαδρομή νότια της λίμνης Βουλγάρη και του Ρόμπου [Ρόμβου], για να κατευθυνθεί προς το πέρασμα της Κατούνας· και δεν θα μπορούσε να περάσει από τη Λιμναία παρά μόνο αν λοξοδρομούσε αριστερά, για να πλησιάσει τη νότια όχθη του Αμβραχικού κόλπου.

Προκειμένου να φτάσω στο στενό που οδηγεί στην κοιλάδα του Αχελώου, ακολούθησα την ίδια διαδρομή που είχε πάρει ο Φίλιππος, γιος του Δημητρίου, στην εκστρατεία του κατά των Αιτωλών. Ως ειρηνικός περιηγητής σε ξένους τόπους, ακολούθησα το μονοπάτι που πήρε αυτός ο ηγέτης των Μακεδόνων, ο οποίος είχε έρθει δια θαλάσσης από τη Λευκάδα στη Λιμναία⁴¹, και ξεκινώντας από αυτό το λιμάνι, ανέβηκα επί δύο λεύγες μια χαράδρα που διασχίζει το όρος Όλυμπος. Από αυτό το ύψωμα κατέγραφα την προβολή του βουνού που χωρίζει τη νότια πλαγιά της Ακαρνανίας μέχρι τον Νήριτο [ορεινός όγκος που δεσπόζει πάνω από τον Μύτικα] από τις ακτές του Αμβραχικού κόλπου, καθώς και τη θέση των χωριών Βούστρι [Βούστριο ή Βύστρι] και Αχέρα⁴² [Αχυρά]. Το τελευταίο από αυτά τα χωριουδάκια, χτισμένο στη βόρεια κλιτύ της πρώτης αντέρευσης του όρους Μπεργκάντι [Περγαντί], που οι χωρικοί

38 Hist. de l'Établiss. des Col. grec., από τον R. Rochette, τ. II, σελ. 241.

39 Λιμναία. Ο Στέφανος ο Βυζάντιος τη θεωρεί πολίχνη της Αργολίδας, επειδή πλανήθηκε σχετικά με το Αμφιλοχικό Άργος, του οποίου η Λιμναία ήταν εξάρτημα.

40 Ο Θουκυδίδης, μιλώντας για την εκστρατεία του Κνήμου, λέει ότι, για να ενθαρρύνει τους στρατιώτες του, τους επέτρεψε να λεηλατήσουν (λοξοδρομώντας λίγο από την πορεία του) τη Λιμναία, πολίχνη ατείχιστη, Λιμναίαν κώμην ατείχιστον, αλλά πλούσια λόγω του θαλάσσιου εμπορίου της. Βιβλ. II.

41 Polyb., βιβλ. V.

42 Βούστρι, τρεις ώρες Ν. του Λουτρακίου· από το προηγούμενο, μία ώρα και ένα τρίτο Ν.Ν.Δ., Αχέρα.

αποκαλούν βουνό της Μπούμπιστας [Μπούμιστος ή Μπούμστος], δεσπόζει στην είσοδο μιας κοιλάδας κατοικημένης από σαράντα χριστιανικές οικογένειες, των οποίων τα χωριά είναι το Κομπότι, η Βάρνακα και το Κανδήλι⁴³ [Κανδήλα], μια συγκέντρωση δώδεκα καλυβών που δίνει το όνομά της σε ένα λιμάνι γειτονικό στο Μεγανήσι, ένα από τα Τηλεβοΐδα νησιά [Τάφιας νήσοι]. Οι χριστιανοί που είναι απομονωμένοι σε αυτούς τους κρημνούς, συλλέγουν στο δάσος του Λυκοδοντίου μια σημαντική ποσότητα βελανιδιών, το προϊόν των οποίων χρησιμεύει για την εξόφληση των φόρων τους και την αγορά ορισμένων αντικειμένων ξένου εμπορίου. Κατά τα άλλα, θα ζούσαν σαν αποκομμένοι από τον κόσμο μέσα στους βράχους τους, αν δεν τους επισκέπτονταν πολύ συχνά ληστές και Αλβανοί.

Η χώρα παρουσιάζει μια πιο ευχάριστη όψη πλησιάζοντας στο Κανδήλι, μια εύφορη πεδιάδα περιτριγυρισμένη από λοφίσκους, που άλλοτε κατοικούνταν από πολυάριθμο πληθυσμό. Πράγματι, σε αυτή την κοιλάδα, δύο μίλια βορειοδυτικά του Κανδηλίου, κοντά στα Σκλάβαινα, ξαναβρίσκει κανείς τα ερείπια μιας θέσης που πιστεύω ότι είναι το Σόλλιον, αποικία της Κορίνθου⁴⁴. Είναι γνωστό πώς παραχωρήθηκε στους κατοίκους του Παλαίρου⁴⁵, προκειμένου να καλλιεργούν τη γη, όροι που επιβλήθηκαν από τον Αλή πασά σε κάποιους εξόριστους από τη Λευκάδα που ίδρυσαν μια αποικία στα περίχωρά του, όταν ταξίδευα εκεί. Ανατολικά του Κανδηλίου, μου έδειξαν άλλα ερείπια κυκλώπειας τοιχοποιίας και ορισμένες ελληνικές κατασκευές που πρέπει να ανήκαν στην Αλυζία. Η εξέταση των αποστάσεων και μόνο με έκανε ωστόσο να αναγνωρίσω αυτή την πόλη, την οποία ο Στράβων τοποθετεί δεκαπέντε στάδια⁴⁶ από τη θάλασσα και ο Κικέρων⁴⁷ εκατόν είκοσι από τη Λευκάδα· μέτρηση σύμφωνη με εκείνη των ακτοπλόων της Αγίας Μαύρας [Λευκάδα], που την υπολογίζουν σε δεκαεπτά ελληνικά μίλια. Έτσι, η έκταση της Ακαρνανίας, υπολογιζόμενη από το στενό όπου βρισκόμουν στα δυτικά μέχρι το λιμάνι του Κανδηλίου [Μύτικα] ή την Αλυζία, είναι τέσσερις ναυτικές λεύγες και δύο τρίτα· η απόστασή της από την Αγία Μαύρα είναι τέσσερις λεύγες και ένα κλάσμα επιπλέον προς τα βορειοδυτικά, και η απόστασή μου από το Λουτράκι τρεις λεύγες και ένα τρίτο, πράγμα ουσιαστικά να σημωθεί προκειμένου να μπορεί κανείς να προσανατολιστεί στην εξερεύνηση της Ακαρνανίας.

Όσο για την Αλυζία, της οποίας τα περίχωρα ποτίζονται από ένα ρέμα που συγκεντρώνει τα νερά των χειμάρρων της Μπούμπιστας και των Σκλαβένων, δεν υπάρχει πλέον τίποτα το ιδιαίτερο να δει κανείς εκτός από τα θεμέλια μιας κυκλώπειας ακρόπολης, έργο που αποδίδεται σε έναν γιο του Ικάρου. Οι χωρικοί που μου πούλησαν νομίσματα⁴⁸ είχαν ακούσει από τους προγόνους τους ότι οι Ένετοί είχαν

43 Αχέρα, μία ώρα προς Δ., Κομπότι· από το προηγούμενο, μία ώρα Δ., Βάρνακα, δάσος Λυκοδοντίου· μία ώρα και ένα τρίτο Δ., Κανδήλι.

44 Σόλλιον πόλισμα, Thucyd., βιβλ. II, κ. 30. Σόλλιον Κορίνθου πολίχμιον, Στέφανος Βυζάντιος

45 Παλίρος, Thucyd., βιβλ. II· Παλαίρος, Strab., βιβλ. X, σελ. 459.

46 Άλυζια, Strab., βιβλ. X, σελ. 459· Thucyd., Xenoph., Στέφανος Βυζάντιος

47 Cicero, Tyroni suo, βιβλ. XVI, επιστ. 393.

48 [Περιγραφή νομισμάτων]: Άργυρος: Απόλλων καθήμενος αριστερά, κρατώντας το τεντωμένο τόξο του στο δεξί χέρι. Στο πεδίο δεξιά, μονόγραμμα Δ. ΑΚΑΡΝΑΝΩΝ.

Πίσω όψη: Ανθρώπινη μορφή με κέρατα και λαιμό ταύρου· στο πεδίο, ΛΥΚΟΥΡΓΟΣ.

Χαλκός: Κεφαλή του Διός εστεμμένη με δάφνη αριστερά. Πίσω όψη: Α. ΑΥ. Ίππος ελεύθερος, βαδίζων

αφαιρέσει από τα ερείπια της μάρμαρα και αρκετά πολύτιμα πράγματα. Παρά τις ανασκαφές εκείνης της εποχής και τις λεηλασίες των Ρωμαίων, που υπήρξαν οι πρώτοι σφετεριστές της Αλυζίας, πιστεύω ότι θα μπορούσε κανείς ακόμη και στις μέρες μας να κάνει εκεί μερικές ανακαλύψεις ενδιαφέρουσες για την επιστήμη.

Από το χωριό Βούστρι, όπου διέκοψα την αφήγηση του οδοιπορικού μου, όπως θα κάνω και σε άλλους σταθμούς προκειμένου να ενώσω σε ένα σύνολο τις τοπογραφικές αναγνωρίσεις που έγιναν σε διάφορες εποχές, κατευθυνθήκαμε νότια-νοτιοανατολικά και νοτιοδυτικά, ανεβαίνοντας επί μία ώρα, για να φτάσουμε στην Κατούνα. Από αυτό το ύψωμα προς τα ανατολικά, είχα τη θέα της μεγάλης λίμνης Οζερός⁴⁹, και μου υπέδειξαν, στην ίδια κατεύθυνση, ερείπια τοποθετημένα στον δρόμο της Στράτου, που φαίνεται να είναι εκείνα της Κορώντης⁵⁰. Λυπήθηκα που, αν και αρκετά κοντά στο μέρος όπου βρισκόμουν, δεν μπόρεσα να επισκεφθώ αυτή την Ακρόπολη, της οποίας το παρεφθαρμένο όνομα δόθηκε ίσως στην Κατούνα, κωμόπολη εκατόν είκοσι χριστιανικών οικογενειών, όπου δεν βρήκα κανένα ίχνος αρχαιότητας. Τα περίχωρά της, τα οποία εξερεύνησα μάταια, μου φάνηκαν καλά καλλιεργημένα· και διέκρινα στο βάθος τις τομές των οριζόντων μου, ποικιλομορφημένες από μια σειρά δασών που απλώνονται στις αναρίθμητες ράχες των βουνών.

Στα νοτιοδυτικά της Κατούνας ανοίγεται η κοιλάδα του Τρύφου, χωριό που απέχει μία λεύγα από την Κατούνα, κοντά στο οποίο βρίσκεται ένας κυκλώπειος περίβολος που μου φαίνεται πως είναι αυτός του Θυρρείου⁵¹. Η θέση αυτή, όπως και η Κορώνη, βρισκόταν στον αυχένα των στενών που, από τη Λιμναία, καταλήγουν στην κοιλάδα του Αχελώου προς τη Στράτο· και σχημάτιζαν από εκείνη την πλευρά ένα τακτικό σύστημα άμυνας, ενώ το τμήμα του όρους Θύαμος, για το οποίο θα μιλήσω στο επόμενο κεφάλαιο, προστατευόταν από μια σημαντική θέση που θα περιγράψω. Όσο για τη θέση του Θυρρείου, ήταν τόσο ισχυρή όσο και καλά επιλεγμένη, λόγω του πλεονεκτήματος της τοποθεσίας της κοντά στον ποταμό Αετό ή Άναπο, που αναφέρεται από τον Θουκυδίδη, ο οποίος τοποθετεί το πιο ανατολικό τμήμα του ρου του σε απόσταση ογδόντα σταδίων από τη Στράτο⁵².

δεξιά.

- 49 Οζερός, στα σλαβονικά, σημαίνει λίμνη· και είναι πιθανό ότι αυτή η ονομασία, που διατηρήθηκε εδώ, προέρχεται από τους Σκυθο-Σλάβους ή Τριβαλλούς, που παρέμειναν επί μακρόν κύριοι της Ακαρνανίας.
- 50 Κόροντα πόλις Ακαρνανίας· Thucyd., βιβλ. II· Στέφανος Βυζάντιος
- 51 Tyrrhæum ή Thyrium, Tit.-Liv., βιβλ. XXXVI, κ. 12 κ.λπ. Θύριον πόλις Ακαρνανίας. Sigonius· Polyb., Fragm. 75. Αυτή η πόλη πρέπει να ήταν αυτόνομη, αν κρίνει κανείς από το ακόλουθο νόμισμα που μου πουλήθηκε από τους χωρικούς:
 Άργυρος: Κεφαλή της Παλλάδος με περικεφαλαία αριστερά· πίσω από την κεφαλή, ένας τρίποδας· κάτω από το πηγούνι, το γράμμα· ανάμεσα στην κεφαλή και τον τρίποδα, Υ.
 Πίσω όψη: Πήγασος πετώντας αριστερά· από κάτω, το γράμμα Θ.

- 52 Άναχωρήσας ὁ Κνήμος τῆ στρατιᾶ κατὰ τάχος ἐπὶ τὸν Ἄναπον ποταμὸν, δεσ ἀπέχει σταδίουσ ογδοήκοντα Στρατοῦ. THUCYD., βιβλ. II· δηλαδή τρεις λεύγες και εξήντα οργιές.

Ο Paulmier de Grentemenil και ο Samson είχαν ορθά υποθέσει, αντίθετα με την άποψη του Niger, ότι αυτός ο ποταμός εκβάλλει στον Αχελώο και όχι στον κόλπο του Αστακού. Ο Δραγαμέστρος, που βρίσκεται στην άκρη αυτού του αγκυροβολίου, δέχεται πράγματι έναν ποταμό που έρχεται από το βουνό της Βίψης· αλλά αυτός βρίσκεται εκτός της απόστασης από τη Στράτο που δίνει ο Θουκυδίδης, και συνεπώς δεν μπορεί να είναι ο Άναπος από όπου ο Κνήμος πραγματοποίησε την υποχώρησή του προς τις Οινιάδες. Στην κατάσταση όπου τον είχε φέρει η αποτυχία που υπέστη στη Στράτο και στη θέση όπου είχε αποσυρθεί, είχε μπροστά του τον βαθύ ποταμό του Αετού· το αριστερό του στηριζόταν στα βουνά του δάσους της Μάνινας και το δεξιό του στον Αχελώο, έχοντας ως οδό υποχώρησης τη δεξιά του όχθη, κομμένη από χειμάρρους, την οποία ακολουθεί κανείς για να μεταβεί στις Οινιάδες, που τώρα ονομάζονται Τρίκαρδον...

Ο Άναπος [Νήσσα ή Νύσσα], ή ποταμός του Αετού, που κατεβαίνει από τη νότια πλαγιά του όρους Μπούμπιστα, έχει τις πηγές του όχι μακριά από τα χωριά Τρύφος και Κοβόϊονα [Κωνωπίνα ή Κονοπίνα], από όπου ρέει κάτω από τον Αετό, θέση χτισμένη πάνω στα ερείπια της Μητρόπολης, αρχαίας πρωτεύουσας της Ακαρνανίας⁵³. Η αναστήλωσή της, υπό το όνομα Αετός, υπήρξε έργο του Ιουστινιανού, ο οποίος ίδρυσε εκεί επισκοπή υπαγόμενη στη Ναύπακτο. Παραχωρηθείσα μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204, μαζί με την Ακαρνανία, από τον Κάρολο, τελευταίο πρίγκιπα της οικογένειας των Παλαιολόγων, στους νόθους γιους του Μέμνονα, Τούρνο και Ηρακλή, αυτοί οι νέοι «παιδες του Ατρέως», αντί να καλλιεργήσουν μια εύφορη γη, την έκαναν θέατρο των διενέξεών τους· και οι απόγονοί τους εκδιώχθηκαν το 1432 από τον Μουράτ Β', κυρίαρχο τότε της Θεσσαλονίκης. Αυτή η καταστροφή ακολουθήθηκε από μερικούς τοπικούς πολέμους σε αυτή την επαρχία μεταξύ Ενετών και Τούρκων, μέχρι την εποχή που ο Μωάμεθ Β' έστησε εκεί τα λάβαρα του πάνω στους τάφους των Ακαρνανών, τους οποίους σχεδόν όλους πέρασε από το λεπίδι του σπαθιού. Ο Αετός, που καταστράφηκε εκείνη την εποχή, αναπαρίσταται σήμερα από ένα φτωχό χωριό δεκαπέντε ελληνικών οικογενειών, θυμάτων διαδοχικά της αρπακτικότητας των ληστών και των Αλβανών που είναι επιφορτισμένοι με την καταστολή της ληστείας. Ο Άναπος, αφού διατρέξει μια ακαλλιέργητη και ακατοίκητη κοιλάδα, στρέφεται από εκεί προς τα νοτιοδυτικά επί δύο λεύγες, μέχρι το Τσιφλίκι [πιθανόν το χωριό Όχθια], χωριό κοντά στο οποίο χύνει τα ορμητικά νερά του στον Αχελώο.

Από τον Αετό, όπου διακόπτω ξανά την αφήγηση του οδοιπορικού που χρησιμεύει για τη σύνδεση των ειδικών τοπογραφιών μου, αφήνουμε δύο μίλια στα δυτικά τον Παπαδάτο, χωριό χτισμένο στη μέση των δασών. Δύο μίλια μακρύτερα, στην ίδια κατεύθυνση, βρίσκεται η Ξηρόλιμνη, ή λίμνη της Υρίας⁵⁴ [Οζερός], γύρω από την οποία βόσκουν πολυάριθμα κοπάδια· και σε απόσταση μισής λεύγας από τις όχθες της, ανεβαίνουμε στο Μεδενίκο, χωριό χτισμένο στην ανατολική κλιτύ του βουνού της Βίψης. Τα κυκλώπεια ερείπια μιας ακρόπολης και το όνομα Μεδενίκο θυμίζουν στον ταξιδιώτη την ανάμνηση του Μεδεώνος⁵⁵, πόλης όμορης με το Θύρρειον, τοποθετημένης στον δρόμο από τη Στράτο προς την Αλυζία. Δέκα ελληνικές οικογένειες αποτελούν

53 Ο Πολύβιος τοποθετεί τη Μητρόπολη της Ακαρνανίας στην κοιλάδα του Αχελώου, μεταξύ Στράτου και Κωνώπης...

54 Ουρία· Strab., βιβλ. X, σελ. 459.

55 Tit.-Liv., βιβλ. XXXVI, κ. 2 κ.λπ.

τον πληθυσμό μιας θέσης που, υπό άλλες συνθήκες, θα μπορούσε να γίνει εμπορικό κέντρο· διότι εκεί διακλαδώνονται οι δρόμοι επικοινωνίας με το Κανδήλι και τον Δραγαμέστρο [ή Δραγαμέστο σημερινό Καραϊσκάκη]. Τα μονοπάτια που καταλήγουν σε αυτές τις σκάλες [λιμάνια], από όπου το εμπόριο και η βιομηχανία είναι τώρα εξόριστα, βρίσκονται, το ένα ανάμεσα στις οροσειρές της Μπούμπιστας και των βουνών της Βίφης, που σχηματίζουν το στενό της Πόρτας, όπου βλέπει κανείς το μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου, από το οποίο εξαρτώνται οκτώ οικογένειες υποτελείς των μοναχών που καλλιεργούν μαζί τους αυτή την περιοχή, της οποίας το πλάτωμα καταλήγει στο Κανδήλι⁵⁶.

Το δεύτερο μονοπάτι, που ξεκινά από το Μεδενίκο, παρατείνει επί μία λεύγα προς τα δυτικά τη βόρεια παρυφή του δάσους της Μάνινας μέχρι το ερειπωμένο χωριό Κεσάνια [Κασσάνη ή Κασάνη], από όπου οδηγεί, διασχίζοντας μια ερημιά έκτασης τριών λευγών, στον Δραγαμέστρο. Αυτή η κωμόπολη, της οποίας η ίδρυση ανάγεται στους τελευταίους αιώνες της ύστερης αυτοκρατορίας, είναι χωρισμένη σε τρεις μαχαλάδες ή συνοικίες που κατοικούνται από εκατό χριστιανικές οικογένειες και μικρό αριθμό Τούρκων. Ένα τζαμί, δύο εκκλησίες, τέσσερις δημόσιες κρήνες και ένας μεγάλος αριθμός ερειπωμένων σπιτιών αποδεικνύουν ότι αυτή η θέση, που αποπληθυσμώνεται κάθε μέρα, ήταν κάποτε καλά κατοικημένη. Στο μέσο του δρόμου που καταλήγει στη θάλασσα, από την οποία απέχει πέντε μίλια, δείχνουν τα ερείπια ενός οχυρού μικρής σημασίας, που παρουσιάζει ένα μείγμα κυκλώπειας τοιχοποιίας ανακατεμένης με αναστηλώσεις που έγιναν σε διάφορες εποχές, ανάμεσα στις οποίες οι ντόπιοι πιστεύουν ότι αναγνωρίζουν την πόλη του Αστακού. Πράγματι, αυτή η ένδειξη συμφωνεί με τη μαρτυρία του Στράβωνα⁵⁷, ο οποίος τοποθετεί το λιμάνι της κάτω από το ακρωτήριο Κριθωτή, που τώρα ονομάζεται κάβο Κανδήλι, απέναντι από τις Οξειές, ομάδα νησιών τοποθετημένη προς την κατεύθυνση της Ιθάκης. Η έκταση αυτού του λιμανιού, του μόνου ικανού να δεχθεί και να προστατεύσει πλοία γραμμής, είναι πάνω από μισή λεύγα από τη δύση προς την ανατολή, σε μια έκταση διπλάσια από τον βορρά προς τον νότο· και όλα δείχνουν ότι πρέπει κάποτε να ήταν ένα αγκυροβόλιο μεγάλης σημασίας. Η κοιλάδα μέσα στην οποία φαίνεται σκαμμένο παρουσιάζει, σε μια έκταση επτά μιλίων, δασωμένους λόφους και μερικά χωράφια που διασχίζονται από έναν εφήμερο ποταμό ονομαζόμενο Ξεροπόταμο.

56 Μοναστήρι Αγίου Γεωργίου· από εκεί, δύο ώρες στο δάσος του Λυκοδοντίου, Χρυσοβίτσα, χωριό (του οποίου η θαυματουργή εικόνα της Παναγίας μεταφέρθηκε στο όρος Πολυανός· Βλέπε τ. II, κ. XXXIX αυτού του ταξιδιού) που απέχει τρία τέταρτα της ώρας από το Μεδενίκο· ένα τρίτο της ώρας, Πρόδρομος, μοναστήρι· δύο τρίτα της ώρας Β.Δ., Μαχαιρά· μία ώρα Β.Δ., Μπαμπίνη· μία ώρα, Κανδήλι. Αυτό το ίχνος διαδρομής, που σημειώνω σχολαστικά, θα μου χρησιμεύσει για να κάνω γνωστές τις σχέσεις μεταξύ Στράτου και Αλυζίας...

57 «Εἶτα ἄκρα Κριθωτὴ καὶ Ἐχινάδες, καὶ πόλις Ἄστακος». Strab., βιβλ. X, σελ. 459· Στέφανος Βυζάντιος Καθώς οι Εχινάδες είναι τώρα ενωμένες με την ἡπειρο, πρέπει να προσέχει κανείς να μην τις συγχέει με τις Οξειές ή Σκρόφες.

Βορειοδυτικά του Δραγαμέστρου, δύο μίλια πέρα από μια προέκταση του δάσους του Λυκοδοντίου, βρίσκεται η Ζαβίτσα [Αρχοντοχώρι], χωριό εβδομήντα εστίων, και το μοναστήρι του Βεδερνίκου, στο οποίο είναι προσκολλημένες οκτώ οικογένειες, που εκχερσώνουν, μαζί με τους μοναχούς, αυτή τη γη των βασάνων. Νότια του Δραγαμέστρου, διακρίνονται το Βλιζανί και μέρος του δάσους της Μάνινας, το οποίο αγκαλιάζει όλο το δυτικό τμήμα της Ακαρνανίας μέχρι τις εκβολές του Αχελώου.

Προκειμένου να ακολουθήσω μεθοδικά την αφήγηση των τοπογραφιών μου, θα επαναφέρω την προσοχή του αναγνώστη από το λιμάνι του Αστακού στο σημείο όπου ο Άναπος χύνεται στον Ασπροπόταμο [Αχελώο], λίγο κάτω από το χωριό Τσιφλίκι [Όχθια]. Δύο λεύγες από τη συμβολή του, αν βαδίσει κανείς δυτικά, αφού περάσει το υπόβαθρο μεγάλου αριθμού ρυακιών και χειμάρρων, φτάνει στο Ζευγαλάκι [πιθανών Γουριά ή Μάστρου], χωριό που κατοικείται από δεκαπέντε ελληνικές οικογένειες· και μιάμιση λεύγα μακρύτερα, βρίσκεται η Παλαιοκατούνα [Λεσίνι], οικισμός γειτονικός με τη νέα Οινεία του Στράβωνα, την οποία τοποθετεί εβδομήντα στάδια από τον Αχελώο⁵⁸. Σε απόσταση μισής λεύγας από αυτή τη θέση, φτάνει κανείς στη γέφυρα του Λεσινίου, ποταμού που χύνεται στη λίμνη με το ίδιο όνομα, ενώ το χωριό Ποδολοβίτσα [Πεντάλοφο], πάνω από το οποίο βρίσκονται οι πηγές του, μένει τρία τέταρτα της λεύγας προς τον βορρά. Τέλος, δύο λεύγες από αυτή τη γέφυρα, κατεβαίνει κανείς στον Πεταλά, αγκυροβόλιο βαθύ αλλά στενό, προστατευμένο από ένα νησί το οποίο οι κάτοικοι της Κεφαλλονιάς διεκδικούν ως περιελθόν σε αυτούς δυνάμει της συνθήκης του 1800, η οποία παραχωρεί στην Ιόνιο Επτάνησο τα νησιά και τους υφάλους, χωρίς εξαίρεση, που βρίσκονται απέναντι από την ήπειρο, από την Αυλώνα στην Αδριατική μέχρι το ύψος του Τσιρίγου [Κυθήρων]. Βάσει των ερευνών που έκανα, θεωρώ τον Πεταλά ως το ιερό λιμάνι του Ηρακλέους, το οποίο κατονομάζεται μετά από εκείνο του Αστακού και πριν από τις Οινιάδες, ως ένα από τα αγκυροβόλια της Ακαρνανίας στην εξωτερική θάλασσα.

Το δεύτερο μονοπάτι, που ξεκινά από το Ζευγαλάκι, ακολουθώντας τη δεξιά όχθη του Αχελώου, οδηγεί σε μία ώρα και ένα τέταρτο στη Κατοχή, έδρα του καντονιού και κύρια σκάλα [λιμάνι] του Ξηρομέρου. Στα περίχωρα βλέπει κανείς τρεις εκκλησίες ή μοναστήρια που υπηρετούνται από μοναχούς, ορυζώνες, χωράφια με καλαμπόκι και το απέραντο δάσος της Μάνινας, το οποίο, προβάλλοντας ένα φράγμα στον βορειοδυτικό άνεμο, καθιστά τη διαμονή εκεί πυρετώδη κατά το καλοκαίρι. Η Κατοχή δεν θυμίζει καμία ανάμνηση, και μόνο τέσσερα μίλια νοτιοδυτικά ξαναπιάνει κανείς το νήμα της αρχαίας γεωγραφίας. Εκεί βρίσκεται η εκβολή της λίμνης Λεσινίου ή Κυνίας, που χύνει τα νερά της στον Αχελώο. Η λεκάνη της, της οποίας η περιφέρεια υπολογίζεται σε είκοσι μίλια συμπεριλαμβανομένων των ρηχών, συγχέεται το χειμώνα με τις λιμνοθάλασσες των Οινιαδών ή Τρίκαρδον· και στο μέσο βλέπει κανείς ένα νησί πάνω στο οποίο είναι χτισμένη η εκκλησία του Προδρόμου, όπου υπηρετούν έξι καλόγεροι. Τέσσερα μίλια από την εκβολή της λίμνης Κυνίας, φτάνει κανείς στις Οινιάδες, πόλη χτισμένη σε προσχωσιγενές έδαφος και απρόσιτη το χειμώνα, όπως αναφέρει ο Θουκυδίδης, για έναν στρατό που θα επιχειρούσε να την πολιορκήσει⁵⁹. Ο Πολύβιος

58 Strab., βιβλ. X, σελ. 459. Η διαδρομή που πρέπει να ακολουθηθεί είναι η εξής: Από Ζευγαλάκι Δ. μισό τέταρτο Β., μιάμιση ώρα μέσα στα δάση· μιάμιση ώρα παραπέρα, Παλαιοκατούνα· μισή ώρα Δ., γέφυρα Λεσινίου· δύο ώρες Δ.Ν.Δ., Πεταλά.

59 Tit.-Liv., βιβλ. XXXVIII, x. 11· Thucyd., βιβλ. II· Strab., βιβλ. X, σελ. 459· Paus., βιβλ. I, x. 11· Στέφανος Βυζάντιος

ορίζει τη θέση της στο άκρο της Ακαρνανίας, και μάταια θα ήθελε κανείς να στηριχθεί σε ένα σκοτεινό απόσπασμα του Στράβωνα για να την τοποθετήσει στην αριστερή όχθη του Αχελώου, αφού ήταν εξάρτημα των Ακαρνάνων, τους οποίους αυτός ο ποταμός χώριζε από τα εδάφη της Αιτωλίας⁶⁰. Τέλος, η αναγνωρισμένη θέση της, καθώς και τα ερείπιά της που ονομάζονται Τρίκαρδον, τα οποία είδε και σχεδίασε ήδη από τον 15ο αιώνα ο Κυριαάκος ο εξ Αγκώνος, επιβεβαιώνουν ως προς αυτό τη μαρτυρία των αρχαίων. Απέναντι και κάτω από αυτή τη θέση, το πλωτό πέρασμα του ποταμού ονομάζεται από τους ναυτικούς Bocca Colo Syrtis (βουίζουσα από τα καλάμια). Από εκεί ξεκινούν οι προσχώσεις του ποταμού και οι βάλτοι που καλύπτονται από οργιώδη βλάστηση, αλλά είναι γεμάτοι φίδια και αιμοβόρα έντομα, που απωθούν τους καλλιεργητές και τα κοπάδια⁶¹.

Καθώς το πέρασμα [πόρος] του Αχελώου κάτω από τη Στράτο δεν είναι βατό το χειμώνα, οι ταξιδιώτες κατά τη διάρκεια αυτής της εποχής ακολουθούν τον δρόμο από τον Τρύφο προς το Κατοχή, για να πάρουν το πέρασμα [bac] που διατηρεί τις συγκοινωνίες με την Αιτωλία. Αλλά κατά τις άλλες εποχές, αντί να κατευθυνθεί κανείς μέσω της κοιλάδας του Ανάπου, ακολουθεί από την Κατούνα την ανατολική πλαγιά των βουνών που περιβάλλουν τη μεγάλη λίμνη Οζερός μέχρι το χωριό Παπαδάτος, όπου τα βρόχινα νερά σχηματίζουν ένα είδος εφήμερου βάλτου· και σε απόσταση μισής λεύγας από εκεί φτάνει κανείς στον Μαχαλά [Φυτείαι]. Αυτό το ωραίο χωριό, που αποτελείται ακόμη από εβδομήντα σπίτια διάσπαρτα σε ένα ρομαντικό πλάτωμα, απέχει λίγο από το μοναστήρι του Λυκοβιτσίου, όπου υπηρετούν είκοσι μοναχοί. Τέλος, δύομισι λεύγες παραπέρα, φτάνει κανείς στο πέρασμα της Στράτου⁶², τόπο διάβασης γνωστό στους αρχαίους και συχναζόμενο στις μέρες μας από τους κατοίκους των δύο οχθών του Αχελώου, ως το ειδικό σημείο επικοινωνίας τους.

Αν ανακεφαλαιώσουμε, βάσει όσων είπα, τις αποστάσεις μεταξύ αυτού του περάσματος του ποταμού και του Λουτραχίου ή Λιμναίας, θα δούμε ότι υπάρχει δρόμος εννέα ωρών και ενός τρίτου με βήμα καραβανιού μεταξύ αυτών των δύο θέσεων. Εφαρμόζοντας στη συνέχεια την αναλογία αυτής της διαδρομής στην πορεία του Φιλίππου, γιου του Δημητρίου, θα δούμε ότι τα δεδομένα μου αντιστοιχούν σε εκείνα του Πολυβίου⁶³, όταν λέει πώς ο βασιλιάς, αφού αναχώρησε από τη Λιμναία το απόγευμα και αφού έκανε τον στρατό του να διανύσει περίπου εξήντα στάδια, του επέτρεψε να στρατοπεδεύσει, και αφού τον άφησε να δειπνήσει και να αναπαυθεί για λίγο, ξεκίνησε πάλι και βαδίζοντας συνεχώς κατά τη διάρκεια της νύχτας έφτασε στον Αχελώο ποταμό, μόλις άρχιζε να χαράζει η ημέρα, μεταξύ Κωνώπης και Στράτου, σπεύδοντας να επιπέσει ξαφνικά και απροσδόκητα στον τόπο των Θέρμων. Είναι

60 «Ἡ δὲ πόλις καὶ ἡ χώρα τῶν Οἰνιάδων Ἀκαρνάνων ἔσω». Excerpt. Legat., x. 28.

61 Οι αποστάσεις από το Τρίκαρδον, ανεβαίνοντας την ακτή προς Β.Δ., τοποθετούν το λιμάνι Πεταλά σε μία ώρα και ένα τρίτο· τον Δραγαμέστρο σε δύο ώρες και ένα τρίτο· και το Κανδήλι, Β.Δ. αυτού, σε τέσσερις ώρες και ένα όγδοο.

62 Παπαδάτος, μισή ώρα Ν.Α.· Μαχαλάς, δύο τρίτα της ώρας Α.Ν.Α.· στην πεδιάδα, μία ώρα Ν., μικρή λίμνη Οζερός· μία ώρα Α., πέρασμα Στράτου ή Λεπενού.

63 «ὁ δὲ βασιλεὺς... ἀναλεύξας ἐκ τῆς Λιμναίας δειλῆς, καὶ προελθὼν ὡς ἐξήκοντα στάδια, κατεστρατοπέδευσε, δειπνοποιησάμενός δὲ καὶ βραχὺ ἀναπαύσας τὴν δύναμιν, αὖθις ὁρμᾷ καὶ συνεχῶς νυκτοπορήσας πρὸς τὸν Ἀχελῶον ποταμὸν, ἄρτι τῆς ἡμέρας ἐπιφανούσης, μεταξὺ Κωνώπης καὶ Στράτου σπεύδων ἄφρων καὶ παραδόξως ἐπὶ τὸν ἐν τοῖς Θερμοῖς τόπον ἐπιβαλεῖν». POLYB., βιβλ. V.

πιθανό ότι ένα σώμα στρατού, με τόσο λίγες αποσκευές όσο υποτίθεται, και στη διάρκεια χρόνου που υπολογίζω ότι ήταν αυτή μιας νύχτας δέκα ωρών, με τις απαραίτητες στάσεις για ανασύνταξη, δεν πρέπει να διάνυσε πάνω από επτά λεύγες για να φτάσει στο χάραμα στο πέρασμα του Αχελώου.

Αυτή η απόσταση συμφωνεί όσο το δυνατόν περισσότερο με εκείνη που υποδεικνύω· βρίσκω δε με την ίδια ακρίβεια εκείνη μεταξύ Στράτου και Ανάπου, όπως καθορίζεται από τον Θουκυδίδη στην αφήγηση της υποχώρησης του Κνήμου⁶⁴. Πάνω σε αυτή την τελευταία γραμμή που εξερεύνησα, κατευθυνόμενος δυτικά-νοτιοδυτικά από το Λεπενού ή Στράτο, βρίσκει κανείς σε απόσταση επτά μιλίων περίπου, κοντά στο ταπεινό χωριό Κωνωπίνα, τα ερείπια της Κωνώπης· και δύομισι μίλια χαμηλότερα, τον ρου του Ανάπου, πίσω από τον οποίο ο στρατηγός των Λακεδαιμονίων, ηττημένος από τους Ακαρνάνες, οχυρώθηκε και συνήψε ανακωχή για να θάψει τους νεκρούς του, πριν αποσυρθεί στις Οινιάδες.

Όσον αφορά τη σχέση της απόστασης, ως κορυφή ενός τριγώνου μεταξύ Αλυζίας και Ανακτορίου -θέση που δυσκόλεψε ιδιαίτερα τον Casaubon και τον Paulmier de Grentemenil προκειμένου να εξηγήσουν το «Κατὰ μέσην ὁδόν» (στο μέσο του δρόμου) του Στράβωνα⁶⁵- πιστεύω ότι είμαι σε θέση να λύσω αυτή τη δυσκολία. Αν αναλογιστεί κανείς όσα είπα, θα κατανοήσει ότι η Αλυζία (ή Κανδήλι) βρίσκεται σχεδόν υπό τον ίδιο μεσημβρινό με το Ανακτόριο, αλλά τα ὄρη Μπεργκάντι και Μπούμπιστα, σχηματίζοντας μια ανυπέρβλητη γραμμή μεταξύ του βορρά και του νότου της Ακαρνανίας, ανάγκαζαν ανέκαθεν τους ταξιδιώτες να κάνουν τον κύκλο μέσω της Στράτου. Δηλαδή, να προχωρήσουν σχεδόν εννέα λεύγες ανατολικά, ώστε να πάρουν το πέρασμα της Κορώντης (ή Κατούνας), και από εκεί, μέσω της Λιμναίας, να μεταβούν στο Ανακτόριο.

Έτσι εξηγούνται και συμφωνούν οι αρχαίοι συγγραφείς, οι οποίοι είναι πάντα ακριβείς όταν τους παραβάλλει κανείς με το έδαφος που περιέγραψαν όπως το είχαν δει. Με αυτόν τον τρόπο διαθέτουμε το κλειδί για να εξηγήσουμε τις εκστρατείες των Ρωμαίων εναντίον των Ελλήνων στην Ακαρνανία· και ένα νέο φως, που απλώνεται πάνω στις ερημιές της, απαλλάσσει τα ερείπιά της από το σκοτάδι που τα περιέβαλλε. Ο ταξιδιώτης μαθαίνει πού μπορεί να αποβιβαστεί· και εκείνοι που η τύχη θα ευνοήσει κάποια μέρα θα μπορέσουν, ακολουθώντας το νήμα των εξερευνήσεών μου, να διορθώσουν τα σφάλματα που διέπραξα εν μέσω των κυριότερων δυσκολιών των οποίων δίνω τη λύση.

Αλλά ποιο χέρι θα αναλάβει να ζωγραφίσει την Ακαρνανία στο πένθος της; Ποιος θα μπορέσει, χωρίς να χύσει δάκρυα, να αντικρίσει το Άκτιο, την αγαπημένη πόλη του Απόλλωνα· το Ανακτόριο, μήλον της έριδος μεταξύ Κορίνθου και Ακαρνάνων· τη Λιμναία, φημισμένη για το εμπόριό της· τη Μητρόπολη, δύο φορές πρωτεύουσα· την τρομερή Στράτο, τις πλούσιες Οινιάδες, τον Αστακό, όπου άνθησαν οι τέχνες· την Αλυζία, πλούσια σε αριστουργήματα των πρώτων σχολών της Ελλάδας, και δεκαέξι

64 «ἐπειδὴν δὲ νύξ ἐγένετο, ἀναχωρήσας ὁ Κνήμος τῇ στρατιᾷ κατὰ τάχος ἐπὶ τὸν Ἄναπον ποταμὸν, ὃς ἀπέχει σταδίους ὀγδοήκοντα Στρατοῦ, τοὺς τε νεκροὺς κομίζεται τῇ ὑστεραίᾳ ὑποσπόνδους καὶ Οἰνιαδῶν συμπαραγενομένων κατὰ φιλίαν ἀναχωρεῖ παρ' αὐτούς». THUCYD., βιβλ. II.

65 Σημ. 3, σελ. 450, βιβλ. X, Strab. και Græc. Antiq., βιβλ. III, κ. 5, σελ. 388 κ.εξ.

πόλεις εν τέλει, στολίδια αυτής της χώρας, χωρίς να θρηνήσει τις μεταπτώσεις της τύχης; Ποιος δεν θα ανατριχιάσει μπροστά στην όψη τόσων τάφων; Τι οδυνηρή σύγκριση μεταξύ των περασμένων χρόνων, αν υπολογίσει κανείς τον αρχαίο πληθυσμό δίπλα σε αυτόν που συναντά σήμερα ανάμεσα στα ερείπια και τα δάση!

Αναρωτήθηκα, εξετάζοντας την έκταση των περιβόλων των πόλεων και των ακροπόλεων που απαριθμήσα, ποιος πρέπει να ήταν ο πληθυσμός τους, συλλογιζόμενος βάσει του αριθμού των κατοικιών που θα μπορούσαν να περιλάβουν. Συνέκρινα όσο το δυνατόν την ανάπτυξη και τις θέσεις τους· και συμπέρανα, μετά από μια προσέγγιση μεταξύ των μεγάλων και των μικρότερων θέσεων, μέσω μιας μέσης αναλογίας, ότι θα μπορούσε κανείς υποθετικά και με τον χαμηλότερο υπολογισμό, να εκτιμήσει σε τρεις χιλιάδες πεντακόσιους κατοίκους τον πληθυσμό καθεμιάς από τις πόλεις της Ακαρνανίας. Με αυτή την αρχή, θα προέκυπτε ότι τα καντόνια που μόλις περιέγραψα, περιέχοντας δεκαέξι πόλεις, θα είχαν πενήντα έξι χιλιάδες κατοίκους εντός των τειχισμένων θέσεων, πράγμα που, υπολογιζόμενο σε αναλογία ένα προς πέντε για τον πληθυσμό που ήταν διασκορπισμένος στην έκταση ολόκληρης της επαρχίας, θα επέτρεπε να σκεφτούμε ότι τα καντόνια της Βόνιτσας και του Ξηρομέρου κατοικούνταν άλλοτε από διακόσιες είκοσι τέσσερις χιλιάδες άτομα που ζούσαν από τους καρπούς της γης τους.

Αυτή η βάση, την οποία δίνω ως καθαρά υποθετική, αφού γίνει δεκτή, θα θέσω δίπλα της μια θετική καταγραφή [κτηματολόγιο], που θα χρησιμεύσει για να καταδειχθεί σε ποιο σημείο παρακμής έχει περιπέσει αυτή η χώρα, που άλλοτε ήταν τόσο πλούσια και ανθηρή. Τέλος, ο ακόλουθος πίνακας θα κάνει γνωστή την τρέχουσα κατάσταση των τελευταίων κατοίκων της Ακαρνανίας, η οποία αποπληθυσμώνεται μέρα με τη μέρα με τρόπο τρομακτικό.

Περιοχή σύγχρονη	Χωριά κατά την αρχαιότητα	Χωριά που υπάρχουν σήμερα	Οικογένειες	Μοναστήρια	
Βόνιτσα	Άκτιο	Κονιδάρι.....	15.	Άγιος Βασίλειος, 2 μοναχοί	
	Έχιнос	Τσιφλίκι.....	30.		
Ξηρόμερο	Ανακτόριο	Βόνιτσα.....	400.	Παναγία - Βραχωτίνα 5 μοναχοί	
		Παραδισι.....	40.		
		Παλημπεη.....	25.		
			Κατούνα.....	130.	
			Πετεγάλι.....	7.	
			Τρύφος.....	15.	
			Βούστρι.....	6.	
			Αχέρα.....	9.	
			Μπαμπίνη.....	40.	
	Λιμναία	Μαχαιρά.....	10.		
	Κορόντη	Χρυσοβίτσα.....	10.		
	Θύρρειον	Πρόδρομος.....	10.		
	Μητρόπολις	Ποδολοβίτσα.....	30.		
	Στράτος	Κοβοΐνα.....	5.		
	Κωνώπη	Δραγαμέστρο.....	100.	Λιγοβίτσι 20 μοναχοί	
	Μεδεών	Βλίζανη.....	10.	Πρόδρομος 6 μοναχοί	
	Αίνεια	Ζάβιτσα.....	70.	Βεδερνίκου 20 μοναχοί	
	Οιτιάδες	Κανδήλα.....	10.	Αγ. Γεώργιος 12 μοναχοί	
	Σόλλιον	Παλαιοκατούνα.....	40.		
	Αλυζία	Κατοχή.....	150.		
	Αστακός	Μενδενίκο.....	10.		
	Παιάνιον	Κομπότι.....	12.		
		Κωνωπίνα.....	10.		
	Αετός.....	15.			
	Παπαδάτες.....	20.			
	Μαχαλάς.....	70.			
	Ζευγαλάκι.....	15.			
	Ρίγανη.....	30.			
		Σύνολο οικογενειών	1.344		
		Σύνολο κάτοικων	6.720		

Τώρα -θα το πιστευε κανείς, αν δεν είχα παραθέσει την επίσημη καταγραφή;- έξι χιλιάδες επτακόσιοι είκοσι Έλληνες είναι ό,τι απομένει από τους κατοίκους αυτής της επαρχίας, που ερημώθηκε από είκοσι αιώνες επαναστάσεων. Μάταια θα ήθελε κανείς, για να δικαιολογήσει αυτές τις καταστροφές, να ισχυριστεί ότι οι ασθένειες των κρατών, όπως και εκείνες των ανθρώπων, είναι μες στη φύση⁶⁶. Αυτό θα αποτελούσε εδώ βλασφημία κατά της Θείας Πρόνοιας.

66 «Ει αί ανθρώπων νόσοι κατά φύσιν γίνονται». [Αν οι ασθένειες των ανθρώπων συμβαίνουν κατά φύση].
GELL., βιβλ. VI, κ. 1.

Οι επιρροές του ουρανού και η γονιμότητα της γης είναι για την Ακαρνανία ό,τι ήταν και την εποχή της λαμπρότητάς της· και η εξαθλίωσή της και μόνο είναι έργο της τυραννίας. Οι χέρσες εκτάσεις, τα ακαλλιέργητα χωράφια, τα ερείπια, η ερημιά, μαρτυρούν κατά των εγκλημάτων της· και όλοι οι σοφισμοί της πολιτικής δεν θα μπορέσουν ούτε να τα μετριάσουν, ούτε να αποσιωπήσουν τη φρίκη τους!

pentalofo.gr

ΠΑΡΑΧΕΛΩΙΤΙΔΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ LXXXIII

Ακαρνανική Παραχελωίτιδα. Διαδρομή από την Άρτα μέχρι το πέρασμα (πόρο) του Αχελώου. Αγραΐδα, ή η επαρχία του Βάλτου. Όρος Θύαμος, ή Μακρυνόρος. Ερείπια της Όλπης, σήμερα Αμβρακία. Λίμνες της Αμβρακίας και του Οζερού. Τοποθεσία της Σπάρτου στη χώρα της Φυτίας. Ερείπια της Στράτου, σήμερα Λεπενού· της Αγραΐδος, τώρα Αγριάδα. Επισκόπηση της Απεραντίας και της Ευρυτανίας, μέχρι τα σύνορα της Άνω Βλαχίας. Πληθυσμός

Η Παραχελωίτιδα, ή η χώρα κατά μήκος του Αχελώου, ήταν εκείνη η περιοχή⁶⁷ που βρισκόταν ανάμεσα στην Αθαμανία, την Αμφιλοχία, τον Αμβρακικό κόλπο, την Αγραΐδα και την Ακαρνανία, η οποία ανήκε διαδοχικά σε κάποια από αυτές τις επαρχίες (καντόνια), χωρίς να έχει σχηματίσει ποτέ δική της αυτόνομη οντότητα.

Μέχρι τώρα περιέγραφα την Ακαρνανία βασιζόμενος στις δικές μου παρατηρήσεις· και για να συνδέσω τις τοπογραφίες μου για το Ξηρόμερο και την επαρχία της Βόνιτσας με εκείνες της Ανοβλαχίας⁶⁸, θα εκθέσω μια διαδρομή που έκανε αρκετές φορές ο αδελφός μου, από την Άρτα μέχρι το κάστρο της Ναυπάκτου (Lepante). Έχω ήδη αναφέρει πώς αυτός ο ακάματος σύντροφος των εργασιών μου αναγκάστηκε να διαφύγει όταν η πανώλη ενέσκηψε στην Άρτα το 1816⁶⁹, και αρκεί να πω ότι το πρώτο του ταξίδι πραγματοποιήθηκε πριν από εκείνη την εποχή, κατά την καταστροφή του 1815, η οποία, βυθίζοντας τη Γαλλία στο πένθος, έγινε αισθητή στην Ανατολή σε όλους τους πράκτορες του χριστιανικότατου βασιλιά.

"Ο σκοπός μου", λέει ο πιστός μου σύντροφος, "ανεξάρτητα από το κίνητρο που με τραβούσε στην Πάτρα κοντά στον αδελφό μου, που τότε ήταν επικίνδυνα άρρωστος, είχε ως αντικείμενο να αναγνωρίσω το Μακρυνόρος⁷⁰, το πέρασμα του Αχελώου, εκείνο του Ευήνου, τα στενά της Καλυδώνας και του όρους Ταφιασσού· τέλος, τον δρόμο που οδηγεί μέσα από την Ακαρνανία και την Αιτωλία μέχρι τη Ναύπακτο ή Λέπαντο. Τα

67 Παραχελωίται: Στέφανος ο Βυζάντιος. Παραχελωίτιδα, η οποία βρίσκεται κάτω από την Αθαμανία: Τίτος Λίβιος, βιβλίο 38· σημείωση 2, Turnebus. Ο Στράβων υποδεικνύει μια άλλη Παραχελωίτιδα στις εκβολές του Αχελώου, βιβλίο 9, σελ. 458.

68 Τόμος II, κεφάλαια XXXVIII (38), XXXIX (39), XL (40) και XLI (41) αυτού του οδοιπορικού.

69 Τόμος II, κεφάλαιο XXXVI (36) αυτού του οδοιπορικού.

70 Γνωρίζω ότι, σύμφωνα με τους κανόνες της σύνταξης, θα έπρεπε να γράφεται και να προφέρεται Μακρονόρος (Macronoros), το μακρύ βουνό· αλλά χρησιμοποιώ εδώ το όνομα που είναι σε χρήση (το συνηθισμένο).

δάση είχαν καθαριστεί από τους ληστές, τα περάσματα ήταν ελεύθερα· και ένα σώμα τριακοσίων Μιρδιτών, στρατοπεδευμένων κοντά στη λίμνη Τριχωνίδα, με έκανε να προβλέπω ότι το ταξίδι μου θα μπορούσε να γίνει χωρίς κινδύνους, τουλάχιστον φαινομενικούς.

Μια από τις ωραιότερες ημέρες του καλοκαιριού άρχισε να φωτίζει την ύπαιθρο, όταν την Κυριακή, 2 Ιουλίου 1815, εγκατέλειψα την Άρτα, ανεβαίνοντας για ένα μίλι ανατολικά την αριστερή όχθη του Ινάχου. Η πρωινή αύρα μας έφερε τους αρωματισμένους ατμούς του όρους Τζουμέρκα, του οποίου ακολούθησα την αντωπία που εκτείνεται παράλληλα με το βουνό της Φανερωμένης· και μετά από ένα μίλι προς αυτή την κατεύθυνση, φτάσαμε στο παρεκκλήσι του Αγίου Θεοδώρου. Τρία τέταρτα της λεύγας πιο πέρα, βαδίζοντας στο ίδιο φαράγγι που πλαταίνει, περάσαμε μπροστά από το προσευχητάρι των Αγίων Αναργύρων, που βρίσκεται απέναντι από το μοναστήρι του Μεγαρχίου, στην πλαγιά των βουνών στα αριστερά. Πέντε χριστιανικές οικογένειες είχαν μόλις βάλει τα θεμέλια ενός χωριού κοντά στο καταφύγιο των μοναχών, οι οποίοι έχουν μπολιάσει μια σημαντική ποσότητα ελαιόδεντρων φυτεμένων σε συστάδες σε αυτό το άνυδρο έδαφος.

Μόλις είχαμε φτάσει στο ύψος της Λιμίνης, χωριό δεκαπέντε εστίων⁷¹, όταν οι πρωινοί ατμοί που είχαν πυκνώσει προμήνυαν καταιγίδα. Εγκαταλείψαμε αμέσως τον δρόμο μας για να φτάσουμε στο Κομπότι, όπου δεν μπορέσαμε να φτάσουμε εγκαίρως για να βρούμε καταφύγιο, καθώς τα σύννεφα ξέσπασαν με την πρώτη βροντή που δόνησε τον αέρα. Η χώρα που έπρεπε να διασχίσουμε παρουσίαζε μια ποικίλη καλλιέργεια από χωράφια σιταριού, φυτείες καπνού, βαμβακοφυτείες· ενώ οι λόφοι, καλυμμένοι με αμπελώνες και ελαιώνες, ζωντάνευαν από πολυάριθμα κοπάδια.

Το Κομπότι, τσιφλίκι του Μουχτάρ Πασά, κατοικείται από περισσότερες από διακόσιες ελληνικές οικογένειες. Η τοποθεσία του πάνω σε υψώματα καλυμμένα με ομάδες σπιτιών και οι πολυάριθμες πηγές που ρέουν από παντού, θα με έκαναν να πιστέψω ότι αυτό το γοητευτικό χωριό κατέχει τη θέση που ο Θουκυδίδης ονομάζει Κρήνες⁷². Από το ύψος των αμφιθεάτρων του, αγναντεύει κανείς ολόκληρη την έκταση του Αμβραχικού κόλπου· δεσπόζει από μακριά σε έναν ορίζοντα γεμάτο χωριά και πύργους τοποθετημένους, σαν βίγλες, σε μεγάλες αποστάσεις στην ακτή της θάλασσας.

Όταν αποκαταστάθηκε η ηρεμία και ο ήλιος ξαναβρήκε τη λάμψη του, καθώς οι καταιγίδες είναι τόσο θορυβώδεις όσο και παροδικές υπό τον ουρανό της Ελλάδας, έσπευσα να επιστρέψω στον δρόμο μου, παρά την κρίση πυρετού που άρχιζα να αισθάνομαι. Κατεβήκαμε κατά συνέπεια από το Κομπότι, ακολουθώντας νοτιοανατολικά έναν πλακόστρωτο δρόμο· και στο τέλος ενός μιλίου, περάσαμε ένα ποτάμι που κινεί πολλούς μύλους. Στη συνέχεια διασχίσαμε, για μιάμιση ώρα, κυματιστούς λόφους για να φτάσουμε στο όρος Θύαμος ή Μακρυνόρος, αφήνοντας στα αριστερά τη λίμνη Κοπρίνα. Αφήναμε μια χώρα ήσυχη και ακμάζουσα για να μπούμε σε μια έρημο παραδομένη στους λύκους, λιγότερο άγριους από τους ληστές των

71 Ένα τέταρτο της λεύγας νότια του Μεγαρχίου (Mégarki) βρίσκεται η Λιμίνη (Limni), και από εκεί, σε απόσταση τριών τετάρτων της ώρας δυτικά, το Κομπότι (Comboti)

72 Αφού ανέφερε την πορεία του Ευρυλόχου από τη Στράτο, μέσα από τη Φυτία, μέσω της Λιμναίας, της Αγραΐδας και του όρους Θύαμου, λέει ότι εισήλθε στην επικράτεια του Αμφιλοχικού Άργους, αποφεύγοντας τους Ακαρνάνες που ήταν στρατοπεδευμένοι στις πηγές· και αφού διήλθαν ανάμεσα στην πόλη των Αργείων και τη φρουρά των Ακαρνάνων στις Κρήνες, κ.λπ.: βιβλίο III.

οποίων τα εγκλήματα ευνοεί· και δεν είδα χωρίς ανησυχία τον δρόμο στον οποίο επρόκειτο να εισέλθω. Πλησίαζα με αγωνία το όρος Θύαμος, που κάποτε ήταν η επικράτεια των Αγραίων και των Αμφιλοχίων⁷³, όπως είναι τώρα των επαρχιών της Άρτας και του Βάλτου· και βρήκα, όπως και στους αρχαίους χρόνους, μια περιοχή άγρια και ακαλλιέργητη. Σύντομα βυθιστήκαμε στο τρομερό πυκνό ενός σκοτεινού δάσους, γεμάτου με πεσμένα δέντρα και μπλεγμένα κλαδιά που μας ανάγκαζαν να μένουμε ξαπλωμένοι πάνω στα άλογά μας. Αφού κάναμε μισή λεύγα σε αυτή τη στάση, διασχίσαμε μερικά ξέφωτα έκτασης ενός μιλίου, που μας οδήγησαν σε θέα της θάλασσας. Οι χαμηλές εκτάσεις που έμεναν στα δεξιά μας ήταν καλυμμένες με χωράφια καλλιεργημένα από τους κατοίκους του χωριού Κατάφουρκο (Cataphrico), που βρίσκεται ένα τέταρτο της λεύγας δυτικά στην ακτή του κόλπου.

Σε αυτή την απόσταση, βαδίζαμε πλέον εντελώς σε ανοιχτό πεδίο. Έβλεπα τη χερσόνησο της Σαλαώρας, το μεγαλοπρεπές θέαμα του Αμβραχικού κόλπου, που τότε ήταν γεμάτος από στολίσκους με βάρκες, τις οποίες οι στεριανές αύρες, αναζωογονημένες από τη βροχή που μόλις είχε πέσει, τις έκαναν να πλέουν σε διαφορετικές κατευθύνσεις. Δίπλα σε αυτή την εικόνα, είχα εκείνη του Μακρυνόρους και των βαθιών δασών του, των οποίων η ηχώ επαναλάμβανε τον ήχο των κυμάτων που έρχονταν σε μακρά διαστήματα να σπάσουν πάνω στα ακρωτήρια. Βαδίζαμε έτσι ανάμεσα στην ερημιά και τη θάλασσα, μέσα από κομμένους κορμούς δέντρων που είχαν υλοτομηθεί για να εκδιωχθούν οι ληστές, και ανάμεσα σε συστάδες ανθισμένης λυγαριάς (agnus-castus), όταν μετά από δύο ώρες δρόμου, αντικρίσαμε την πλούσια πεδιάδα του Αλμυρού· και μετά από μια κατάβαση μιας λεύγας, φτάσαμε στη γέφυρα του Κρίκελου (Crikéli).

Ο χείμαρρος πάνω στον οποίο είναι χτισμένη ήταν τότε στεγνός, αλλά κρίνοντας από τις τεράστιες πέτρες που παρασύρει, η ροή του πρέπει να είναι σημαντική κατά την εποχή των βροχών. Οι φύλακες αυτού του περάσματος παρουσιάστηκαν μόνο για να με χαιρετήσουν, και απείχα πολύ από το να σκεφτώ, κρίνοντας από την ευγένειά τους, ότι το επόμενο έτος, όταν θα έφευγα για να γλιτώσω από την πανώλη της Άρτας, θα με εκβίαζαν για λύτρα προκειμένου να μου επιτρέψουν να διαβώ τη γέφυρα στην οποία είναι διορισμένοι ως φρουροί. Τέλος, αφού αφήσαμε στα δεξιά το Αράπικο (Arabo) και τις αποθήκες του, χτισμένες στην άκρη ενός ορμίσκου στον οποίο δίνει το όνομά του, έφτασα σε τρία τέταρτα της ώρας στη Βλίχα, όπου αποφάσισα να περάσω τη νύχτα.

Η Αγραΐδα⁷⁴ ή Βάλτος, που ο χείμαρρος του Κρίκελου χωρίζει από τα εδάφη της Αμφιλοχίας ή της επαρχίας της Άρτας, συνορεύει στα δυτικά με τον Αμβραχικό κόλπο και το Ξηρόμερο, έχει ως όρια στα ανατολικά τον ρου του Αχελώου, από το πέρασμα της Στράτου μέχρι τη γέφυρα του Κόρακα· και στον βορρά, την οροσειρά που συνοδεύει τον ρου του Βοϊνόκοβου (Voïnocovo), ή "ποταμού των βαράθρων". Το Αράπικο, που ανέφερα, και η Βλίχα όπου σταματήσαμε, είναι τα πρώτα χωριά αυτής

73 Όρος Θύαμος, ο οποίος είναι άγριος (Θουκιδ., lib. III, παραπομπή από Palmer, lib. III, c. 13). Οι σύγχρονοι ονομάζουν το κεντρικό του τμήμα Κύαμο (Kyamos), πιθανώς λόγω της σημαντικής ποσότητας χαρουπιών (ξυλοκέρατων) δέντρα με λοβούς, των οποίων ο καρπός, ονομαζόμενος κεράτιον, αποτελούσε την πρώτη μονάδα μέτρησης των βαρών στην Αθήνα.

(III. Βάρη και μέτρα των αρχαίων, PAUCTON, σελ. 275)

74 Άγραϊοι έθνος πλησίον Άκαρνάνων, Στεφ. Βυζ. Άγραία χώρα Άγραίς. Θουκιδ., lib. III, c. 24.

της επαρχίας που συναντά κανείς βγαίνοντας από την Αμφιλοχία. Εκείνο στο οποίο βρισκόμουν αποτελείται από σαράντα οικογένειες, οι περισσότερες μεταφευγμένες από την Πρέβεζα από τον Αλή Πασά, αφού πρώτα τις απογύμνωσε από τις περιουσίες τους. Αυτοί οι δύστυχοι, που ζούσαν σε καλύβες από πλέγμα κλαδιών -καθώς πρέπει κανείς να αγοράσει την άδεια για να μπορέσει να χτίσει πέτρινο σπίτι- μόλις πληροφορήθηκαν την παρουσία μου, έτρεξαν για να μου εκθέσουν τις δυστυχίες τους. Ορισμένοι μου έφεραν γάλα, το οποίο είναι το πιο νόστιμο του κόσμου λόγω της ποιότητας των βοσκοτόπων· και παρά τη φτώχεια τους, ο καθένας συναγωνιζόταν για να φανεί ευχάριστος σε εκείνον που τόσες φορές τους είχε προστατεύσει.

Παρατήρησα στην ακτή της θάλασσας έναν μεγάλο πύργο ερειπωμένο από τους Ενετούς στους πολέμους τους κατά των Τούρκων, χωρίς να διακρίνω ίχνη αρχαίων κατασκευών. Ο ίδιος ο ορμίσκος, που οι ναυτικοί λένε ότι απέχει σαράντα μίλια από την Πρέβεζα, δεν μου πρόσφερε κανένα κατάλοιπο μόλου· και έμαθα ότι το εμπόριο του περιορίζεται στην ανταλλαγή ορισμένων σιτηρών με κρασί της Αγίας Μαύρας (Λευκάδας), παστά φάρια, κρεμμύδια και αποξηραμένα φρούτα, με τα οποία οι Ιόνιοι εξοφλούν εν μέρει τις αγορές σιτηρών τους.

Με το ξημέρωμα, εγκατέλειψα τη Βλίχα, βαδίζοντας για μισή λεύγα ανατολικά, μέσα από μια πεδιάδα διάσπαρτη με ορισμένα χωράφια καλυμμένα με ωραίες σοδειές, ανάμεσα σε πλατάνια, και διασχιζόμενη από χειμάρρους που άλλοτε συγκρατούνταν από αναχώματα, τα οποία το χέρι του υπόδουλου Έλληνα επισκευάζει με αμέλεια. Ένα τέταρτο της λεύγας πιο πέρα, αφήσαμε στα δεξιά ένα αρχαίο παρεκκλήσι και μερικές ετοιμόρροπες καλύβες χτισμένες πάνω σε έναν απότομο λόφο που κρύβει τη θέα της θάλασσας. Λίγο μετά, διασχίσαμε ένα δάσος από κουτσουπιές (arbres de Judée)· και βγαίνοντας, φτάσαμε στη βάση του Σπάρτον-Όρους, ονομασία που παίρνει η αλυσίδα του Μακρυνόρους σε αυτή την απόσταση. Βρισκόμασταν δύο λεύγες από τη Βλίχα, στη μέση ενός κοκκινωπού εδάφους καλυμμένου με σπάρτα, διακοπτόμενου από βράχους και γκρεμούς σκιασμένους από βελανιδιές (chênes vallonniers) και μελικοκιές (micocouliers), όταν φτάσαμε στο τμήμα του κόλπου που εισχωρεί στη στεριά, σχηματίζοντας το αγκυροβόλιο που ονομάζεται Αμβρακία και Κεντρομάτια, ή λατομεία, λόγω των πετρών που εξορύσσονται εκεί.

Η δασωμένη διόγκωση των λόφων που πλαισιώνουν αυτή την εσωτερική θάλασσα, όπου τα πλοία είναι εκτεθειμένα στις ριπές του βορειοανατολικού ανέμου, αξίζοντας ιδιαίτερη προσοχή, επιδόθηκα στη συλλογή λεπτομερειών. Καθόρισα κατά συνέπεια πάνω σε ένα πολύ απόκρημνο ύψωμα τη θέση μιας σημαντικής πόλης, εξ ολοκλήρου τειχισμένης και με προμαχώνες, την οποία ο d'Anville ονομάζει Άργος το Αμφιλοχικό, και οι ντόπιοι Αμβρακία, κάτι που αποτελεί σφάλμα τόσο από την πλευρά του γεωγράφου όσο και από εκείνη των χωρικών. Εγώ, που γνώριζα ότι η Αμβρακία είναι η ακρόπολη του Ρωγού⁷⁵ και το Άργος το Αμφιλοχικό⁷⁶ η βυθισμένη πόλη του Φιλόκαστρου, αναγνώριζα στην Αμβρακία την αρχαία Όλπη, έργο των Ακαρνάνων, οι οποίοι διατηρούσαν εκεί το κοινό τους δικαστήριο⁷⁷. Η τοποθεσία της πάνω σε μια

75 Τόμος II, κεφάλαιο XXV (25) αυτού του οδοιπορικού.

76 Τόμος II, κεφάλαιο XXVI (26) αυτού του οδοιπορικού.

77 Τοῦ δ' αὐτοῦ χειμῶνος Ἀμπρακιῶται, ὡσπερ ὑποσχόμενοι Εὐρυλόχῳ τὴν στρατιὰν κατέσχον, ἐκστρατεύοντα ἐπὶ Ἄργος τὸ Ἀμφιλοχικὸν τρισχιλίους ὀπλίταις, καὶ ἐσβαλόντες ἐς τὴν Ἀργείαν καταλαμβάνουσιν Ὀλπας, τείχος ἐπὶ λόφου ἰσχυρὸν πρὸς τῇ θαλάσῃ, ὃ ποτε Ἀκαρνᾶνες τειχισάμενοι κοινῶ

κορυφή περιτριγυρισμένη από τείχη, η ακριβής απόστασή της από το Άργος το Αμφιλοχικό, η θέση της στην είσοδο των στενών που από την Ακαρνανία οδηγούν στην Αμφιλοχία, τα μακρά τείχη της που καταλήγουν στη θάλασσα, μου επιβεβαίωσαν ότι βρισκόμουν στην Όλπη των Αγραιών.

Η ελληνική κατασκευή, τοποθετημένη πάνω σε κυκλώπεια θεμέλια στο πάνω μέρος του βουνού, ανοίγεται προς τη θάλασσα στο σημείο όπου αρχίζει ο καλυμμένος δρόμος, ο οποίος καταλήγει τώρα σε μια αποβάθρα όπου υπάρχουν αποθήκες περιτριγυρισμένες από μια ζώνη τειχών για προστασία από μια ξαφνική επίθεση ληστών. Ο σατράπης των Ιωαννίνων (Αλή Πασάς) είχε μόλις χτίσει ένα σπίτι ανάμεσα σε αυτά τα ανθυγιεινά ερείπια· και εγκαθιστούσε εκεί, όπως και στη Βλίχα, μια αποικία Πρεβεζάνων αποσπασμένων από τις εστίες τους. Καθώς κάναμε στάση στους πρόποδες των βράχων, πάνω στους οποίους μέτρησα περίπου τριάντα πέτρινα σπίτια, μερικοί από τους αποίκους, που έμοιαζαν περισσότερο με φαντάσματα παρά με ανθρώπους, τόσο πολύ ήταν εξαθλιωμένοι από τους πυρετούς, ήρθαν να με χαιρετήσουν. Τα παράπονά τους, τόσο ειλικρινή όσο και δίκαια, μιλώντας μου για εκείνους που τους είχαν παραδώσει στον εχθρό της ανθρωπότητας, μου έσκιζαν την καρδιά. Μου μίλησαν για τη συνθήκη που εγγυόταν τα πρόσωπα και τα αγαθά τους· και επικαλεστήκαμε μαζί την επιστροφή της δικαιοσύνης, κόρης του Υψίστου, την οποία ο χρόνος θα φέρει αργά ή γρήγορα γι' αυτούς⁷⁸.

Απομακρυνόμενοι από την Όλπη, κατηφορίσαμε από ένα τραχύ μονοπάτι· και μετά από πορεία τριών τετάρτων της ώρας, βρεθήκαμε στις όχθες της λίμνης της Αμβρακίας. Σε αυτή την απόσταση, δεν απείχαμε σε ευθεία γραμμή παρά μόλις δύο μίλια από την Αμβρακία (την αρχαία πόλη), έχοντας θέα στον όρμο, τον κόλπο και τη λίμνη με το ίδιο όνομα, η οποία είναι εγκλεισμένη από άγρια και αυστηρά βουνά. Εισερχόμεσταν πιθανώς στη Φυτία (ή Φοιτία), η οποία είχε πάρει το όνομά της από έναν γιο του Αλκμαίωνα, απόγονου του Αμφιάραου⁷⁹. Βαδίσαμε επί τρεις ώρες στη βόρεια όχθη της λίμνης Αμβρακίας, έχοντας στα αριστερά την Παλαιο-Αμβρακία, ένα ερειπωμένο χωριό του οποίου ο πληθυσμός είχε μεταφερθεί στην Όλπη. Είχαμε μπροστά μας το παρεκκλήσι της Παναγίας της Αγριελιάς (Notre-Dame des oliviers sauvages), το μοναστήρι του Αγρίλου και το μονοπάτι που οδηγεί από το Λουτράκι

δικαστηρίω ἐχρῶντο· ἀπέχει δὲ ἀπὸ τῆς Ἀργείων πόλεως ἐπιθαλασσίας οὔσης πέντε καὶ εἴκοσι σταδίους μάλιστα.

Θουκιδ. Ἱστορία 3.105.1

ὄλπαι φρούριον Ἀκαρνανῶν , καὶ ἀμφιλόχιον δικαστήριον.

Στεφ. Βυζ.

78 Ἰδού με ποιους ὀρους ἐκφράζεται ὁ ἀντισυνταγματάρχης De Bosset σχετικά με τὴν παραβίαση αὐτῆς τῆς συνθήκης τοῦ 1800, ἡ ὁποία δὲν ἐφαρμόστηκε ποτέ αὐστηρά ἀπὸ τὴν Τουρκία: "Ὅταν ξέσπασε ὁ πόλεμος ἐκεῖνο τὸ ἔτος (1806) μεταξύ τῆς Ρωσίας καὶ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ὁ Αἰὼς Πασάς, με τὸ πρόσχημα νὰ ἐμποδίσει τοὺς Ρώσους ἀπὸ τὸ νὰ γίνουν κύριοι τῆς Πρέβεζας, κατέλαβε τὴν πόλη στο ὄνομα τῆς Πύλης, καθὼς ἐπίσης τὸ Βουθρωτό καὶ τὴ Βόνιτσα. Ὅμως, μὴ αὐθαίρετη διακυβέρνηση ἀντικατέστησε ἐκεῖνη που εἶχε ἐγγυηθεῖ ἡ Πύλη. Οἱ περιοσιές τῶν κατοίκων αὐτῶν τῶν πόλεων δὴμεύθησαν καὶ δόθηκαν σὲ Τούρκους· οἱ ζωές τῶν πολιτῶν δὲν ἐγίναν περισσότερο σεβαστές ἀπὸ τὶς ἰδιοκτησίες τοὺς· ἐπιβλήθηκαν νέοι φόροι· ἐν ὀλίγοις, ἡ συνθήκη τοῦ 1800 παραβιάστηκε σὲ ὅλα τῆς τὰ μέρη."

Πρακτικά γιὰ τὴν Πάργα καὶ τὰ Ἰόνια Νησιά, σελ. 56. Λονδίνο 1819.

79 Φοιτία, πόλη τῆς Ακαρνανίας, Πολύβιος, βιβλίο IV (4)· Στέφανος ὁ Βυζάντιος.

στην Κατούνα. Οι γύρω περιοχές του προσευχηταρίου, αφιερωμένου στην Παρθένο των αγριελιών, είναι καλυμμένες από τόσο μεγάλη ποσότητα αυτών των δέντρων, που σχηματίζουν από μόνα τους ένα απέραντο δάσος, του οποίου το μάτι δεν μπορεί να μετρήσει την έκταση. Ήταν τότε φορτωμένα με καρπούς· και αν αυτά τα φυτά μπολιάζονταν, θα παρήγαγαν μια σημαντική ποσότητα λαδιού. Αλλά ποιος θα τολμούσε να αναλάβει μια τέτοια επιχείρηση και ποιος θα ήθελε να τη δοκιμάσει σε μια χώρα όπου η γονιμότητα της γης αποτελεί μόνο πρόσχημα για την καταπίεση εκείνων που την καλλιεργούν; Η ποσότητα των βελανιδιών που η φύση έχει σχεδιάσει με καμπύλες και μέλη κατάλληλα για τη ναυπήγηση πλοίων προορισμένων να κυριαρχήσουν στις θάλασσες, είναι ακόμη πολύ μεγαλύτερη από εκείνη των αγριελιών. Παρατήρησα ανάμεσα σε αυτά τα θαύματα της φύσης τον εξίσου θαυμαστό εγκλεισμό της μεγάλης δεξαμενής (της λίμνης), τις όχθες της καλυμμένες με θάμνους και τα πολυάριθμα κοπάδια που έβοσκαν τριγύρω υπό τη φύλαξη μερικών βοσκών.

Βγαίνοντας από το ορεινό κοίλωμα της λίμνης Αμβρακίας, σε μισή λεύγα ανατολικά, φτάσαμε στην πηγή Κουφάρα, συνηθισμένο σημείο συνάντησης των ληστών και το μοναδικό γλυκό νερό που βρίσκει κανείς μετά τη Βλίχα. Σχεδόν αμέσως είχα μπροστά μου την πεδιάδα που διασχίζει ο Αχελώος, ο οποίος απέχει δέκα μίλια· και μισή λεύγα ανατολικά, έφτασα στον μεγάλο Οζερό, που είναι η δεύτερη λίμνη που συναντά κανείς σε αυτή τη γραμμή. Αν και λιγότερο εκτεταμένη από εκείνη της Αμβρακίας, μου φάνηκε βαθύτερη· και τείνω να πιστεύω ότι αποτελεί την απορροή της πρώτης, της οποίας τα νερά, μαζί με τα δικά της, χύνει στον Αχελώο διασχίζοντας έναν μεγάλο βάλτο.

Μόλις είχα αφήσει τις όχθες της τελευταίας από αυτές τις λίμνες, συνεχίζοντας να βαδίζω ανατολικά, όταν έμεινα έκπληκτος από ένα νέο θέαμα. Χιλιάδες άγρια κλήματα, μπλεγμένα στα δέντρα που καλύπτουν με τα φυλλώματά τους, παρουσίαζαν μεγάλες σκηνές από πρασινάδα· άλλα, κρεμόμενα προς τα κάτω, σχημάτιζαν γιρλάντες που σχεδίαζαν αφίδες, βαθιές στοές, ναούς, κιονοστοιχίες, μακρούς διαδρόμους και μυστηριώδη βάθη. Μυριάδες πουλιά κελαηδούσαν κάτω από αυτούς τους ίσκιους, προστατευτικά καταφύγια ενάντια στην κάψα του ήλιου και την επικίνδυνη ψύχρα της νύχτας. Κάναμε στάση στη σκιά αυτών των μεγαλοπρεπών θόλων, έχοντας μπροστά μας μια πεδιάδα καλυμμένη με φτέρες, που υψώνονται σε περισσότερα από δώδεκα πόδια ύψος, σχηματίζοντας νησίδες που τέμνονται από μονοπάτια γνωστά μόνο στους χωρικούς, τους οποίους πρέπει να πάρει κανείς για οδηγούς όταν εισέρχεται σε αυτού του είδους τον λαβύρινθο. Θα επιθυμούσα να επισκεφθώ ορισμένα ερείπια που βρίσκονται βορειοανατολικά της λίμνης Οζερού, τα οποία είναι πιθανώς εκείνα της Φυτίας· αλλά καθώς τα βουνά ήταν σχεδόν απρόσιτα λόγω της πυκνότητας των δασών, το πράγμα δεν ήταν εφικτό. Συνεχίσαμε λοιπόν τη διαδρομή μας με το βήμα, επί τρεις λεύγες μέχρι τη Λεπενού, από όπου χρειάστηκε μισή ώρα για να φτάσω στη Στράτο, πόλη χτισμένη πάνω σε ένα ύψωμα που δέσποζε παλαιότερα στο πέρασμα του Αχελώου.

Ολόκληρος ο περίβολος της Στράτου, πρωτεύουσας της Ακαρνανίας⁸⁰, οι πύλες της, οι πύργοι της και τα μακρά τείχη που κατέληγαν στον ποταμό, σώζονται ακόμη στην κορυφή και στην πλαγιά της οροσειράς της Αγραΐδας. Εξετάζοντας τη θέση της, πείθεται κανείς για την ορθή σημασία που της δίνει ο Τίτος Λίβιος, ο οποίος

80 Στρατός, πόλις Ακαρνανίας Στεφ. Βυζ.

λανθασμένα την κατατάσσει μεταξύ των πόλεων της Αιτωλίας⁸¹. Ήταν το μεγαλύτερο οχυρό και η έδρα ή το πρυτανείο των Ακαρνάνων⁸², το κλειδί των επικοινωνιών μεταξύ των δύο οχθών του Αχελώου⁸³, από τον οποίο απέχει μόλις δέκα στάδια (3), και το οχυρωμένο σημείο του περάσματος που χρησιμοποιούσαν συχνά οι ταξιδιώτες κατά το μεγαλύτερο μέρος του έτους. Στο πρώτο μου ταξίδι, πίστευα ότι η κατασκευή αυτού του φρουρίου (που αναφέρεται μόνο από τον Coronelli με το όνομα Alte-Muraglie και ως Πόρτα⁸⁴ από τους χωρικούς) ήταν εξ ολοκλήρου ελληνική· αλλά έμαθα έκτοτε ότι περιλαμβάνει έναν πύργο (donjon) από κυκλώπεια τοιχοποιία, καλυμμένο ακόμη με επάλξεις⁸⁵. Δεν τον είδα, ούτε μπόρεσα να επαληθεύσω, όπως λένε στην περιοχή, αν ο περίβολος ανοικοδομήθηκε από τους Τούρκους. Ο Παύλος Ιόβιος (Paul Jove), που θα μπορούσε να επιβεβαιώσει αυτό το γεγονός, αρκείται να πει ότι ο Σουλείμάν, στον οποίο αποδίδεται αυτή η δήθεν αποκατάσταση, αφού απέτυχε στην επιχείρησή του κατά της Κέρκυρας, επέστρεψε -αφού άφησε τον ναύαρχό του Μπαρμπάροσα στο Βουθρωτό- μέσω της Άρτας στο πέρασμα του Αχελώου, τον οποίο διέσχισε για να μεταβεί στη Ναύπακτο, από όπου αποσύρθηκε στην Κωνσταντινούπολη, χωρίς να αναφέρει τα μέρη που θα είχε ξαναχτίσει ή οχυρώσει⁸⁶.

Η θέση της Στράτου όντας καθορισμένη, κατανοεί κανείς τέλεια τις πορείες των ελληνικών και ρωμαϊκών στρατευμάτων μέσα από την Αιτωλία και την Ακαρνανία. Αντιλαμβάνεται κανείς ιδιαίτερα, σύμφωνα με όσα εκτέθηκαν⁸⁷, γιατί ο Ευρύλοχος και οι Πελοποννήσιοι, ξεκινώντας από το Πρόσχιο της Αιτωλίας για να συνεργαστούν στην πολιορκία της Όλπης με τους Αμβρακιώτες, έπρεπε να αφήσουν τη Στράτο στα δεξιά και την υπόλοιπη Ακαρνανία στα αριστερά· και πώς, αφού διέσχισαν τη Φυτία και τα όρια της επικράτειας του Μεδεώνα και της Λιμναίας, εισήλθαν στην Αγραΐδα, φιλική χώρα που δεν ανήκε στην Ακαρνανία, από όπου ενώθηκαν με τους Αμβρακιώτες. Κατανοεί κανείς με την ίδια ευκολία και τις άλλες κινήσεις αυτής της εκστρατείας, μοιραίας για τους Λακεδαιμόνιους και τους συμμάχους τους, οι οποίοι χάθηκαν επιχειρώντας μια διείσδυση στη μέση μιας εχθρικής χώρας χωρίς να έχουν εξασφαλίσει την υποχώρησή τους⁸⁸.

Αν η αφήγηση του Θουκυδίδη μας δίνει τόσο καθαρά την κατεύθυνση των στενών της Ακαρνανίας που καταλήγουν στον Αμβρακικό κόλπο, ο Ξενοφών από την πλευρά του, στην εξιστόρηση της εκστρατείας του Αγησιλάου, υποδεικνύει, χωρίς να τις κατονομάζει, τις λίμνες Οζερό και Αμβρακία, τις οποίες τοποθετεί σε απόσταση εκατόν ογδόντα σταδίων από το πέρασμα του Αχελώου⁸⁹, απόσταση που αντιστοιχεί σε εκείνη μεταξύ του ποταμού και του Οζερού. Ο Paulmier de Grenteménil είχε εικάσει ορθώς,

81 Η Στράτος ήταν τότε η ισχυρότατη πόλη της Αιτωλίας· είναι κτισμένη πάνω από τον Αμβρακικό κόλπο, κοντά στον ποταμό Αχελώο. Τίτος Λίβιος lib . XLIII , c . 21

82 Τὸ κοινὸν τῶν Ἀκαρνάνων. Ξενοφών, Ελληνικά, Βιβλίο IV (4).

83 Ἀπέχων δὲ τῆς πόλεως δέκα στάδια κατεστρατοπέδευσε περὶ τὸν Ἀχελῶον ποταμόν

84 Πόρτα, η πύλη· οι χωρικοί της δίνουν αυτό το όνομα επειδή υπάρχει ακόμα μια πύλη ολόκληρη.

85 Αυτές ήταν πιθανώς οι πολεμιστρες (επάλξεις) στις οποίες ανέβαινε κανείς από μια σκάλα που κατέληγε σε ένα διάζωμα (πεζούλι), το οποίο ο Όμηρος ονομάζει "Κρόσσας", όπως ονομάζεται ακόμη και τώρα.

Poliorceticon sive de machinis tormentis telis (1596) Justus Lipsius I , Dialog. III .

86 Paul Jov. , Hist. , lib . XXXVI , p. 23.

87 Θουκιδ. lib. III

88 Θουκιδ. lib. III c. 24.

παρά την ασάφεια του κειμένου του Πολυβίου⁹⁰, ότι αυτές οι λίμνες έπρεπε να βρίσκονται στο στενό τμήμα της Ακαρνανίας, μεταξύ του Αχελώου και του Αμβραχικού κόλπου, δηλαδή στα βορειοανατολικά, εκτεινόμενες προς το όρος Θύαμος, την οροσειρά που τώρα αποκαλείται με τα ονόματα Μακρυνόρος και Σπάρτον-Όρος, και την οποία οι αρχαίοι γνώριζαν πιθανώς υπό μία ενιαία ονομασία. Έτσι συμπληρώνεται, μέσω της αντιπαραβολής των ιστορικών με τις έρευνές μου, η πλήρης τοπογραφία της Ακαρνανίας. Αν δεν διαθέτω σε όλες τις εφαρμογές τη μαθηματική ακρίβεια των θέσεων για να εξηγήσω τις αφηγήσεις των αρχαίων, είναι επειδή οι ίδιες οι αφηγήσεις είναι ημιτελείς ή αλλοιωμένες· έχω όμως την πεποίθηση ότι βρίσκομαι πολύ κοντά στην αλήθεια. Έτσι, ανασήκωσα το πέπλο που κάλυπτε γεωγραφικά προβλήματα έως τώρα άλυτα· αναζωογόνησα ολόκληρη την Ακαρνανία· και πριν διασχίσω τον Αχελώο, οφείλω να καταστήσω γνωστή την Αγραϊίδα, η οποία αποτελεί το βόρειο τμήμα του Βάλτου.

Αυτή η επαρχία βρισκόταν στα ανατολικά και τα νότια των Αμφιλοχιών⁹¹, και ένα μέρος της εκτεινόταν στην Αιτωλία⁹². Έτσι ώστε αυτή η χώρα, της οποίας οι κάτοικοι αποκαλούνταν βάρβαροι από τους Έλληνες, εκτεινόταν και στις δύο όχθες του Αχελώου. Βρισκόταν, βάσει της οριοθέτησής της, κάτω από τους Αθαμάνες, οι οποίοι είναι οι κάτοικοι των Τζουμέρκων και του Ραδοβιζίου, των οποίων η Θεοδώρια είναι η πρωτεύουσα⁹³, και της Απεραντίας, εδάφους που κατέχεται από τους Ασπροποταμίτες Βλάχους⁹⁴. Σύμφωνα με αυτές τις συνοπτικές ενδείξεις, αν ανατρέξει κανείς σε όσα είπα για τον ρου του Αχελώου, από τις πηγές του μέχρι τη γέφυρα του Κόρακα ή της Τατάραινας, η βόρεια γραμμή της Αγραϊίδας ορίζεται σε αυτό το ύψος⁹⁵. Οι δύο κύριες κοιλάδες αυτής της επαρχίας, που αρδεύονται από τον Βοϊνικόβο, του οποίου ο ρους βρέχει την Αγραϊίδα⁹⁶, έχουν στα δυτικά-βορειοδυτικά ως όρια τους παγετώνες (χιόνια) του Μακρυνόρους· και ολόκληρη αυτή η περιοχή, η δεξιά όχθη του Αχελώου, από τη γέφυρα της Τατάραινας μέχρι το πέρασμα της Στράτου στα ανατολικά, εκτείνεται σε επτά λεύγες. Σύμφωνα με αυτές τις διαστάσεις, η Αγραϊίδα υπολογίζεται κατά προσέγγιση σε οκτώ λεύγες σε όλες τις διαστάσεις της. Εφαρμόζοντας στη συνέχεια τους αρχαίους διαχωρισμούς στις τοποθεσίες, οι γεωγράφοι θα μπορέσουν να τοποθετήσουν την Απεραντία στην επαρχία του Ασπροποταμού⁹⁷. τους Ευρυτάνες, στον

89 'Ημέρα πέμπτη ἢ ἕκτη καὶ δεκάτη ἀφ' ἧς εἰσέβαλε, θυσάμενος πρὸ διεπορεύθη πρὸ δειλῆς ἐξήχοντα καὶ ἑκατὸν στάδια ἐπὶ τὴν λίμνην περὶ ἣν τὰ βοσκήματα τῶν Ἀκαρνανῶν σχεδὸν πάντα ἦν. ΞΕΝΟΦΩΝ Ἑλληνικά 4.6.6

90 Palmer. , lib. III , c. 6.

91 Θουκιδ. lib. III

92 Πολύβιος , Ιστ. , lib. XVII ; Στράβων , p. 338 , 449 , 465 , 767 .

93 Τόμος II , κεφ. XXXVII αυτού του οδοιπορικού.

94 Τόμος II , κεφ. XL αυτού του οδοιπορικού.

95 Τόμος II , κεφ. XL σελίδα 201 αυτού του οδοιπορικού.

96 Είναι επίσης γνωστή με αυτά τα δύο ονόματα.

97 Ταξίδι, τοπική αναφορά ως ανωτέρω.

τόπο που κατέχουν οι Τριπολοίδες, οι οποίοι, όπως οι Εθίκες, μιλούν μια βάρβαρη γλώσσα⁹⁸ και τρέφονται, όπως και οι πρόγονοί τους, με κρέατα καπνιστά και ξεραμένα στον ήλιο⁹⁹. Τέλος, ο Βάλτος θα μας παρουσιάσει, μέσα στις ερημιές του, μια φυλή ημιβάρβαρη, της οποίας θα κάνω γνωστά τα κυριότερα χωριά.

Για να εισχωρήσει κανείς σε αυτή τη χώρα, αφού περάσει τα Αγραϊά όρη¹⁰⁰, ανεβαίνει επί τέσσερα μίλια τη δεξιά όχθη του Αχελώου, μέχρι να φτάσει στη συμβολή του Βοϊνίκοβου με αυτόν τον ποταμό. Από εκεί, κατευθυνόμενος δυτικά-βορειοδυτικά επί τέσσερις λεύγες¹⁰¹, φτάνει κανείς στο τσιφλίκι Καινούργιο, κοντά στο οποίο βλέπει κανείς μια ερειπωμένη πόλη, που οι χωρικοί αποκαλούν Αγραϊάδα. Αυτή η ονομασία και η πελασγική κατασκευή του περιβόλου της, επιτρέποντας την αναγνώριση της Αγραϊδος, θυμίζουν την ηρωική της καταγωγή. Η μικρή της έκταση αποδεικνύει, όπως αναφέρει ο Διόδωρος¹⁰², ότι δεν υπήρξε ποτέ μεγάλης σπουδαιότητας, και εξηγεί γιατί ο Κάσσανδρος¹⁰³ συμβούλευσε τους κατοίκους της, που πάντα παρενοχλούνταν, να ενωθούν σε πόλεις ικανές να τους προστατεύσουν, γεγονός που οδήγησε άλλους να μεταβούν στις Οινιάδες και έναν μικρό αριθμό στο Αग्रίνιο, πόλη της σημερινής επαρχίας των Αγράφων¹⁰⁴.

Η δεύτερη κοιλάδα της Αγραϊδας, ξεκινώντας από τη συμβολή του ποταμού Βάλτου (ο οποίος τη βρέχει) με τον Βοϊνίκοβο, δηλαδή λίγο περισσότερο από δύο λεύγες δυτικά του Αχελώου, εκτείνεται σε πέντε ώρες δρόμου με κατεύθυνση βορειοδυτική. Σε αυτό το ύψος, βρίσκει κανείς στην ανατολική πλαγιά του Σπάρτον-Όρους, κοντά στο Φερικάτι, τα ερείπια ενός τειχισμένου περιβόλου που ανήκει ίσως στην αρχαία Φοιτία ή Φυτία, όπως φαίνεται να υποδηλώνει η ομωνυμία. Σε μεγάλες αποστάσεις, κατονομάζονται τα εγκαταλελειμμένα χωριά Σύντεκνο και Βαλμάδα, των οποίων οι κάτοικοι εξοντώθηκαν το 1806 από τον Γιουσουφ Αράπη, υπαρχηγό του Αλή Πασά, με το ψευδές πρόσχημα των συνεννοήσεων με τους Ρώσους, οι οποίοι ήταν τότε κύριοι των Ιονίων Νήσων. Από εκείνη την εποχή, η Αγραϊδα, ορφανή από τους

98 Έυρυτᾶνες , ὅπερ μέγισον μέρος ἐστὶ τῶν Ἄιτωλῶν , ἀγνωστότατοι δὲ γλῶσσαν καὶ ὠμοφάγοι εἰσὶν , ὡς λέγονται

99 Ὠμοφάγοι, τρώγοντες ὠμοῦ κρέατος, λέει ο Θουκυδίδης· αλλά νομίζω ότι εννοούσε άψητα κρέατα, όπως εκείνα που καπνίζονται ή αποξηραίνονται στον ήλιο, κομμένα σε φέτες, όπως εξακολουθεί να εφαρμόζεται μεταξύ των Τριπολοειδών.

100 Το Αγραϊόν όρος, σύμφωνα με τους νεότερους [περιηγητές/γεωγράφους], είναι το βουνό που δεσπόζει πάνω από την Πάτρα

101 Λεπενού: μία ώρα και ένα τρίτο βόρεια, η συμβολή του Βοϊνίκοβου με τον Αχελώο· δύο ώρες δυτικά, η συμβολή του Βάλτου με τον Βοϊνίκοβο· δύο ώρες δυτικά-βορειοδυτικά, η Κεχρινιά· δύο ώρες ομοίως, η Βαρελάδα· δύο ώρες ομοίως, τα Σερβιανιά· μία ώρα, το Καινούργιο· δύο ώρες και μισή δυτικά, ο Αμβρακικός κόλπος.

102 Διόδωρου Σικελιώτη, Ιστορική Βιβλιοθήκη (Bibliotheca Historica), το Βιβλίο XIX (19), Κεφάλαιο 67

103 Διόδωρου Σικελιώτη, Ιστορική Βιβλιοθήκη (Bibliotheca Historica), το Βιβλίο XIX (19), Κεφάλαιο 67

104 Από αυτό το ύψωμα, κατηφορίζοντας το Βοϊνίκοβο από την αριστερή του όχθη, περνάει κανείς από τη Δονάιτσα· και μια ώρα και ένα τρίτο χαμηλότερα, φτάνει στη γέφυρα της Μαλεσιάδας, όπου παίρνει το μονοπάτι που οδηγεί μετά από πέντε ώρες πορείας βορειοδυτικά, μέσω της Ξερακιάς, στο Φερικάτι.

κατοίκους της -καθώς εκείνοι που γλίτωσαν από το σπαθί πουλήθηκαν ως ευτελή κοπάδια- δεν αριθμεί πλέον παρά εννέα χωριά και έξι τσιφλίκια, των οποίων ο πληθυσμός, μαζί με εκείνον των μερών που μόλις ανέφερα, ανέρχεται σε χίλια εννιακόσια δεκαπέντε άτομα ορθοδόξου δόγματος.

Έτσι, αν συμπεριλάβει κανείς στην Ακαρνανία αυτή την τρίτη επαρχία, όπως περιλαμβάνεται στο αυτοκρατορικό κτηματολόγιο της Κωνσταντινούπολης, η επαρχία αυτή, αποτελούμενη από τον Βάλτο, το Ξηρόμερο και την επαρχία της Βόνιτσας, δεν κατέχει πλέον παρά οκτώ χιλιάδες εξακόσιους τριάντα πέντε κατοίκους, προορισμένους να εξαφανιστούν κάτω από τη διπλή μάστιγα της καταπίεσης και της εξαθλίωσης, μοίρα των χριστιανών που είναι διασκορπισμένοι στο εύφορο έδαφος το οποίο έθρεψε στους αρχαίους χρόνους τους γενναίους Ακαρνάνες.

pentalofo.gr

Αιτωλία

pentalofo.gr

ΑΓΡΙΝΙΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ LXXXIV

Αιτωλία: οι αρχαίες και σύγχρονες διαιρέσεις της· τα όριά της. Οφεία, ή Βλοχός. Διαδρομή από το πέραςμα του Στράτου έως το Βραχώρι. Η καταστροφή μιας ελληνικής οικογένειας. Ερείπια του Θέρμου. Διαδρομή από το Βραχώρι μέχρι τη λίμνη Τριχωνίδα, που τώρα ονομάζεται Οζερός, και το Σουδί. Πέτρινη γέφυρα τριακοσίων εξήντα έξι τόξων (καμαρών), ανάμεσα στις λεκάνες της που ονομάζονται Υδρία, Τριχωνίδα και Λυσιμαχία· η εκβολή της στον Αχελώο. Προσχώσεις των Εχινάδων, που σχηματίζουν σήμερα τις Αναχαΐδες, ή αγροκτήματα του Αγγελοκάστρου. Τοποθεσία της Αρσινόης. Πληθυσμός. Εδαφικά έσοδα.

Η ΑΙΤΩΛΙΑ είναι εκείνο το τμήμα της Ελλάδας που περιλαμβάνεται μεταξύ του Αχελώου και του Ευήνου, την οποία η Πίνδος -καθώς εκτείνεται για να ενωθεί με τον Παρνασσό- στεφανώνει στον βορρά με τις δασωμένες πλαγιές της, και της οποίας το νότιο τμήμα βρέχεται από τα νερά της Κορινθιακής θάλασσας¹⁰⁵. Ο Διονύσιος ο Περιηγητής, αφού μιλήσει για τη Δωδώνη, την οποία υποδεικνύει τυχαία, στρέφει την προσοχή του στον Αράκυνθο, απ' όπου ατενίζει τις πεδιάδες που διασχίζει ο Αχελώος με τα διαυγή ρεύματά του¹⁰⁶. αλλά σε αυτή την πομπώδη περιγραφή μιλά μόνο ως ποιητής, ενώ ο Στράβων χαράσσει ως γεωγράφος τα ίδια όρια που αποδίδω κι εγώ σε αυτή τη χώρα¹⁰⁷.

Φαίνεται ότι πολύ πριν λάβει το όνομα Αιτωλία, η επαρχία αυτή έφερε το όνομα Κουρήτις· και πριν από εκείνη την εποχή, που είναι η εποχή των Ομηριστών, ο Στέφανος ο Βυζάντιος υποστηρίζει ότι είχε ονομαστεί Γιανθίς¹⁰⁸, εξαιτίας των Γιάντων που εκδιώχθηκαν από τη Βοιωτία κατά τη βασιλεία του Κάδμου και ήρθαν εδώ να

105 Στράβων, βιβλίο X, σελ. 450.

106 Αφού ονόμασε τη Δωδώνη, λέει: «Πάνω από αυτήν προς νότο, βρίσκονται κάτω από τη σκοπιά του Αρακύνθου των Αιτωλών ανδρών πεδίων μέγα. Μέσα από αυτό κυλά σέροντας το ρεύμα του ο αργυροδίνης Αχελώος, ελισσόμενος προς το Τρινακρίο Πέλαγος ανάμεσα από τα νησιά που αποκαλούν Εχινάδες». ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ [Ο ΠΕΡΙΗΓΗΤΗΣ].

107 Στράβων, για τη διαίρεση, βιβλίο X, σελ. 465. Ο ίδιος για την έκταση, βιβλίο VIII, σελ. 388. Ο ίδιος για τα όρια, βιβλίο X, σελ. 460.

108 Στέφανος Βυζάντιος, στη λέξη ΓΑΝΘΙΣ· Πλίνιος, βιβλίο VII, κεφ. 56.

σηματίσουν αποικία¹⁰⁹. Έτσι, αυτές οι φυλές προηγήθηκαν, στην κοιλάδα του Αχελώου, του Αιτωλού, γιου του Ενδυμίωνα¹¹⁰, του οποίου το όνομα επικράτησε έναντι εκείνων που έφερε η χώρα πριν την άφιξή του, και το οποίο διατηρήθηκε μέχρι την εποχή των εισβολών των Βουλγάρων και των Βλάχων¹¹¹.

Ο Νικήτας [Χωνιάτης], που έγραφε περίπου σε εκείνους τους χρόνους της σύγχυσης, αποκαλεί τους Αιτωλούς Αρτινούς¹¹², επειδή η έδρα της διοίκησης ή του δεσποτάτου είχε οριστεί στην Άρτα, και περιλαμβανόταν τότε σε μία μόνο επαρχία υπαγόμενη στον ίδιο ηγεμόνα όλη η χώρα που εκτεινόταν από τα Ιωάννινα μέχρι τον Εύηνο. Τα πράγματα ήταν ήδη περίπου σε αυτή την κατάσταση όταν η Αιτωλία πέρασε, μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους, στην εξουσία του Άγγελου Κομνηνού, ο οποίος ένωσε σε αυτή την επικράτεια την Ήπειρο και την Ακαρνανία, κτήσεις τις οποίες ο Κάρολος [Τόκκος], για τον οποίο μιλά ο Κυριάκος ο Αγκωνίτης καθώς και το «Χρονικό των Ιωαννίνων», δεν κατείχε πλέον παρά εν μέρει λόγω των εισβολών των Τριβαλλών.

Σήμερα η Αιτωλία, αποκαλούμενη Κάρλελι (Carlélie), ή χώρα του Καρόλου, είναι καταχωρημένη στα αυτοκρατορικά αρχεία της Κωνσταντινούπολης υπό τον τίτλο του Σαντζακίου του Κάρλελι (Carléli-Sangiac), και υπάγεται στην εποπτεία του πασά του Ευρίπου (Νεγρεπόντε). Αλλά, ως αποτέλεσμα της ανατροπής των αρχών της κυρίαρχης εξουσίας - η οποία ποτέ δεν είναι τόσο αδύναμη όσο όταν είναι απόλυτη - ο Αλή πασάς, μέσω του χρυσού του, με δόλο και βία, την ένωσε με τις κτήσεις του, οι οποίες εκτείνονται σήμερα μέχρι τις όχθες του Ευρίπου. Έτσι, ένας ιστορικός που θα έγραφε σύμφωνα με την εποχή του, και ένας ταξιδιώτης στον οποίο αυτή η λεπτομέρεια θα ήταν άγνωστη, θα μπορούσαν να αποκαλέσουν τις διάφορες επαρχίες της σατραπείας του Αλή με το όνομα «πασαλίκι των Ιωαννίνων» και λέγοντας την αλήθεια της στιγμής, να παραπλανήσουν τους μελλοντικούς γεωγράφους, συγχέοντας διακριτά πράγματα με αυτό που είναι το αποτέλεσμα περιστάσεων κατοχής κατόπιν εισβολής.

Εξετάζοντας τις παραδόσεις των αρχαίων συγγραφέων, πιστεύω ότι έδιναν το όνομα Οφιεία¹¹³ στο τμήμα της Αιτωλίας που βρίσκεται βόρεια του όρους Αράκυνθος και των λιμνών που βρέχουν τη βάση του· το όνομα Αιολία θα είχε, κατά την υπόθεσή μου, εφαρμοστεί στη νότια κλιτύ του¹¹⁴, και η ονομασία Παραχελωίτις, ή Παραχελωτίδα αιτωλική του Στράβωνα, στις προσχώσεις που σχηματίστηκαν από τον Αχελώο, οι οποίες ένωσαν τις Εχινάδες με την Ήπειρο¹¹⁵. Σε αυτή την υπόθεση, οι νεότεροι,

109 Ιστορία της Εγκατάστασης των Ελληνικών Αποικιών, υπό R. Rochette, τόμος I, σελ. 208.

110 Στο ίδιο, τόμος II, σελ. 32, 34 και 36.

111 Χαλκοκονδύλης, σελ. 112 και 113.

112 «Ακαρνανίας δε και Αιτωλούς νυν λεγομένους Αρτινούς... εισέπλευσε». ΝΙΚΗΤΑΣ, βιβλίο II· Palmer [Paulus], βιβλίο IV, κεφ. 3. Φαίνεται ότι ο σχολιαστής του Στεφάνου του Βυζαντίου γνώριζε την άθλια κατάσταση αυτής της χώρας όταν λέει: «Αυτοί πρώτοι από τους Έλληνες έφεραν τους Ρωμαίους στην Ελλάδα, απ' όπου ξεκίνησε η δουλεία όλης της Ελλάδας: αλλά βιώνουν σκληρότερη μοίρα υπό τους Τούρκους, και δεν νομίζω να υπάρχει άλλο έθνος κάτω από τον ουρανό πιο δυστυχισμένο». Σημ. 7, σελ. 48, έκδοση Άμστερνταμ, 1678.

113 Ophie (Οφιεία), Palmer, βιβλίο IV, κεφ. 5.

114 Αιολία, Στράβων, βιβλίο X· Ηρόδοτος, Μούσα VI· Θουκυδίδης, βιβλίο III, αναφέρεται από Palmer, στο ίδιο.

115 Στράβων, βιβλίο X, σελ. 434 και 438.

υιοθετώντας αυτές τις διαιρέσεις, έδωσαν το όνομα Βλοχός¹¹⁶ στην Οφεία, το όνομα Ζυγός στην Αιολία, και την ονομασία Αναχαΐδες, ή αγροκτήματα του Αγγελοκάστρου, στην Παραχελωτίτιδα. Έτσι, παρά τις παραλλαγές των ονομάτων, οι αρχαίες διανομές της επικράτειας ανευρίσκονται και με την περιγραφή του πρώτου εξ αυτών των διαμερισμάτων συνεχίζω την αφήγηση της διαδρομής που είχε διακοπεί στο πέρασμα του Στρατού.

Ήταν πέντε η ώρα το απόγευμα όταν κατέβηκα στο πέρασμα του Αχελώου, το μοναδικό βατό σημείο για τους ταξιδιώτες και τα καραβάνια· διότι πιο κάτω, μέχρι τη θάλασσα, όπως βεβαιώθηκα αργότερα, δεν υπάρχει παρά μόνο το χειμερινό πορθμείο που είναι εγκατεστημένο στο Κατοχή. Κοπάδια από αδάμαστα άλογα, βόδια και ημιάγριους βουβάλους λούζονταν ή ξεδιψούσαν στα διαυγή νερά του ποταμού, στον οποίο ο πυθμένας από βότσαλα και λευκό χαλίκι έδωσε αναμφίβολα το προσωνόμιο Ασπροπόταμος. Μπήκαμε στον πρώτο από τους τρεις κλάδους, που είναι ο βαθύτερος· και τα άλογά μας μας οδήγησαν κολυμπώντας σε ένα από τα αμμώδη υψώματα καλυμμένα με πικροδάφνες που σχηματίζουν ανθισμένα νησιά στη μέση της κοίτης του. Πέρασαμε με λιγότερο κίνδυνο δύο άλλους κλάδους, ξεκουραζόμενοι πάνω στις προσχώσεις· και διασχίσαμε πέρα από αυτούς μια ακτή καλυμμένη με βότσαλα, η οποία τέμνεται από έντεκα κλάδους του ποταμού την εποχή των μεγάλων υδάτων, όταν καλύπτει περισσότερο από ένα μίλι εδάφους. Τα κανάλια, όπως μόλις είπα, ήταν περιορισμένα σε τρία όταν προσέγγισα για πρώτη φορά τα εδάφη της Αιτωλίας· και με διαβεβαίωσαν ότι τα νερά τους χαμηλώνουν σε τέτοιο βαθμό προς το τέλος Αυγούστου, ώστε τα υποζύγια τα διασχίζουν χωρίς δυσκολία¹¹⁷.

Ο Βλοχός, στον οποίο εισερχόμουν, παρουσιάζει μια λεκάνη που στεφανώνεται στα βόρεια από τα υψηλά βουνά των Αγράφων, ή την Αγραΐδα της Αιτωλίας, μια άγρια περιοχή που εκτείνεται προς τη Θεσσαλία· χωρίζεται στα ανατολικά από την οροσειρά του Καρπενησίου και στα νότια από τις απόκρημνες πλαγιές του όρους Αρακύνθου, ή Ζυγού. Προχωρώντας στην πεδιάδα, η οποία ξεκινά από την αριστερή όχθη του Αχελώου, διασχίσαμε χωράφια που γονιμοποιούνται από αρδεύσεις τις οποίες οι χωρικοί αντλούν από το ποτάμι, μέσω καλοσχεδιασμένων υδραγωγείων. Κατά τη διάρκεια δύο λευγών που διανύσαμε με ταχύτητα, είχαμε μπροστά μας αρκετά χωριά μέχρι το Ζαπάντι [Μεγάλη Χώρα], μια κωμόπολη ογδόντα μωαμεθανικών οικογενειών. Σε μικρή απόσταση, πέρασαμε ένα μικρό ποτάμι που

116 Η λέξη Βλοχός (Υλώχος) σημαίνει στη δημοτική γλώσσα το ίδιο με το ελώδης (έλώδης), silvosus, δασωμένη χώρα· και η λέξη Ζυγός αντιστοιχεί στο juga montium των Λατίνων, ορεινός όγκος.

117 Τον Αύγουστο του 1807, ο κ. Poncetou, λοχαγός πυροβολικού, επιφορτισμένος να οδηγήσει οδικώς μια μονάδα πυροβολικού από το Αιτωλικό (Anatolico) έως τον όρμο της Αμβρακίας ή Ολπής στον Αμβρακικό κόλπο, ακολούθησε την εξής πορεία: Την πρώτη ημέρα στρατοπέδευσε κάτω από το Αγγελοκάστρο· τη δεύτερη ημέρα πέρασε από μια πέτρινη γέφυρα τους ποταμούς Νέσχιο και Πρίμικο, που είναι η απορροή της λίμνης Τριγωνίδας· την τρίτη ημέρα, καθώς τα νερά του Αχελώου ήταν πολύ χαμηλά και το πλάτος του δεν ξεπερνούσε τις ογδόντα οργιές, το πυροβολικό του (αποτελούμενο από κανόνια των δώδεκα και δεκαέξι λιθρών) μπόρεσε να διασχίσει το ποτάμι από το πέρασμα. Από εκεί ανέβηκε προς τα πάνω, αφήνοντας τις λίμνες Οζερό και Αμβρακία στα αριστερά, και επιβίβαστηκε με τα κανόνια του στο λιμάνι του Καρβασαρά, απ' όπου μετέβη δια θαλάσσης στην Πρέβεζα.

ερχόταν από τον βορρά· και διανύσαμε μία λεύγα παραπέρα για να φτάσουμε στο Βραχώρι, όπου εισήλθαμε τη στιγμή που ο ήλιος είχε μόλις δύσει. Ο Ελμάς μπέης, μουσελίμης του βεζίρη Αλή πασά, ειδοποιημένος για την άφιξή μου, είχε φροντίσει να μου ετοιμάσουν κατάλυμα στο σπίτι ενός Έλληνα προεστού.

Λόγω αυτής της περιποίησης, όφειλα να πραγματοποιήσω μια επίσκεψη σε αυτόν τον μουσελίμη, στο πρόσωπο του οποίου πίστευα ότι θα βρω έναν άγριο Αρβανίτη, τόσο πολύ το όνομά του, προφερόμενο με τον τόνο του τρόμου σε όλα τα μέρη από τα οποία είχα περάσει μετά τη Βλίχα [Βλύχα], με είχε προδιαθέσει εναντίον του! Όμως εκπλάγηκα πολύ βλέποντας έναν ευγενικό νεαρό άνδρα, με γλυκιά εμφάνιση, που μιλούσε για τα κατορθώματά του με μετριοπάθεια και για τον βεζίρη, τον κύριό του, με φόβο! Κατηγορούσα τους επικριτές του. Ένας τέτοιος άνθρωπος δεν θα μπορούσε να είναι μια τίγρη διφασμένη για αίμα· τόση πραότητα δεν ανήκε σε μια κτηνώδη ψυχή· απέρριπτα όσα μου είχαν πει ως συκοφαντικές αναφορές. Δέχτηκε με ευχαρίστηση τα συγχαρητήριά μου και φάνηκε ικανοποιημένος από όσα του είπα, έτσι ώστε χωρίσαμε εξίσου γοητευμένοι ο ένας από τον άλλον. Συγχαίρω κρυφά τους Αιτωλούς που κυβερνώνται από έναν τέτοιο αντιπρόσωπο του σατράπη, όταν, διασχίζοντας τις αυλές του παλατιού, ένα πλήθος ακρωτηριασμένων ανθρώπων, τους οποίους δεν είχα δει κατά την άφιξή μου, με περιέβαλαν για να μου ζητήσουν ελεημοσύνη. Ήταν, στην πραγματικότητα, οι περισσότεροι θύματα της αγριότητας των ληστών, που τους είχαν κόψει τη μύτη και τα αυτιά. Ζητούσαν ελεημοσύνη για να εξαγοράσουν συγγενείς που βρίσκονταν ακόμα σκλάβοι αυτών των κακούργων· αλλά δίπλα σε αυτούς τους άτυχους, είδα πολλούς επίσης που επικαλούνταν τη δημόσια ευσπλαχνία για να συγκεντρώσουν τα λύτρα των οικογενειών τους που κρατούνταν από τον Αλή πασά στις φυλακές των Ιωαννίνων. Τα πάντα αντηχούσαν από τα παράπονα των δυστυχημένων που υπέφεραν από τους ληστές και από τον σατράπη¹¹⁸. Έτσι, έδωσα όσο μου ήταν δυνατόν σε αυτούς τους άτυχους που συνθλίβονταν από την τυραννία και τη ληστεία, χωρίς να δώσω προσοχή σε έναν νεαρό άνδρα με την πιο ενδιαφέρουσα φυσιογνωμία, ο οποίος με σταμάτησε στην πόρτα του καταλύματός μου, ζητώντας μου μια στιγμή ακρόασης, την οποία του παραχώρησα.

Αφού απομάκρυνε όλο τον κόσμο, σκούπισε τα δάκρυά του· και αφού βεβαιώθηκε ότι δεν μπορούσε να ακουστεί, μου έκανε την εξής εκμυστήρευση:

«Ο πατέρας μου», είπε, «ήταν άλλοτε ο πλουσιότερος κάτοικος της Λοκρίδας· ας μη σας εκπλήσσει αυτό το όνομα, κύριε, γιατί σε αυτόν οφείλω μια παιδεία που με έμαθε να γνωρίζω τον τόπο που κατοικούμε. Το λειτούργημά του, καθώς ήταν παπάς, τον κάλεσε ένα πρωί πολύ νωρίς στην εκκλησία, όπου βρήκε στα πόδια του ένα εγκαταλελειμμένο παιδί. Η φύχρα της νύχτας είχε παγώσει τα μέλη του· ένιωσε όμως την καρδιά αυτού του αθώου πλάσματος να χτυπά, το τύλιξε στη γούνα του και το έφερε στη μητέρα μου.

118 Συναντά κανείς συχνά στις πόλεις και στους δρόμους ζητιάνους που φέρουν μπουγιουρντιά (διατάγματα) του Αλή πασά, με τα οποία τους επιτρέπει να ζητούν ελεημοσύνη για να εξαγοράσουν τους συγγενείς τους, τους οποίους κρατά στη φυλακή μέχρι να καταβάλουν τα λύτρα τους. Σε αυτά τα μπουγιουρντιά είναι προσαρτημένες εγχύκλιοι ή επιστολές των αρχιεπισκόπων ή των επισκόπων, προκειμένου να συστήσουν αυτού του είδους τους εισπράκτορες στη φιλανθρωπία των πιστών.

-Ο ουρανός, είπε παρουσιάζοντάς της το παιδί, μας κληροδοτεί τη φροντίδα ενός θύματος που πιθανόν θα αφηνόταν αβάπτιστο στα θηρία. Ας βιαστούμε, αγαπημένη μου, να συμφιλώσουμε αυτό το φτωχό πλάσμα με το Θείο· γίνε μάρτυρας της αναγέννησής του, γινόμενη η πνευματική του μητέρα.

Η πρόταση έγινε δεκτή με συγκίνηση από τη μητέρα μου· βάπτισαν το παιδί κρυφά, από φόβο μήπως ανήκε σε κάποιον μουσουλμάνο και θεωρηθεί έγκλημα αυτή η πράξη ευσέβειας· και του έδωσαν το όνομα Θεόδωρος, με το οποίο παρουσιάστηκε στην οικογενειακή εστία¹¹⁹. Η μητέρα μου, που θήλαζε τότε ένα από τα παιδιά της, θέλησε να γίνει η τροφός του Θεόδωρου, τον οποίο αποκαλούσαμε έκτοτε με το γλυκό όνομα του αδελφού.

Είχε φτάσει μαζί μας μέχρι την ηλικία των είκοσι τεσσάρων ετών, όταν οι γονείς μου, οι μόνοι θεματοφύλακες του μυστικού της γέννησής του, του το αποκάλυψαν, προτείνοντάς του ταυτόχρονα μια αποκατάσταση που θα ολοκλήρωνε την ευγνωμοσύνη του. Αλίμονο όμως! Αντί να ευλογήσει τους ευεργέτες του, φάνηκε εξοργισμένος· και λίγες μέρες μετά, ο αδελφός μας (το στόμα μου του δίνει ακόμα αυτό το όνομα της παιδικής μας ηλικίας) εξαφανίστηκε χωρίς να μπορούμε να υποψιαστούμε τι απέγινε.

Στις υποθέσεις μας κάτω από την πατρική στέγη, μάρτυρα της αθωότητας των συνομιλιών μας, μιλούσαμε θλιμμένα για τον Θεόδωρο· φοβόμασταν ενίοτε μήπως έπεσε σε κάποια ενέδρα ληστών ή μήπως σκέφτηκε να μας εγκαταλείψει για πάντα ξενιτευόμενος. Ο πατέρας μου κατηγορούσε τον εαυτό του που τον πλήγωσε αποκαλύπτοντάς του το μυστικό της καταγωγής του. Τον αναζητούσαμε ταυτόχρονα, παίρναμε πληροφορίες, όταν τρεις απεσταλμένοι από τα Ιωάννινα, σταλμένοι με διαταγή του Αλή πασά, συνοδευόμενοι από τον Ελμάς μπέη, ήρθαν, σφράγισαν το σπίτι μας, κατάσχισαν τα κοπάδια μας και μας φόρτωσαν με αλυσίδες. Σε αυτή την κατάσταση οδηγηθήκαμε, ή μάλλον συρθήκαμε, ο πατέρας μου, η μητέρα μου, οι δύο αδελφές μου κι εγώ, στα Ιωάννινα, ενώπιον του φοβερού Αλή πασά!...»

Οι λυγμοί διέκοψαν τον λόγο του· μετά συνέχισε με ένα σπασμωδικό χαμόγελο: «Εμφανιστήκαμε μπροστά στον βεζίρη, ο οποίος μας ανακοίνωσε την αιτία της σύλληψής μας. Πόση όμως ήταν η έκπληξή μας όταν είδαμε τον Θεόδωρο στα πόδια του! Πιστέψαμε για μια στιγμή ότι είχε συλληφθεί κι αυτός, όταν, με το θράσος στο μέτωπο και χωρίς να ταραχτεί, τόλμησε -ναι, ο άθλιος, ήταν αυτός, το θυμάμαι-... Τόλμησε, υψώνοντας το χέρι πάνω στο Ευαγγέλιο¹²⁰, να προφέρει αυτά τα λόγια:

-Αφέντη, είπε στον βεζίρη, οφείλω τη ζωή μου σε αυτόν τον γέροντα που είναι πεσμένος μπροστά σας· αλλά πάνω απ' όλα είμαι σκλάβος της Υψηλότητάς σας και αυτός ο τίτλος υπερισχύει της ευγνωμοσύνης. Θα θεωρούσα τον εαυτό μου για πάντα άπιστο και ένοχο αν δεν σας δήλωνα, όπως και επαναλαμβάνω, ότι βρήκε σε ένα συγκεκριμένο χωράφι (υπέδειξε το μέρος) έναν θησαυρό του οποίου την αξία αγνώω, γιατί επειδή δεν ήμουν μέλος της οικογένειας, ήμουν πάντα ύποπτος και μου τον έκρυβαν για να τον ιδιοποιηθούν.

119 Βλέπε το άρθρο για τα ήθη των Ελλήνων, τόμος IV αυτού του ταξιδιού.

120 Σε τέτοιου είδους περιπτώσεις, υπάρχει πάντα ένα βιβλίο των Ευαγγελίων στο σαλόνι του βεζίρη, πάνω στο οποίο ορκίζονται οι Χριστιανοί· και ένα Κοράνι για τους Μωαμεθανούς, οι οποίοι ορκίζονται στο μυθικό βιβλίο της πίστης τους.

Μιλούσε εκ του ασφαλούς, γιατί ο κακός άνθρωπος είχε, λένε, κρύφει σπασμένα αγγεία στο έδαφος που υπέδειξε· και ο βεζίρης, που εποφθαλμιούσε την περιουσία μας, δεν ζητούσε παρά ένα πρόσχημα για να ικανοποιήσει την απληστία του.

Με την επιστροφή -πραγματική ή υποτιθέμενη- εκείνων που ήταν επιφορτισμένοι με την έρευνα, ο πατέρας μου υποβλήθηκε πρώτος σε βασανιστήρια (ανάκριση)· και επειδή δεν μπορούσε να αποκαλύψει τίποτα, εξάντλησαν πάνω του κάθε επινόηση της σκληρότητας. Τον υπέβαλαν στο μαρτύριο των καλαμιών· του εξάρθρωσαν τα μέλη· του ξερίζωσαν τα δόντια επανειλημμένα· τον έκαιγαν με πυρωμένες τσιμπίδες· τέλος, του έσπασαν τα πόδια πριν τον ρίξουν σε ένα υγρό μπουντρούμι, όπου παρέμεινε εγκαταλελειμμένος στη φροντίδα ενός Αλβανού που του έσωσε τη ζωή.

Αυτά τα μαρτύρια, όσο μεγάλα κι αν ήταν, ακολουθήθηκαν από ένα είδος τιμωρίας που δεν μπορώ να αποσιωπήσω σε αυτόν που γνωρίζουμε εδώ και δέκα χρόνια ως φίλο των δυστυχημένων!... Ο πατέρας μου, ο άτυχος πατέρας μου, καταβεβλημένος από τα δεινά, είδε διαδοχικά να εξευτελίζονται μπροστά στα μάτια του η μητέρα μου και οι αδελφές μου, τις οποίες ο βεζίρης παρέδωσε στην κτηνωδία των δημίων του!!!

Εμένα με είχαν παραμελήσει λόγω της νεότητάς μου, είχα παραμείνει ξεχασμένος στο βάθος των φυλακών, μέχρι που ο βεζίρης με κάλεσε. Αφού χαιρέτησα αυτόν ενώπιον του οποίου έτρεμα και φίλησα το δολοφονικό του χέρι, περίμενα με αγωνία τη μοίρα μου, όταν μου απηύθυνε χαμογελώντας αυτά τα λόγια:

-Ο πατέρας σου ήταν αθώος για την κλοπή του θησαυρού για την οποία κατηγορήθηκε· αλλά ήταν κάποτε εχθρός μου. Δέχομαι να το ξεχάσω· η περιουσία του είναι δική μου· βρες οκτώ χιλιάδες γρόσια και θα αποδώσω την ελευθερία στην οικογένειά σου.

Μάταια του εξήγησα ότι έχοντας αρπάξει τις ιδιοκτησίες και τα έπιπλά μας, δεν μας είχε απομείνει τίποτα να του δώσουμε.

-Πήγαινε, απάντησε, πήγαινε να ζητιανέψεις· και όταν μαζέψεις το ποσό που απαιτώ, θα κρατήσω τον λόγο μου!

Και υπέγραψε τη διαταγή (μπουγιουρντί) που σας παρουσιάζω, ώστε να μπορώ να κυκλοφορώ ελεύθερα ζητώντας ελεημοσύνη για να εξαγοράσω την οικογένειά μου, που στενάζει στις φυλακές των Ιωαννίνων¹²¹.»

121 «ἐγὼ Ἄλῃ Πάσας.

Προσαγὴ τοῦ ὑψηλοτάτου βεζῆρ Ἄλῃ Πάσας· πρὸς ἐσᾶς Ντερεβέντζιδες, Μπουλουκπασάδες καὶ ἄλλοι ἐδικοί μου ἄνθρωποι· νὰ ξεῦρετε ὅτι διαβαίνει καὶ περνᾷ τὸ μανσοῦπι μου (N) νὰ γυρέψῃ τὸ ψυχικὸν διὰ νὰ ἐξαγοράσῃ τοὺς ἐδικούς του, φυλακισμένους εἰς τὸ τρωμερὸν χαψί μου καὶ νὰ εἶναι ἀπειράχθος ἀπὸ καθ' ἓνα. Χωρὶς ἄλλο.

Ἰωάννινα. Αλωναρίου 6. 1816.»

(Γαλλικὴ Μετάφραση τοῦ Rouqueville):

Εγὼ ὁ Ἀλῃ Πασάς. Διαταγὴ τοῦ ὑψηλοτάτου βεζῆρ Ἀλῃ Πασά· πρὸς ἐσᾶς, φύλακες τῶν στενῶν, μπουλουκπασήδες καὶ λοιπούς υφισταμένους μας, μάθετε ὅτι ὁ (N) πρέπει νὰ διέρχεται, νὰ κυκλοφορεῖ καὶ νὰ διαμένει ελεύθερα στὴν επικράτειά μου, προκειμένου νὰ ζητᾷ ελεημοσύνη γιὰ νὰ εξαγοράσει τοὺς συγγενεῖς του ποὺ κρατῶ στὶς φοβερές φυλακές μου, καὶ κανεὶς νὰ μὴν τον ενοχλήσει. Χωρὶς ἀντιρρήσεις. Ἰωάννινα, 6 Αλωναρίου (Ἰουλίου) 1816.

Αυτή η θηριωδία, η οποία μπορεί να φανεί απίστευτη στον αναγνώστη, δεν με εξέπληξε· ωστόσο τρομοκρατήθηκα τόσο πολύ ώστε, παρά τις παρακλήσεις του Ελμάς μπέη, ζήτησα να αναχωρήσω την επομένη κιόλας από το Βραχώρι [σημ. Αγρίνιο], όπου ο τρόμος του ονόματός του έκανε τον καθένα να τρέμει για το κεφάλι του. Πίεσα, επέμενα· και βλέποντας ότι αντιστέκομαι στις παρακλήσεις του -καθώς είχε διατηρήσει απέναντί μου τη μέγιστη ευγένεια- προσποιήθηκε ότι φαντάστηκε πως έτυχα κακής υποδοχής από τον προεστό στο σπίτι του οποίου κατέλυσα· και χωρίς άλλη εξήγηση, διέταξε να του επιβληθούν χίλιοι ραβδισμοί. Είχαν ήδη συλλάβει τον καημένο τον άνθρωπο, όταν έτρεξα στον Ελμάς μπέη, ο οποίος υποχώρησε από την άδικη αυστηρότητά του μόνο αφού του υποσχέθηκα να παραμείνω μέχρι την επόμενη μέρα στο Βραχώρι. Αυτός ο παράδοξος τρόπος να μου δείξει τη χαρά που ένιωθε για τη φιλοξενία μου, του απέφερε από μέρους μου την υπόσχεση να επιστρέψω να τον επισκεφθώ, αν μάθαινα ότι είχε αποκαταστήσει τη σχέση του με τον οικοδεσπότη μου, διότι φοβόμουν από πλευράς του μια εκδικητική επιστροφή.

Καθώς έπρεπε να παραμείνω στην αυλή του Ελμάς (διότι ως εκπρόσωπος του βεζίρη είχε φρουρά και η μουσική έπαιζε καθημερινά μπροστά στο διοικητήριό του), επωφελήθηκα από την περίσταση για να κάνω μερικές εκδρομές στον Βλοχό. Προσδιόρισα όσο το δυνατόν την έκταση της πεδιάδας που περιλαμβάνεται ανάμεσα στο Παναιτωλικό όρος, ή Πλοκοπάρι, τον Αχελώο και τη λίμνη Τριχωνίδα, και κατέγραφα τα χωριά που βρίσκονται στα δυτικά, ακολουθώντας τη ροή των υδάτων¹²². Σε μια δεύτερη κοιλάδα που βρέχεται από τον Ερμίτσα [Thermisse], ο οποίος εκβάλλει στη λίμνη, κατάφερα να αναγνωρίσω τα ελληνικά ερείπια του Θέρμου¹²³, που βρέχονται από αυτό το μικρό ποτάμι. Μερικοί διάσπαρτοι αμπελώνες στους λόφους, μύλοι και εξοχικές κατοικίες σηματοδοτούν από μακριά την αρχαία πρωτεύουσα της Αιτωλίας¹²⁴, όπου θα μπορούσαν να γίνουν ενδιαφέρουσες ανασκαφές.

Το Βραχώρι, που είναι η σύγχρονη πρωτεύουσα του Κάρλελι, ιδρύθηκε, λένε, από Εβραίους που εκδιώχθηκαν από τη Ναύπακτο, το Αγγελόκαστρο και την Ακαρνανία· αλλά αυτή η παράδοση μου φαίνεται ύποπτη, καθώς αυτός ο λαός εγκαθίσταται πάντα υπό την προστασία ήδη ιδρυμένων πόλεων και δεν δημιουργεί πουθενά αποικίες. Εντούτοις, αριθμούνται ακόμα σε αυτό το μέρος περίπου εκατόν είκοσι Ισραηλίτες με δικαίωμα συναγωγής, τρία τζαμιά και ισάριθμες εκκλησίες αφιερωμένες στη λατρεία εξακοσίων χριστιανικών και μωαμεθανικών οικογενειών. Ανάμεσα σε αυτόν τον περιορισμένο πληθυσμό δεν παρατήρησα σχεδόν καμία βιομηχανία, με τους Τούρκους να ζουν από τα εισοδήματα των τιμαρίων τους και τους Έλληνες να είναι όλοι καλλιεργητές, έτσι ώστε το εμπόριο βρίσκεται εξ ολοκλήρου στα χέρια των Εβραίων, οι οποίοι εμπορεύονται μεταξύ. Τα παζάρια [bazards] μου προσέφεραν μόνο έναν μικρό αριθμό φτωχά εφοδιασμένων καταστημάτων, και βρήκα μόνο μερικά τουρκικά εργαστήρια στις όχθες του Ερμίτσα, όπου έχουν εγκαταστήσει βιοτεχνίες κόκκινου και κίτρινου μαροκινού δέρματος, που παρασκευάζονται πλέον σε όλη την Τουρκία¹²⁵.

122 Κατάλογος χωριών δυτικά του Αγρινίου (Μαλαγούστα, Ζαπάντι, Πιπερίτσα κ.λπ.).

123 Τοποθεσίες κοντά στις πηγές του Ερμίτσα (Δογρίμι, Βεκοχώρι κ.λπ.).

124 Αναφορά στον Πολύβιο και τον Στέφανο Βυζάντιο για τον Θέρμο.

125 Σημείωση για την τέχνη του δέρματος που πέρασε από τους Καρχηδόνιους στους Άραβες και μετά στους Τούρκους.

Αφού τελείωσα τις περιηγήσεις μου, είδα ξανά τον Ελμάς μπέη, ο οποίος δέχτηκε επιτέλους να με αφήσει να φύγω· και την επομένη, με το χάραμα, τα άλογα βρέθηκαν έτοιμα την ορισμένη ώρα, μια ακρίβεια υπηρεσίας που δεν είναι συνηθισμένη στην Ανατολή. Εγκαταλείψαμε το Βραχώρι λίγο πριν την εμφάνιση του ήλιου, βαδίζοντας ένα μίλι ανατολικά μέχρι τα βυρσοδεφεία του Ερμίτσα· και στρίβοντας νότια-νοτιοανατολικά, σε ένα μίλι, φτάσαμε στη συμβολή ενός μικρού ποταμού που χύνεται σε εκείνον που ακολουθούσαμε από την αριστερή του όχθη. Καθώς προχωρούσαμε, παρατηρούσα ότι η καλλιέργεια μειωνόταν και περιοριζόταν γύρω από τα χωριά που βλέπαμε. Αυτοί οι οικισμοί, συγκεντρωμένοι στην πλαγιά των λόφων, σχημάτιζαν σε κάθε βήμα τοπία που είχαν εναλλάξ ως φόντο τα βουνά της Καλυδώνας και τον Αράκυνθο. Μετά από δύο μίλια πορείας, φτάσαμε στο πηγάδι του Ζευγαρίου, κοντά στο οποίο βρήκαμε στρατοπεδευμένο ένα σώμα Τοξιδών [Αλβανών] επιφορτισμένων με την επιτήρηση των κινήσεων των ληστών που ήταν διάσπαρτοι στα βουνά. Καθώς μας είπαν ότι ο δρόμος μέχρι το Μεσολόγγι ήταν ελεύθερος, προχωρήσαμε μπροστά· και σε μία ώρα και ένα τέταρτο πορείας από το Βραχώρι, αντικρίσαμε τη λίμνη Τριχωνίδα, την οποία οι σύγχρονοι αποκαλούν Οζερό, λίμνη του Βραχωρίου και Σουδί, ονομασίες που αντιστοιχούν σε εκείνες της Λυσιμαχίας, της Υδρίας και της Τριχωνίδας, οι οποίες ποτέ δεν χρησίμευσαν παρά για να ονομάζουν τα διάφορα τμήματα μίας και μόνο λίμνης· και φτάσαμε σύντομα σε έναν μεγάλο βάλτο από τον οποίο χωρίζεται σε δύο λεκάνες άνισου μεγέθους.

Ο Πολύβιος μας υποδεικνύει τη θέση της λίμνης που τώρα ονομάζεται Σουδί στο τμήμα της ιστορίας του για τους πολέμους του Φιλίππου¹²⁶. Στην εξιστόρηση μιας από τις εκστρατείες αυτού του ηγεμόνα, μας τον δείχνει να διασχίζει την Ακαρνανία, αφήνοντας στα αριστερά την Αγραΐδα και τους Θεστιείς, και τη Στράτο και την Κωνώπη στα δεξιά· και αφού πέρασε τον Αχελώο, προέλασε προς τον Θέρμο, γεγονός που συμφωνεί με όσα εξέθεσα στα σχεδιαγράμματα των διαδρομών στα προηγούμενα κεφάλαια. Ο ίδιος ιστορικός αναφέρει στη συνέχεια πώς ο βασιλιάς, ξεκινώντας από τον Θέρμο, κατευθύνθηκε προς την Επίκτητο Αιτωλία, αφήνοντας στα δεξιά τη Λυσιμαχία, το Τριχώνιον¹²⁷ και το Φαίτιον, χωρίς να προσδιορίζει τη θέση αυτών των πόλεων που βρίσκονταν¹²⁸ στην αρχαία Αιτωλία. Επειδή όμως ούτε εγώ ο ίδιος θα μπορούσα να γίνω σαφώς κατανοητός, οφείλω, πριν εφαρμόσω την αρχαία γεωγραφία, να εκθέσω την τωρινή κατάσταση των τοποθεσιών.

Η λίμνη του Βραχωρίου, στην άκρη της οποίας βρισκόμουν, έχει έκταση λίγο μεγαλύτερη από έξι λεύγες από τα βουνά που χωρίζουν στα ανατολικά τη λεκάνη της από την κοιλάδα του Ευήνου, μέχρι την εκβολή της που σχηματίζεται από τους ποταμούς Πρίμικο και Νέσχιο, των οποίων η ροή καταλήγει στον Αχελώο. Το πλάτος αυτού του μεγάλου ταμιευτήρα ποικίλλει στις διαμέτρους του, από τρεις έως μιάμισι λεύγες στην κάτω λίμνη που βρίσκεται στα δυτικά. Σε αυτές τις γενικές διαστάσεις, το πλησιέστερο προς τον Θέρμο τμήμα της ορίζεται από τον Πολύβιο στα τριάντα στάδια¹²⁹, απόσταση που μας δίνει εκείνη αυτής της πόλης από το χωριό Χαλίκι, που βρίσκεται κοντά στις όχθες της. Έτσι, είναι πιθανό ότι από την πλευρά των οικισμών

126 Πολύβιος, lib. V, c. 8.

127 Τριχώνιον, Στέφανος Βυζάντιος; Trichone, Πλίνιος, lib. IV, c. 3.

128 Πλίνιος, lib. V, γ. 30; Τίτλος - Liv., lib. XXVI, γ. 11. Καταστράφηκε την εποχή του Στράβωνα, ήφανισμένη, σελ. 331.

129 Πολύβιος, βιβλίο V, κεφ. 8· μία λεύγα και 335 οργιές.

Γαβαλού και Κερασέα [Άνω Κερασιά], στο μέσο αυτής της περιοχής που είναι γεμάτη από τραχύτητες, ο Φίλιππος ανέβηκε, έχοντας το αριστερό του στρατού του στηριγμένο στο τμήμα της λίμνης που ονομάζεται Τριχώνιο¹³⁰. Δεν την παρέκαμψε κατά μήκος της, όπως παρατηρεί ο Paulmier¹³¹, αλλά στο διάστημα που περιλαμβάνεται από τη Μέταπα¹³², κωμόπολη που αντικαταστάθηκε σήμερα από τη Μετάργα [Κάτω Μακρυνού], μέχρι το Τριχώνιον, το οποίο έπρεπε να υπάρχει προς τη Κερασέα. Το κείμενο του Πολυβίου με κάνει να διακινδυνεύσω αυτή την υπόθεση, την οποία η συνέχεια της αφήγησής μου φαίνεται να επιβεβαιώνει, καθώς ο Φίλιππος έφτασε στον Θέρμο πολύ πριν από τη δύση του ηλίου. Για να ανέβει προς αυτή την πόλη, όπως μπορεί κανείς να δει συμβουλευόμενος τον χάρτη, ο στρατός, κάνοντας πορεία βορειοδυτικά, έπρεπε να απομακρυνθεί από τη λίμνη, και διανύοντας άλλα τριάντα στάδια, να ακολουθήσει τη γραμμή που περιλαμβάνεται μεταξύ του χειμάρρου Ζακακλιανού και της Θερμής ή Θερμίσι. Αυτοί είναι οι συλλογισμοί που έγιναν επί του πεδίου, οι οποίοι, αν προσεχθούν, θα χρησιμεύσουν στην εξήγηση των πολέμων των οποίων η Αιτωλία υπήρξε θέατρο.

Είχαμε κάνει στάση στις όχθες του βάλτου, προκειμένου να προετοιμάσουμε τα όπλα μας για να εισέλθουμε στην επικίνδυνη περιοχή του Ζυγού, όταν ξεκινήσαμε να βαδίζουμε πάνω σε μια γέφυρα τριακοσίων εξήντα έξι τόξων (καμαρών), η οποία αγκαλιάζει τη λιμνοθάλασσα σε μια έκταση περίπου εξακοσίων οργιών. Οι Τούρκοι ισχυρίζονται ότι αυτή η υπερυψωμένη οδός πάνω σε καμάρες είναι έργο του Σουλεϊμάν· οι Έλληνες την αποδίδουν στους Νορμανδούς· αλλά η κατασκευή της με κάνει να τη θεωρώ έργο των Ρωμαίων. Παρά το περίγραμμα από καλαμιές ανακατεμένες με ιτιές που καλύπτουν τις πλευρές της, διέκρινα μέσα από μερικά ανοίγματα ότι η ανατολική λίμνη [Τριχωνίδα] χύνει τα νερά της αρκετά γρήγορα σε εκείνη του Αγγελοκάστρου ή την κάτω λίμνη [Λυσιμαχεία]. Παρατήρησα σε μερικά από τα βάθρα σκάλες που οδηγούν από τα ανοίγματα των στηθαίων σε πλατφόρμες χτισμένες γύρω από την προεξοχή των αντηρίδων. Διέκρινα σε αυτές τις απομονωμένες αποβάθρες κρίκους στους οποίους έδεναν τις βάρκες που χρησιμοποιούνταν για την παράκτια ναυσιπλοΐα μιας λίμνης που περιβαλλόταν κάποτε από πόλεις που προσέλκουν το εμπόριο στα λιμάνια τους. Είδα ακόμη μερικά πλοία που συχνάζουν σε μικρό αριθμό στη λίμνη Τριχωνίδα, καθώς και στα οζερά της Ακαρνανίας, προκειμένου να εκμεταλλευτούν τα ξύλα από τα οποία περιβάλλονται και τα ιχθυοτροφεία που είναι εγκατεστημένα κοντά στην εκβολή τους.

Αφού διέσχισα το προτείχισμα που βρίσκεται στην αρχή της γέφυρας, είχα την πλήρη προοπτική των λιμνών, τόσο της Ακαρνανίας όσο και της Αιτωλίας, στις οποίες εισέρχεται κανείς ανεβαίνοντας τον Αχελώο· και έδωσα, από μια είδους έμπνευση, ονόματα σε όλους τους τόπους που με περιέβαλλαν. Έτσι ονόμασα Τραχίνιον το πέρασμα που διασχίζει το δάσος του Κουδούνι για να καταλήξει στον Εύηνο· απέδωσα το όνομα Ύδρεα¹³³ στο ανατολικό τμήμα της λίμνης του Βραχωρίου· εκείνο της Λυσιμαχεία¹³⁴ στη λεκάνη που βρίσκεται κάτω από το Αγγελόκαστρο· και τέλος την ονομασία Τριχωνείον στα ιχθυοτροφεία που είναι εγκατεστημένα στην εκβολή αυτού

130 Πολύβιος, βιβλίο V, κεφ. 7.

131 Palmer (Paulmier), βιβλίο IV, κεφ. 12.

132 Μέταπα.... απέχει σχεδόν εξήντα στάδια του Θέρμου. Πολύβιος, βιβλίο V, κεφ. 7.

133 Οβίδιος, Μεταμορφώσεις, βιβλίο VII, στ. 371.

134 Πολύβιος, βιβλίο V, κεφ. 7· Στράβων, βιβλίο X, σελ. 460.

του τεράστιου ταμειυτήρα που εκχέεται στον Αχελώο μέσω των καναλιών απορροής που ονομάζονται Πριμικός και Νέσσιο. Τέλος, από υποθέσεις σε υποθέσεις, διότι δεν είχα τίποτα θετικό για να βασίσω τους συλλογισμούς μου, κατάφερα ωστόσο να αναγνωρίσω την προσχωσιγενή γη που ονομάζεται Παραχελωίδα της Αιτωλίας, σε αυτό που τώρα ονομάζεται Αναχαΐδες, ή αγροκτήματα του Αγγελοκάστρου, των οποίων η περιγραφή θα ολοκληρώσει εκείνη του σύγχρονου διαμερίσματος του Βλοχού.

Για να εκπληρώσω αυτό το καθήκον, πρέπει να επιστρέψω στο πέρασμα του Στρατού, προκειμένου να περιγράψω έναν δρόμο που έκανα τέσσερις φορές, μεταβαίνοντας απευθείας μέσω της πεδιάδας στο Μεσολόγγι. Είχα, σε αυτή την πορεία, στα ανατολικά, τον χώρο που περιλαμβάνεται μεταξύ του ποταμού και του ρέματος του Ζαπαντίου¹³⁵, όταν κατευθύνθηκα μέσα από ένα έδαφος καλυμμένο με ορυζώνες, αφήνοντας στα αριστερά αρκετά χωριά¹³⁶, και μετά από μιάνισι ώρα πορείας, έφτασα στα Καλύβια, οικισμό που απέχει περίπου ένα μίλι από τον Αχελώο.

Καθώς δεν υπήρχε τίποτα προς αναζήτηση από αυτή την πλευρά, συνέχισα τη διαδρομή μου για δύο μίλια προς τα νότια-νοτιοδυτικά, αφήνοντας στα αριστερά τον Άγιο-Ηλία του Μπεγουμίου και τον Άγιο-Ηλία του Αμανπιέρ [Βλοχός], προκειμένου να πάρω μια πέτρινη γέφυρα τριάντα τόξων, ριγμένη στην εκβολή της λίμνης Σουδί, σε απόσταση τριών τετάρτων της λεύγας από τη συμβολή της με τον Αχελώο¹³⁷. Εισήλθαμε αμέσως σε ένα δάσος διαμέτρου μισής λεύγας, από όπου βγήκαμε για να ανεβούμε στη βάση ενός βουνού που στεφανώνεται από τον προμαχωνικό περίβολο του Αγγελοκάστρου, πόλης που ιδρύθηκε από τον Άγγελο Κομνηνό πάνω στη θέση της Αρσινόης¹³⁸. Οι πύλες, τα τείχη και οι πύργοι αυτής της θέσης, κοντά στην οποία βλέπει κανείς ένα χωριό δεκαπέντε χριστιανικών οικογενειών, και το μοναστήρι του Παντοκράτορα, υπάρχουν σχεδόν ολόκληρα. Μετάνιωσα που ο χρόνος δεν μου επέτρεψε να επισκεφθώ την ακρόπολη, και περιορίστηκα στο να καταγράψω τη θέση της, καθώς και εκείνη του Μουριάνου [Μυρτιά], ένα μίλι στα νοτιοανατολικά, χωριού του οποίου οι κάτοικοι κατασκευάζουν ξύλινα δοχεία που ονομάζονται πλόσκες, τα οποία χρησιμεύουν για τη μεταφορά κρασιού στα χωράφια και στο ταξίδι.

Μπόρεσα να διακρίνω, από τα υψώματα όπου βρισκόμασταν, την προβολή του Αχελώου· σύντομα όμως έχασα από τα μάτια μου τη ροή του, μπαίνοντας πάλι στα δάση, όπου διανύσαμε ένα μίλι για να φτάσουμε στη Δωρίτσα [Χρυσοβίτσα]. Εκεί, αναγνώρισα την προσχωσιγενή γη που ένωσε τις Εχινάδες με την ήπειρο, και άρχισα να κατανοώ το αλληγορικό νόημα της μυθολογίας. Είχα μπροστά μου τη θάλασσα της οποίας το όνομα ζητούσε ο Θησέας από τον Αχελώο¹³⁹, καθώς και εκείνο των νησιών

135 Ρέμα του Ζαπαντίου, το οποίο πέφτει στη λίμνη Τριχωνίδα.

136 Αυτά τα χωριά είναι ο Βλοχός, η Μουτανίτσα, το Δίμηκο, η Κουκίστρα και το Καινούργιο.

137 Ο D'Anville και όλοι οι γεωγράφοι που τον αντέγραψαν, θεωρούν τη λίμνη Τριχωνίδα ως πολλές λίμνες που είναι η Τριχωνίς, η Υδρία και η Λυσιμαχία, παρόλο που αποτελούν μία και μόνη λίμνη, την οποία εσφαλμένα θεωρούν ότι εκρέει στον Εύηνο. Υπάρχουν άλλες δύο γέφυρες πιο κάτω.

138 Αρσινόη Αιτωλίας, Στέφανος Βυζάντιος· Στράβων, βιβλίο X, σελ. 460. Βλ. σημ. 3· Palmer, στη σελίδα που αναφέρθηκε παραπάνω· Στράβων.

139 «...Τότε ο μέγιστος ήρωας, απενίζοντας τα πέλαγα που εκτείνονταν μπροστά του, ρώτησε: Ποιος είναι εκείνος ο τόπος; και έδειξε με το δάχτυλο: και πες μου το όνομα εκείνου του νησιού, αν και δεν φαίνεται να είναι μόνο ένα. Ο ποταμός απάντησε: αυτό που βλέπουμε δεν είναι ένα, πέντε στεριές κείνται εκεί: η απόσταση ξεγελά... Δες εκεί μακριά, ένα νησί που μου είναι αγαπητό. Οι ναυτικοί το λένε Περιμήλη...» ΟΒΙΔΙΟΣ,

που τώρα είναι ενωμένα με τη στερεά γη, τα οποία [ο ποταμός] χώριζε τότε με τα αργυρά του κύματα, πριν χυθεί στην αγκαλιά της Αμφιτρίτης¹⁴⁰. Ο θεός, που διηγείται στον φιλοξενούμενό του τη μεταμόρφωση των Ναϊάδων σε νησιά, επειδή είχαν προκαλέσει την οργή της Αρτέμιδος, λέει επίσης πώς υποτάχθηκε από τον Ηρακλή, στην περίφημη πάλη όπου έχασε ένα από τα κέρατά του, σύμβολο του νότιου κλάδου μέσω του οποίου έχυνε μέρος των υδάτων του στον κόλπο του Ανατολικού. Αναγνωρίζει κανείς ακόμα, αν είναι προειδοποιημένος, αυτό το κανάλι κάτω από τη Σταμνά, χωριό χτισμένο στη βάση του δυτικότερου προπόδα του όρους Αρακύνθου και από το περίγραμμα των πικροδαφνών, που απλώνονται σαν ανθισμένη οδός, μπορεί κανείς να ακολουθήσει την αρχαία του πορεία μέχρι το ιχθυοτροφείο του Τζαμπαράκι, που αποτελεί μέρος του κόλπου του Ανατολικού [Αιτωλικό]. Αυτή η λιμνοθάλασσα είναι, πιστεύω, η λίμνη Μελίτη¹⁴¹, αντικείμενο αρκετών διενέξεων μεταξύ Αιτωλών και Ακαρνάνων, που διεκδικούσαν την κατοχή της, αναμφίβολα λόγω των αλυκών της. Σε εκείνους τους χρόνους της ηρωικής μνήμης, όπου γινόταν πόλεμος για ένα χωράφι, όπως σήμερα για ένα βασίλειο, οι αξιώσεις βασιζόνταν και από τις δύο πλευρές στο ότι ο Όμηρος είχε ορίσει τον Αχελώο ως κοινό σύνορο μεταξύ των δύο αυτών επαρχιών και καθώς η κοίτη του ποταμού είχε περιοριστεί σε ένα μόνο κανάλι, πολεμούσαν για μια ακαθόριστη έκταση. Σε ποια εποχή συντελέστηκε αυτή η αλλαγή; Το ερώτημα δεν μου φαίνεται επιδεκτικό απάντησης. Αλλά αντιλαμβάνεται κανείς, βλέποντας το έδαφος, πώς μέσω ενός αναχώματος μπόρεσαν να εμποδίσουν τον Αχελώο να ξεχειλίζει στον κόλπο του Ανατολικού και να στρέψουν τα νερά του προς τις Οινιάδες. Τότε, με ένα έργο του οποίου την τιμή δεν παρέλειψαν να αποδώσουν στον βραχίονα του Ηρακλή, οι Εχινάδες, που βρίσκονταν στο Δέλτα, βρέθηκαν, λόγω της αποξήρανσης του νότιου κλάδου, ενωμένες με την ήπειρο. Έτσι βγήκαν μέσα από τις λιμνοθάλασσες που οι βροχές του χειμώνα αναπαράγουν ακόμα προσωρινά, αυτές οι πέντε Ναϊάδες με τις ασβεστολιθικές κορυφές που σχηματίζουν τώρα ισάριθμους λόφους καλυμμένους με χωριά¹⁴², και η Παραχελωίτιδα ολόκληρη, αποτελούμενη από τις Εχινάδες. Αυτή η νέα γη, την οποία ο Ηρακλής προσάρτησε στην επικράτεια του πεθερού του Οινέα¹⁴³, έδωσε ταυτόχρονα αφορμή στον μύθο του κέρατος της αφθονίας, σύμβολο της γονιμότητας ενός εδάφους παρθένου και πάντα εύφορου. Η κληρονομιά του Μεγέτη, του φίλου του Δία¹⁴⁴, και τα νησιά που υπήρχαν ακόμα την εποχή του Πτολεμαίου, τώρα ενωμένα με τη στερεά γη από νέες προσχώσεις, σχηματίζουν μια έκταση τεσσάρων λευγών σε μήκος και δύο σε διάμετρο. Τέλος, λες και οι αρχαίες παραχωρήσεις ήταν προορισμένες να αναπαράγονται σε όλους τους χρόνους, η

Μεταμορφώσεις, βιβλίο VIII.

140 «Και των άλλων νησιών, που ανάμεσά τους ελίσσεται ο Αχελώος με τις αργυρές δίνες του, καθώς ρέει από τη Χαλκίδα.» ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ, στ. 496.

141 Στράβων, βιβλίο X, σελ. 459. Και είναι, λέει ο Casaubon, Λιμνοθάλασσα, σημ. 8, στην εν λόγω σελίδα.

142 Αυτές οι πέντε κορυφές, που προεξέχουν στο μέσο μιας προσχωσιγενούς έκτασης, στεφανώνονται από το χωριό Γουριά, δύο τέταρτα της ώρας Ν. της Δωρίτσας· Μάστρου (Milo), μία ώρα Ν.Δ. του προηγούμενου Αγγούρι [Παλαιομανίνα], μία και ένα τρίτο της ώρας πιο κάτω, προς τη θάλασσα· μία ώρα στα Ν.Α. του, Μαγέρλα [Μαγούλα]· και από αυτό, μία και ένα τρίτο της ώρας Α.Ν.Α., Νεοχώρι.

143 Οινέας, πατέρας της Δηιάνειρας. Στράβων, βιβλίο X, σελ. 458.

144 Ο Μέγης, γιος του Φυλέα, την εποχή του Τρωικού πολέμου, βασιλεύει στις Οξείες και τις Εχινάδες.

Παραχελωΐτιδα, αφού υπήρξε μέρος της επικράτειας του Οινέα και των Καισάρων του Βυζαντίου, είναι τώρα παραχωρημένη ως προίκα στις σουλτάνες, οι οποίες την εκμισθώνουν με τον τίτλο Αναχαΐδες ή αγροκτήματα εξαρτώμενα από το Αγγελόκαστρο.

Σε αυτό το τμήμα της Αιτωλίας οι σύγχρονες διαιρέσεις περιορίζουν την έκταση του διαμερίσματος του Βλοχού, περιοχή που δεν αριθμεί πλέον παρά το Βραχώρι και τριάντα δύο χωριά κατοικημένα από χίλιες διακόσιες εβδομήντα τρεις οικογένειες, από τις οποίες οι τετρακόσιες είναι μωαμεθανικές και ένα μικρό μέρος εβραϊκές. Έτσι έξι χιλιάδες τριακόσια εξήντα πέντε άτομα αποτελούν όλο τον πληθυσμό της μεγάλης πεδιάδας της Αιτωλίας¹⁴⁵, όπου αριθμούνταν άλλοτε πέντε πόλεις, μεταξύ των οποίων ο Θέρμος¹⁴⁶, πρωτεύουσα, οχυρή θέση, προπύργιο της επαρχίας και έδρα του κράτους, περιελάμβανε από μόνη της περισσότερους κατοίκους από όσους κατέχει ο Βλοχός. Εντούτοις η Αιτωλία, καλλιεργούμενη από αυτόν τον μικρό αριθμό δέσμιων χειρών, παράγει ακόμα μαζί με την Παραχελωΐτιδα, σύμφωνα με τον υπολογισμό που έγινε βάσει της πληρωμής της δεκάτης, προϊόντα αξίας ενός εκατομμυρίου διακοσίων εξήντα χιλιάδων γροσίων ή φράγκων¹⁴⁷.

145 «Ανδρών Αιτωλών πεδίων μέγα». ΣΤΡΑΒΩΝ, βιβλίο X, σελ. 459. ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ, στ. 432.

146 Στράβων, βιβλίο X· Πολύβιος, βιβλίο V, κεφ. 7· Excerpt. Legat., κεφ. 74· Fragment., έκδοση Vales., βιβλίο XI.

147 Τα προϊόντα είναι, για τον Βλοχό: σιτάρι, 20.000 κοιλά· ρύζι και καλαμπόκι, 5.000· μετάξι, 400 οκάδες. Για την Αναχαΐδα του Αγγελόκαστρου: σιτάρι, 5.000 κοιλά· καλαμπόκι, 50.000· ρύζι, 10.000· χριθάρι και βρώμη, 8.000 μέτρα· μετάξι, 100 οκάδες. Σε αυτόν τον υπολογισμό δεν έχουν περιληφθεί τα έσοδα των γαιών Βακούφ, των μοναστηριών, των σπαιλικιών και των τιμαρίων, ούτε εκείνα των αγρών που εκμεταλλεύονται οι Κεφαλονίτες για λογαριασμό του βεζίρη Αλή, των οποίων τα έσοδα μπορούν να υπολογιστούν σε 400.000 φράγκα· γεγονός που θα ανέβαζε το συνολικό προϊόν αυτού του διαμερίσματος στα 1.600.000 φράγκα.

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ LXXXV

Δεύτερο μέρος της αρχαίας Αιτωλίας. Αιολίδα, ή επαρχία του Ζυγού. Όρος Αράκυνθος. Στενό του Γεράσοβου. Κοιλιάδα των τάφων. Πηγή Συκιά. Κλεισούρα. Ξωκλήσι του Προφήτη Ηλία. Τείχιον. Ανατολικό [Αιτωλικό]. Πλευρώνα, σήμερα Κυρά της Ειρήνης. Μεσολόγγι. Ερείπια του Κροκυλίου, ή Ακράγας, σήμερα Κόρταγα. Δηλάντιο πεδίο. Εκβολές του Ευήνου, ή Φίδαρη. Τοποθεσία της Χαλκίδας. Πληθυσμός και έσοδα της επαρχίας του Ζυγού.

Οι Αιολείς, οι οποίοι διαδέχθηκαν τους Κουρήτες αφού τους εξέβαλαν από την Πλευρώνα¹⁴⁸, έδωσαν από την υψηλή αρχαιότητα¹⁴⁹ το όνομά τους στο νότιο τμήμα της αρχαίας Αιτωλίας, που περιλαμβάνεται μεταξύ της Παραχελωίτιδας και του Ευήνου. Ετοιμαζόμασταν να εισέλθουμε σε αυτή τη χώρα από το στενό που καταλήγει στην ακτή του Ανατολικού [Αιτωλικού], διασχίζοντας την αδιαπέραστη οροσειρά του όρους Αρακύνθου, όταν, αφήνοντας τη μεγάλη γέφυρα [Γέφυρα της Αλαμπέης ή Γέφυρα του Αγγελοκάστρου] της λίμνης Σουδί [Λυσιμαχεία], στρίψαμε απότομα δυτικά για να αναρριχηθούμε σε απόκρημνους βράχους. Παρά τη δυσκολία του μονοπατιού, φτάσαμε σε ένα πλάτωμα από το οποίο αντίκρισα, σε έναν απέραντο ορίζοντα, τις πότε δασωμένες και πότε γυμνές κορυφές του απόκρημνου Αρακύνθου¹⁵⁰. Πλανιόμουν πάνω από ένα σκηνικό αμφιθεάτρων (λόφων), που άλλοτε κατοικούνταν, σύμφωνα με τη μυθολογία, από Φαύτους, Πάνες, Αιγίπανες και Τιτύρους (Σατύρους). έβλεπα τους τόπους που υμνήθηκαν από τον Θεόκριτο και τον Βιργίλιο, αλλά υπό ποιους οιωμούς και σε ποια κατάσταση. Αντί να τείνω το ούς στους ήχους της λύρας του Αμφίωνα, ή στα βουκολικά άσματα κάποιων αθώων Κορυδώνων, οι οδηγοί μου και η συνοδεία μου, που νόμιζαν ότι άκουγαν τα σφυρίγματα των ληστών, έτρεμαν στο παραμικρό θρόισμα των φύλλων. Είχαμε στα αριστερά το χωριό Κεράσοβο, σε μικρή απόσταση το Ζευγαράκι, τη θέα της λίμνης και των δασών από καστανιές που καλύπτουν από αυτή την πλευρά τις πλαγιές του Ζυγού. Σύντομα κατεβήκαμε από ένα μονοπάτι χαραγμένο σε σπειροειδή μορφή· και μετά από ένα μίλι δρόμου, φτάσαμε στην Πηγή

148 Σπράβων, βιβλίο X, σελ. 447.

149 Ηρόδοτος, Μούσα VI.

150 In Actaeo Aracyntho, από τη λέξη Ακτή, που σημαίνει απότομος, απόκρημνος.

των Συκιών, τόπο στάσης των ταξιδιωτών και συχνό σημείο συνάντησης των ληστών. Μου υπέδειξαν στα περίχωρα αυτής της σιωπηλής χαράδρας επτά ολιγοπληθή χωριά που αποτελούν μια Αναχάϊδα ή αγρόκτημα εξαρτώμενο από τον μουσελίμη του Βραχωρίου.

Αφού ξεκουραστήκαμε στην πηγή, κατευθυνθήκαμε νότια μέσα από μια χαράδρα γεμάτη λόχμες· και αφού διασχίσαμε έναν πρόποδα της ανώτερης οροσειράς, που οι κάτοικοι αποκαλούν Ράχη, ανεβήκαμε επί ένα τέταρτο της λεύγας ένα πέτρινο στενό, στην πίσω πλευρά του οποίου παραπλεύσαμε επί τέσσερα μίλια τις άγριες όχθες ενός ποταμού που διασχίζει την κοιλάδα των τάφων. Στο βάθος αυτού του χωνιού, όπου δεν είδα κανένα ταφικό μνημείο, αλλά το οποίο πήρε το όνομά του εξαιτίας των συχνών δολοφονιών των οποίων αποτελεί θέατρο, εγκαταλείψαμε την κοίτη του ποταμού, παραποτάμου της λίμνης Ύδριας¹⁵¹. Έκπληκτος από την ισχυρή θέση αυτής της χαράδρας, ρώτησα αν υπήρχε εκεί κάποιο παλιό κάστρο· και με διαβεβαίωσαν ότι δεν υπήρχαν άλλα ερείπια σε αυτή την άγρια χώρα εκτός από εκείνα του Αγγελοκάστρου. Παρόλο που βρισκόμουν αρκετά κοντά στον Βλοχό, δεν μπόρεσα να δω αυτό το χωριό, εξαιτίας των δασωμένων εξάρσεων των βουνών, στις πλαγιές των οποίων βαδίσαμε επί μία ώρα για να φτάσουμε στην Κλεισούρα, στενό που τρέμουν οι ταξιδιώτες, και το οποίο είναι η αρχαία Τραχίς της Αιτωλίας. Πριν διεισδύσουμε σε αυτό το «σφαγείο», κατέγραψα, ένα μίλι στα αριστερά, το χωριό Άνω Σιβίστα· και αμέσως οι απότομες κλίσεις των παράλληλων οροσειρών μας έκρυψαν κάθε είδος ορίζοντα. Ο ήλιος, που βρισκόταν τότε σχεδόν κατακόρυφα, και η απόλυτη έλλειψη ρευμάτων αέρα, καθιστούσαν την πορεία μας εξοντωτική. Τα άλογα γλιστρούσαν πάνω στους πυρακτωμένους βράχους και αναπνέαμε σαν μέσα σε καμίνι. Εντούτοις, καταφέραμε να σκαρφαλώσουμε στο μονοπάτι, που ήταν μόλις χαραγμένο στην κλιτύ των βουνών στα δεξιά. Οι οδηγοί μου υπέδειξαν στην απέναντι πλευρά της χαράδρας τις ενέδρες των κλεφτών, οι οποίοι, μετά την καταστροφή των δέντρων πίσω από τα οποία οχυρώνονταν, έχουν σχηματίσει προταφρεύματα με σωρούς από πέτρες, υπό την κάλυψη των οποίων πυροβολούν τους ταξιδιώτες. Μια επιγραφή, χαραγμένη στην όψη ενός βράχου που πλαισιώνει τη δεξιά πλευρά του μονοπατιού, υπενθυμίζει ότι από την κορυφή του βουνού στα αριστερά, μια σφαίρα, της οποίας το αποτύπωμα φαίνεται ακόμα, χτύπησε στην τεράστια απόσταση όπου βρισκόμασταν, τόσο μεγάλο είναι το βεληνεκές των όπλων των Αλβανών. Δεν μπορούσα να απαλλαγώ από μια κρυφή ανησυχία, αναλογιζόμενος τους κρημνούς από τους οποίους περιβαλλόμασταν, όταν οι οδηγοί μου, για να δείξουν ότι ήταν καλά οπλισμένοι, έριξαν αρκετές ομοβροντίες που προκάλεσαν μακρόσυρτο αντίλαλο στις ηχώ. Τέλος, μετά από τρία τέταρτα της ώρας κόπωσης, φτάσαμε στο υψηλότερο σημείο της Τραχίδος, απ' όπου αντίκρισα τη θάλασσα, το νησί και την πόλη του Ανατολικού [Αιτωλικού]. Ένας υπέροχος άνεμος, που έπνεε από το πέλαγος, μας επέτρεψε να αναπνεύσουμε και αναζωογόνησε τις δυνάμεις των εξαντλημένων αλόγων μας.

Όσο μπορούσε να εκταθεί η ματιά μου, παρατήρησα -και δεν άργησα να το επιβεβαιώσω αργότερα με τις περιοδείες μου- ότι το όρος Αράκυνθος εκτείνεται από τον Εύηνο μέχρι κάτω από το Αγγελόκαστρο¹⁵², όπου καταλήγει σε ήπιες πλαγιές, περίπου τρία μίλια από την αριστερή όχθη του Αχελώου. Έτσι, αυτό το βουνό το

151 Από το σημείο όπου αφήνει κανείς τον ποταμό μέχρι το Βραχώρι, η απόσταση είναι τεσσερισήμισι ώρες Β.-Ν. Η ροή αυτού του ρυακιού κατευθύνεται Β.Α. προς την Κάτω Σιβίστα, που βρίσκεται στη δεξιά του όχθη, απ' όπου χύνεται στη λίμνη σε απόσταση μισής λεύγας από το πέρασμα όπου τον διασχίσαμε.

οποίο δεν θα μπει κανείς πλέον στον πειρασμό, νομίζω, να μεταφυτεύσει στη Βοιωτία, όπως έκανε ο Σέρβιος, τον οποίο ο Paulmier κατηγορεί δικαίως για άγνοια στη γεωγραφία¹⁵³, καθώς και τον σχολιαστή του Βιργιλίου¹⁵⁴ ξαναπαίρνει τη θέση του στην ακτή της Αιολίδας, στα νότια της αρχαίας Αιτωλίας. Στα δεξιά της κορυφής όπου κάναμε στάση, μου έδειξαν στην κοιλότητα ενός βράχου ένα παρεκκλήσι αφιερωμένο στον Προφήτη Ηλία, ιδρυμένο από τους κλέφτες. Ανεβαίνει κανείς σε αυτή την ιερή σπηλιά, την οποία δεν μπήκα στον πειρασμό να επισκεφθώ, από μια επικίνδυνη σκάλα που δεν εμποδίζει όμως τη συχνή προσέλευσή της. Εκεί, χωρίς φόβο αιφνιδιασμού, οι αρματολοί, όχι λιγότερο ευσεβείς από τους φλιμπιστιέρους [πειρατές], παρακολουθούν τη λειτουργία και επιδίδονται σε ασκήσεις ευσέβειας. Βλέπει κανείς κρεμασμένα στους τοίχους και στο θυσιαστήριο πλήθος από τάματα, προσφορές και πολύτιμα δώρα αφιερωμένα από ανθρώπους που πιστεύουν ότι εξαγοράζουν τα εγκλήματά τους με χρηματικές αποζημιώσεις. Για έναν άλλο λόγο λιγότερο εξηγήσιμο, έμαθα ότι ο Αλή πασάς, που καταδιώκει αμείλικτα αυτούς τους ληστές, δεν έπαψε να σέβεται τα τάματα, τις ασημένιες λυχνίες και το προσευχητάρι του Προφήτη Ηλία¹⁵⁵, αντικείμενο της λατρείας τους.

Χρειαστήκαμε ένα τέταρτο της ώρας για να κατεβούμε τη νότια κλιτύ του όρους Αρακύνθου, και βγαίνοντας από το στενό παρατήρησα αρχαία τείχη χτισμένα με τσιμέντο, τα οποία θεώρησα με την πρώτη ματιά ότι ήταν τα ερείπια ενός υδραγωγείου προορισμένου να φέρει νερό προς την Πλευρώνα. Αλλά αναλογιζόμενος ότι δεν υπάρχει καμία τρεχούμενη πηγή στο βουνό που μόλις είχαμε διασχίσει για να μεταφερθεί από υδραγωγείο, πίστεψα ότι ξαναβρήκα το Τείχιον, οχυρό που δεν θα μπορούσε να είναι καλύτερα τοποθετημένο για να υπερασπίζεται τα στενά από την πλευρά της θάλασσας. Το πράγμα απέκτησε για μένα έναν νέο βαθμό πιθανότητας όταν οι οδηγοί με πληροφόρησαν ότι υπήρχε μια στρωμένη οδός (καλντερίμι) που οδηγούσε από αυτό το ερείπιο στην Κυρά της Ειρήνης, σύγχρονο όνομα της Πλευρώνας. Καθώς δεν μπόρεσα να ακολουθήσω τα ίχνη αυτής της οδού, επειδή έπρεπε να μεταβούμε στο Ανατολικό [Αιτωλικό], διασχίσαμε μια πεδιάδα τριών τετάρτων της λεύγας που καταλήγει στη θάλασσα, αφήνοντας πίσω μας τον βάλτο της Στροβίτσας και τις αποθήκες του Τζαμπαράκι, τοποθετημένες στην άκρη της λίμνης Μελίτης, κοντά στη Σταμνά. Κατά την πορεία μας προς τα νοτιοανατολικά, είχαμε

152 Η απόσταση Α.-Δ. είναι εννιάμισι ώρες.

153 Τον αποκαλεί Αγεωγράφητον, και η συζήτηση που παραθέτει επί του θέματος είναι διαφωτιστική. PALMER., βιβλίο IV, κεφ. 10, σελ. 449.

154 Annotationes C. Ruaei in 2 Virgilio Eclogam, έκδ. Χάγης.

155 Αν ο Αλή πασάς σέβεται τις εκκλησίες των ληστών, σπάνια συμβαίνει εκείνοι να επιτρέψουν στους εαυτούς τους να λεηλατήσουν κάποια. Ωστόσο, ένας από αυτούς σκέφτηκε να κλέψει τα ασημένια τάματα που είχαν δώσει οι σύντροφοί του στην Παναγία του Παραδείσου κοντά στη Βόνιτσα. Για κάθε αντικείμενο που έβαζε στον σάκο του, έκανε το σημείο του σταυρού και εξηγούσε τα κίνητρά του λέγοντας στην Παναγία: «Αυτό, Δέσποινα, σας δόθηκε από κάποιον που το είχε κλέψει· αυτό το στεφάνι σας προσφέρθηκε από έναν δολοφόνο». Και αφού άσκησε την κριτική του σε κάθε αντικείμενο, αποσύρθηκε φορτωμένος με τα λάφυρα του ιερού. Όταν η λεηλασία έγινε γνωστή, ο αρχηγός της συμμορίας, ένοχος ιεροσυλίας, παραδόθηκε από τους δικούς του στον Αλή πασά, ο οποίος τον απαγχόνισε. Όμως ο βεζίρης, που έχει τις δικές του συνθηκολογήσεις με τη συνείδησή του, κατάσχεσε προς όφελος του τα ιερά λάφυρα τα οποία, όπως έλεγε, δεν ανήκαν πλέον στην εκκλησία, αλλά σε έναν κλέφτη του οποίου τιμώρησε το έγκλημα και την ασέβεια.

μπροστά μας το Ανατολικό, το οποίο παρουσιάζεται από μακριά σαν ένα μεγάλο πλοίο προσαραγμένο στο μέσο των ρηχών του κόλπου. Πιστεύαμε ότι φτάνουμε, αλλά απατημένοι από την όψη των εισεχουσών γωνιών των ιχθυοτροφείων, έπρεπε να τα παρακάμψουμε επί δύο μίλια πριν φτάσουμε στην Περατιά, ή πορθμείο, εγκατεστημένο μεταξύ του νησιού και μιας πηγής από την οποία οι κάτοικοι έρχονται να πάρουν το απαραίτητο νερό για τις ανάγκες τους.

Η τελευταία από τις Εχινάδες, η οποία δεν είναι το Δουλίχιο -το απόκρημνο νησί που τώρα ονομάζεται Άτακος- αλλά η ταπεινή Περιμήγη, έλαβε από τους νεότερους το όνομα Ανατολικό, ίσως σε σχέση με τη θέση του στα ανατολικά της εκβολής του Αχελώου. Ένα μονόξυλο, που βρισκόταν στην ακτή, με μετέφερε σε αυτό το νησί, όπου αποβιβάστηκα κοντά σε μια πλατεία που οι κάτοικοι άρχιζαν να στολίζουν με μερικά πλατάνια. Έμαθα ότι η πόλη τους αριθμούσε τριακόσιες πενήντα οικογένειες, από τις οποίες σαράντα περίπου είναι μωαμεθανικές. Από το μέρος όπου βρισκόμουν, μπόρεσα να μετρήσω τρεις εκκλησίες και ένα τζαμί· και βλέποντας το δροσερό χρώμα των κατοίκων, εξεπλάγην πολύ ακούγοντας ότι ο αέρας αυτής της διαμονής είναι ένας από τους πιο ανθυγιεινούς της ακτής. Εκείνοι που ρώτησα έμειναν με τη σειρά τους πολύ έκπληκτοι όταν πληροφορήθηκα αν ήταν αλήθεια, όπως διηγείται ο Μελέτιος, ότι παλαιότερα είχε βγει ένας ποταμός αίματος από το βάθος των λιμνοθαλασσών τους. Ο ένας κοίταζε τον άλλον, και μου ήταν εύκολο να καταλάβω ότι ο Έλληνας γεωγράφος είχε εξαπατηθεί από κάποιο μύθο εφεύρεσης των συμπατριωτών του, μύθο που δεν έχει εξάλλου τίποτα πιο ασυνήθιστο από πλήθος παρόμοιων ιστοριών που αναφέρουν οι αρχαίοι.

Δεν σταμάτησα στο Ανατολικό παρά μόνο τον απαραίτητο χρόνο για να γευματίσω, ενώ η συνοδεία μου έπαιρνε το γεύμα της κοντά στην πηγή που αναβλύζει με αφθονία από την άνυδρη βάση του όρους Αρακύνθου. Θα μπορούσα να είχα αποφύγει τους κύκλους του κόλπου πλέοντας απευθείας προς το Μεσολόγγι· προτίμησα όμως την οδική οδό, προκειμένου να αναγνωρίσω τα σημεία που θα μπορούσαν να μου δώσουν μερικά νέα φώτα για μια χώρα όπου τα πάντα είναι ενδιαφέροντα και ιστορικά για τον παρατηρητή.

Επιστρέφοντας στην ακτή, κατευθυνθήκαμε ανατολικά, μέσα από μια παραμελημένη πεδιάδα, που οριοθετείται στα αριστερά από πυκνές σειρές ελαιόδεντρων που καλύπτουν τους χαμηλούς λόφους του Ζυγού. Κάποιες φορές διασχίζαμε στρώματα αλατιού που σχηματίζονταν αυθόρμητα στις άκρες των λιμνοθαλασσών· άλλοτε βρισκόμασταν πάλι ανάμεσα σε καλλιεργημένα χωράφια, παραπλέοντας τα ιχθυοτροφεία [νταλιάνια] που ήταν γεμάτα καλύβες κατοικημένες από Έλληνες, οι οποίοι περνούν τη ζωή τους ανάμεσα στις παγίδες τους, όπου τα φάρια ζουν σαν περιορισμένα και στη διάθεση του ανθρώπου. Έβλεπα στους βάλτους σμήνη από άγριους κύκνους, πελεκάνους και υδρόβια πουλιά να λικνίζονται από τα κύματα, τα οποία έμοιαζαν να καταδιώκουν, πλέοντας προς τη δύση, το φως του ήλιου, του οποίου οι τελευταίες ακτίνες κοκκίνιζαν τις ψηλές κορυφές της Ιθάκης, άλλοτε κυρίαρχης των ακτών και των νησιών που ατένιζα¹⁵⁶. Σύντομα έπρεπε να εισέλθουμε στην ενδοχώρα για να πάρουμε έναν δρόμο με καμάρες, χτισμένο πάνω σε

156 Καθώς η ακτή στην οποία μόλις περιέγραψα τη διαδρομή μου κατακλύζεται από νερά κατά τον χειμώνα, ακολουθείται τότε η βάση του όρους Αρακύνθου, όπου συναντά κανείς πολλές γέφυρες χτισμένες πάνω στους χειμάρρους που κατεβαίνουν από εκεί.

έναν βάλτο που σχηματίζεται από τρεχούμενες πηγές, κοντά στις οποίες βλέπει κανείς δύο μύλους. Βρισκόμασταν τότε επτά μίλια από το Ανατολικό, όταν οι οδηγοί με έκαναν να διακρίνω στην πλαγιά του όρους Αρακύνθου τον περίβολο της δεύτερης Πλευρώνας, που ονομάζουν Κάστρο της Κυρά-Ειρήνης, από το όνομα μιας πριγκίπισσας της οικογένειας των Παλαιολόγων, η οποία είχε, λένε, αναστηλώσει αυτή την έρημη τώρα πόλη.

Είχα βαδίσει συνεχώς από το Ανατολικό πάνω σε μια αναδυόμενη γη [προσχώσεις], και αφού ξεπεράσαμε τους μύλους, δεν αργήσαμε να πάρουμε τον μεγάλο δρόμο που καταλήγει στο Μεσολόγγι, το οποίο οι Έλληνες αποκαλούν «μικρή Βενετία». Αλλά τι διαφορά ανάμεσα στην κυρίαρχη της Αδριατικής (τη Βενετία), τόσο εκπληκτική για τη θέση της όσο και για τη σοφία των θεσμών της, και σε αυτόν τον οχετό των ρηχών της Αιτωλίας. Το Μεσολόγγι, πόλη εντελώς σύγχρονη, χτισμένη πάνω σε έδαφος χαμηλότερο από τη θάλασσα -έναντι της οποίας νέες προσχώσεις χρησιμεύουν ως ανάχωμα- όφειλε την καταγωγή του σε φαράδες. Με τις οικονομίες τους, είχαν καταφέρει να δημιουργήσουν ένα ναυτικό και να κάνουν ένα εκτεταμένο εμπόριο στην Ανατολή και την Αδριατική. Κυβερνώμενοι σύμφωνα με τα έθιμά τους, υπό την επικυριαρχία του σουλτάνου, διέθεταν κεφαλαιούχους, καθώς και έναν στόλο από είκοσι εμπορικά πλοία και σαράντα μπρατσέρες¹⁵⁷, όταν το 1804, η πόλη καταλήφθηκε από τον σατράπη των Ιωαννίνων [Αλή Πασά] και αποσπάστηκε, όπως και η Αιτωλία, από το σαντζάκι του Ευρίπου. Τότε, μαζί με την καταπίεση που απαιτούσε υπερβολικούς φόρους, άρχισε η δυσπραγία των εξοπλιστών, η οποία προκάλεσε χρεοκοπίες, απάτες και την ολοκληρωτική απώλεια του εμπορίου αυτού του λιμανιού. Τα πλοία από το Ολκίνιο [Dulcigno] και το Αντιβάρι έρχονται τώρα εκεί για να φορτώσουν το αλάτι που οι Μεσολογγίτες τους μετέφεραν άλλοτε, και η ναυσιπλοΐα των τελευταίων περιορίζεται σε μια πολάκα, καθώς και σε δεκαοκτώ μεγάλες βάρκες μέσης χωρητικότητας είκοσι τόνων, που αρκούν για το εμπόριο με την ακτή και την Επτάνησο. Τα στάσιμα νερά καλυμμένα με σφάγνα¹⁵⁸ και η άσχημη μυρωδιά αυτών των οχετών, με είχαν κάνει να σκεφτώ ότι ο αέρας αυτής της πόλης θα έπρεπε να είναι μολυσματικός· αλλά χάρη σε μια ιδιαίτερη ευεργεσία του βορειοδυτικού ανέμου [μαΐστρου], που πνέει τακτικά κάθε απόγευμα, έμαθα από τους κατοίκους ότι η ατμόσφαιρα εκεί είναι τόσο υγιεινή όσο καταστροφική και μολυσματική είναι στο Ανατολικό.

Στις περιηγήσεις μου στους κόλπους, προσδιόρισα κατά προσέγγιση την περιφέρειά τους σε είκοσι λεύγες, συμπεριλαμβάνοντας τα ρηγά του Ανατολικού και τον βραχίονα της θάλασσας που προχωρά μέχρι τη Σταμνά, στο βάθος της οποίας χυνόταν άλλοτε ο νότιος κλάδος του Αχελώου· τέλος, εκτίμησα ότι το μήκος του από την ανατολή προς τη δύση θα μπορούσε να οριστεί σε έξι λεύγες. Κάναμε περίπου τρία μίλια στη θάλασσα, κατευθυνόμενοι νοτιοδυτικά, για να μεταβούμε στο αγκυροβόλιο του Βασιλαδίου, όπου τα πλοία φουντάρουν σε βάθος τριών έως πέντε οργιών. Στη συνέχεια εισήλθαμε στα ρηγά που χωρίζονται από φράχτες από καλάμια, στο μέσο των οποίων ζουν μοναχικοί φαράδες. Όπως στους αρχαίους χρόνους, ξαναβρήκα τη φτώχεια τους, τα δίχτυα τους, τα αγκίστρια τους, το μονόξυλό τους τραβηγμένο στην ακτή και τις πλεχτές καλύβες καλυμμένες με βούρλα, όπου ο

157 Brazzere (μπρατσέρα), σκάφος με λατίνια πανιά και κουπιά, των οποίων τα μεγαλύτερα είναι συνήθως καταστρωμένα.

158 Σφάγνα, υδρόβιο βρύο των βάλτων που αποτελείται από μεταξένιες ίνες με ωραίο πράσινο χρώμα.

άνθρωπος, γερασμένος από τη δουλειά και τις στερήσεις, δεν έχει ούτε καν έναν σκύλο για σύντροφο. Τέλος, από τα ράκη που επίπλωναν τις καλύβες τους, από το ηλιοκαμένο δέρμα των Αιτωλών ιχθυοφάγων, αναγνώρισα τις λεπτομέρειες των ιχθυοτροφείων και των φαράδων που ενέπνευσαν στον Θεόκριτο ένα από τα ωραιότερα ειδύλλιά του, το οποίο έμελλε ο ευγενικός μεταφραστής του Firmin Didot να αναπαραγάγει στη γλώσσα μας¹⁵⁹.

Άλλες σκηνές εξίσου ενδιαφέρουσες με απασχόλησαν σε αυτού του είδους τις περιηγήσεις. Μου άρεσε να ακούω να διηγούνται πώς τα ψάρια συγκεντρώνονται σε αυτές τις ακτές, την εποχή της ωτοκίας τους και τις εποχές των περασμάτων τους. Παρακολούθησα το ψάρεμα με τον βολκό, έγινα μάρτυρας του ψαρέματος με το καμάκι [πυροφάνι], που γίνεται με το φως της φωτιάς, όταν η σκοτεινή νύχτα καλύπτει τις λιμνοθάλασσες· και καθώς επιστρέψαμε για να αποβιβαστούμε στους πρόποδες του κάστρου της Κυρά-Ειρήνης, μπόρεσα να σχηματίσω μια ιδέα για την κατάσταση των ερειπίων του¹⁶⁰.

Η δεύτερη Πλευρώνα (καθώς η πρώτη βρίσκεται όχι μακριά από τον Εύηνο), η οποία υπήρξε κοντά στην Αρσινόη και τη Λυσιμαχία, ήταν η πόλη που είχα μπροστά μου στη νότια πλαγιά του όρους Αρακύνθου. Η ανάπτυξή της, που αποτελείται από δύο περιβόλους διαφορετικών εποχών, παρουσιάζει ελληνοιστικές και ρωμαϊκές κατασκευές, με κάποιες αναστηλώσεις των νεότερων χρόνων. Προς το υψηλότερο τμήμα, πίστεψα ότι αναγνώρισα στην περίμετρο ενός πύργου ίχνη κυκλώπειας οικοδομής· και δεν παρατήρησα πουθενά κανένα κατάλοιπο των τεχνών που πρέπει να

159 [Παράθεση του πρωτότυπου ελληνικού κειμένου του Θεόκριτου και της γαλλικής έμμετρης μετάφρασης του Firmin Didot]:

«Ιχθύος αγρευτήρες ομού δύο κείντο γέροντες...»
 Στο βάθος μιας καλύβας, άσυλο ταπεινό και άγριο,
 Με στέγη από βούρλα και τοίχο από φυλλώματα,
 Δύο φαράδες ήδη γέροντες κοιμόντουσαν μαζί.
 Κοιμόντουσαν πάνω σε ένα στρώμα από ξερά καλάμια:
 Τα κεφάλια τους, ακουμπισμένα πάνω σε χωριάτικα ρούχα...
 Εκεί, είναι τα διάφορα εργαλεία της τέχνης τους·
 Κοφίνια, δίχτυα καλυμμένα ακόμα με φύκια...
 Δεν έχουν ούτε ένα σκεύος, δεν έχουν ούτε καν έναν σκύλο,
 Έναν σκύλο, τον πιστό σύντροφο των δυστυχισμένων.
 Με την αλιεία απασχολημένοι, μην ελπίζοντας τίποτα άλλο από αυτήν,
 Για μοναδική σύντροφο έχουν τη φτώχεια,
 Για μοναδικό γείτονα, τη θάλασσα...
 (Μετάφραση Firmin Didot)

160 Είχα αρκετές φορές την ευκαιρία να περιηγηθώ στην Πλευρώνα και να την δω με την άνεσή μου· συγκεντρώνω εδώ τις παρατηρήσεις μου, που έγιναν σε διαφορετικές εποχές, σε ένα ενιαίο σύνολο.

ήκημασαν εκεί, αν μπορεί κανείς να κρίνει από τα νομίσματα που ανευρίσκονται¹⁶¹, με εξαίρεση ένα μικρό θέατρο. Αλλά είχα την πλήρη θέα της Αιολίδας, των κόλπων, της εκβολής των ποταμών, της θέσης των Ιονίων νήσων και της ανάπτυξης των βόρειων ακτών της Πελοποννήσου.

Βασίλισσα μιας ποιμενικής χώρας, όταν η θάλασσα -που απομακρύνεται κάθε μέρα- έβρεχε τις βάσεις των λόφων της, η Πλευρώνα πρέπει να είδε να αναδύονται διαδοχικά από τους κόλπους η Παραχελωίτιδα, οι προσχώσεις του Μεσολογγίου και η πεδιάδα του Ληλάντου, η οποία, όπως και η λίμνη Μελίτη, υπήρξε η αιτία τόσων μαχών ανάμεσα στους κατοίκους της Επικτήτου Αιτωλίας και εκείνους της Αιολίδας.

Κυρίαρχος του ορίζοντα, κατάλαβα γιατί ο Θέρμος ήταν το καταφύγιο και το οχυρό των Αιτωλών όταν απειλούνταν από ξένη εισβολή¹⁶². Ποια άλλη τοποθεσία μπορεί πράγματι να είναι πιο θαυμάσια επιλεγμένη για να συγκεντρώσει τις δυνάμεις αυτής της επαρχίας, αν αναλογιστεί κανείς, όπως μόλις είπα, ότι το στενό της Μετάπας και της Παμφίας είναι επικίνδυνο· ότι εκείνο του οποίου μόλις περιέγραφα τις δυσκολίες [η Κλεισούρα] είναι σχεδόν απρόσιτο· τέλος, ότι όντας κύριος του Αγγελοκάστρου και της γέφυρας της εκβολής των λιμνών, ολόκληρη η νότια γραμμή του Βλοχού μπορεί να επιτηρηθεί και να υπερασπιστεί με λίγα στρατεύματα; Τι είχε να φοβηθεί κανείς, σε μια τέτοια θέση, από έναν εχθρό που εμφανιζόταν από την πλευρά της Πελοποννήσου; Και δεν μπορεί κανείς να χαρακτηρίσει ως ευτυχή τόλμη το εγχείρημα του Φιλίππου, ο οποίος κατέλαβε τον Θέρμο ανοίγοντας δρόμο από το στενό της Μετάπας, όπου θα μπορούσε να είχε εξοντωθεί αν η πορεία του είχε γίνει αντιληπτή; Η θέση δεν είναι λιγότερο ισχυρή από την πλευρά του Αχελώου, του οποίου όλη η άμυνα θα συνίστατο στη φύλαξη του περάσματος της Στράτου. Τέλος, το Παναιτωλικό και οι οροσειρές του Καλλιδρόμου προς βορρά, δεν προσφέρουν αξεπέραστα εμπόδια από την πλευρά της Θεσσαλίας; Πού θα μπορούσε κανείς να τοποθετήσει καλύτερα μια πρωτεύουσα, σε μια χώρα που συγκλονιζόταν αδιάκοπα από πολέμους; Η φύση των τόπων παραμένει η ίδια· και θα ήταν πίσω από τους βράχους του Αρακύνθου που θα μπορούσε να ανασηκωθεί ο στρατιωτικός προμαχώνας του Βλοχού, και το Βραχώρι θα γινόταν ξανά η πρωτεύουσα μιας επαρχίας πολεμικών ανδρών, τους οποίους η καταπίεση απώθησε στα βουνά, όπου σύντομα θα δείξω τις πληθυσμιακές τους ομάδες, που παρέμειναν χριστιανικές, εγκατεστημένες εκεί.

Αφού διέμεινα στο Μεσολόγγι, έπρεπε, για να συνεχίσω το ταξίδι μου προς τον Εύηνο και την Επικήτητο Αιτωλία, να πάρω ξανά τον δρόμο που διασχίζει τις λιμνοθάλασσες· και σε απόσταση μισής λεύγας από εκεί, φτάσαμε στην άκρη των αλυκών. Στρίβοντας στη συνέχεια ανατολικά, αρχίσαμε ανεπαίσθητα να απομακρυνόμαστε από τη θάλασσα, ακολουθώντας τη βάση των βουνών, ενώ αφήναμε

161 Μεταξύ των νομισμάτων που μου πούλησαν, το πιο αξιοσημείωτο, γνωστό στους αρχαιολόγους, είναι το εξής: Άργυρος. Κεφαλή νεαρού Ηρακλή προς τα δεξιά, καλυμμένη με λεοντή. Πίσω: ΑΙΤΩΛΩΝ. Άνδρας στραμμένος προς τα δεξιά, καθισμένος πάνω σε ασπίδες διαφόρων σχημάτων, με την κεφαλή καλυμμένη με πέτασο, ενδεδυμένος με χλαμύδα, ζώνη γύρω από την οσφύ, εμβάδες στα πόδια, το δεξί χέρι πάνω σε ροζιασμένο ραβδί, κρατώντας στο αριστερό κοντό ξίφος του οποίου ο τελαμώννας τυλίγει το βραχίονα· στο πεδίο, Α. ΣΘ και ένα μονόγραμμα.

162 Πολύδιος, βιβλίο V, κεφ. 7.

στα δεξιά μια καλλιεργημένη έκταση και κήπους γεμάτους φυτά μέγιστης ομορφιάς¹⁶³. Λίγο μετά, διασχίσαμε χωράφια με καλαμπόκι, φυτείες καπνού, βαμβακοκαλλιέργειες ανακατεμένες με τετράγωνα σησαμιού· και σε δύο και μισή ώρες πορείας, κατά τις οποίες δεν παρατήρησα παρά μόνο το χωριό Γαβρολίμνη, χτισμένο στους πρόποδες του Ζυγού, φτάσαμε στις όχθες του Ευήνου, τον οποίο οι νεότεροι ονομάζουν Φίδαρη.

Μόλις είχαμε διασχίσει τη μεγάλη διάμετρο μιας νέας αναδυόμενης γης, γνωστής στους αρχαίους με το όνομα Λήλαντον [Ληλάντιο πεδίο]¹⁶⁴, και η οποία τώρα ονομάζεται Αναχαΐδα ή αγρόκτημα του Υποχωρίου [Ευηνοχώρι].

Ανεβαίνοντας, από αυτό το ακραίο σημείο της πεδιάδας προς βορρά, τη δεξιά όχθη του Ευήνου επί ένα τέταρτο της ώρας, είδα αριστερά τις καλύβες της Κόρταγας, η οποία είναι πιθανότατα ο Ακράγας των γεωγράφων. Σε μικρή απόσταση, αναγνώρισα κυκλώπεια ερείπια με ελληνιστικές αναστηλώσεις που οι λόγιοι του τόπου λένε ότι είναι εκείνα της Καλυδώνας· αλλά η πολυμάθειά τους σφάλει. Αυτά τα υπολείμματα ενός περιβόλου μου φάνηκαν, λόγω της θέσης τους, ότι ανήκαν στην πρώτη Πλευρώνα¹⁶⁵, η οποία ίσως αντικαταστάθηκε στη συνέχεια από την Κροκύλεια¹⁶⁶, διότι στην Ελλάδα πολλές πόλεις με διαφορετικά ονόματα φαίνεται να διαδέχθηκαν η μία την άλλη στις ίδιες τοποθεσίες. Υιοθετώντας αυτή την ιδέα, την οποία οι λόγιοι θα περιορίσουν στην πραγματική της αξία, μπορεί κανείς να εξηγήσει πώς ο Δημοσθένης, στρατηγός των Αθηναίων, ξεκινώντας από το ανατολικό άκρο της Επικτήτου Αιτωλίας προκειμένου να μεταβεί στην Αιολίδα, έφτασε την πρώτη μέρα πορείας στην Ποτιδανία, τη δεύτερη στην Κροκύλεια -που θα βρισκόταν κοντά στο σημερινό πέρασμα του Ευήνου- και την τρίτη στο Τείχιον, του οποίου τη θέση υπέδειξα στη νότια έξοδο του στενού του Ζυγού. Δεν θα ήταν άραγε δυνατόν να υποθέσουμε ότι κατά την εποχή του Στεφάνου του Βυζαντίου, η Πλευρώνα, την οποία είχε διαδεχθεί η Κροκύλεια, αντικαταστάθηκε από τον Ακράγαντα, ονομασία δανεισμένη από τη γονιμότητα των λόφων της, οι οποίοι δίνουν ακόμα το καλύτερο κρασί της Αιτωλίας¹⁶⁷; Τέτοιες αλλαγές όντας συνηθισμένες στα ονόματα, υποθέτω ότι πρέπει να αναζητήσουμε την Αρχαία Πλευρώνα, την Κροκύλεια και τον Ακράγαντα στα ερείπια που υπάρχουν τώρα κοντά στο σύγχρονο χωριό της Κόρταγας.

Σε μικρή απόσταση από αυτή τη χαράδρα, εισέρχεται κανείς στην κοιλάδα του Μπερμπάτι [Βαρνάκου]· και το Μισαρέσι [Κυδωνιά ή Κυδωνέα] είναι το τελευταίο χωριό πάνω σε αυτή τη γραμμή που χωρίζει την επαρχία του Ζυγού από το Απόκουρο, ή Αποδοτία, την οποία θα καταστήσω γνωστή σκιαγραφώντας την ποταμογραφία του Ευήνου¹⁶⁸.

163 Η βλάστηση είναι τόσο ισχυρή στο έδαφος του Μεσολογγίου, που βλέπει κανείς λάχανα που ζυγίζουν έως και σαράντα λίβρες, και μου έδειξαν μάλιστα και μεγαλύτερα.

164 Λήλαντον πεδίο, Στράβων, βιβλίο X, σελ. 447 και 465.

165 Πλευρών. Στράβων, βιβλίο X, σελ. 451· Όμηρος, Ιλιάς B, στ. 638· Πλίνιος, βιβλίο IV, κεφ. 2· Παυσανίας, Αρχαϊκά, κεφ. 11· Στάτιος, βιβλίο IV, στ. 103· Στέφανος Βυζάντιος.

166 Κροκύλεια, Θουκυδίδης, βιβλίο III· Στράβων, βιβλίο VIII, σελ. 376.

167 Ο Ακράγας αναφέρεται επίσης ως πόλη της Αιτωλίας από τον Στέφανο [Βυζάντιος] όπως και στον Πολύβιο· και λέει: «Ποταμὸν καὶ τὴν πόλιν ἀπὸ τῆς χώρας ὠνομασθαι Ακράγης, διὰ τὸ εὐγειον»· δηλαδή: Ο ποταμός και η πόλη ονομάζονται έτσι από την περιοχή, η οποία λόγω της αγαθότητας του εδάφους λεγόταν Ακράγης, λόγω της εξοχότητας του εδάφους. PALMER., βιβλίο IV, κεφ. 14.

Μου απέμενε να επισκεφθώ τη Ληλάντιο πεδιάδα, ή αγρόκτημα του Υποχωρίου [Ευηνοχώρι], για να ολοκληρώσω την περιγραφή της Αιολίδας· και καθώς έκανα την αποτύπωσή της σε μια διαφορετική εποχή, θα την περιγράψω προχωρώντας από τις ακτές της θάλασσας μέχρι το πέρασμα όπου θα συνεχίσω σύντομα την αφήγησή μου. Είχα ζητήσει να με αποβιβάσουν στους πρόποδες του όρους Χαλκίς, ή Βαράσοβα, με την ιδέα να βρω εκεί τα κατάλοιπα της Καλυδώνας. Ξεκινώντας λοιπόν από τον κόλπο στον οποίο η Βαράσοβα δίνει το όνομά της, κόλπο όπου βρίσκει κανείς ένα απομεινάρι μόλου και έναν ερειπωμένο πύργο, πίστεψα για μια στιγμή ότι πλησιάζω στο ποθητό τέρμα των ερευνών μου. Αλλά εξετάζοντας το έδαφος που πατούσα, αναγνώρισα και πάλι μια προσχωσιγενή γη σχηματισμένη από τις αποθέσεις του Εύηνου. Αυτή η σκέψη με ώθησε να επισκεφθώ πρώτα τις εκβολές αυτού του ποταμού, οι οποίες χωρίζονται από ένα Δέλτα έκτασης δύο και μισή μιλίων από βορρά προς νότο, πάνω σε μια βάση ενός τετάρτου της λεύγας από ανατολή προς δύση. Εξέτασα κατά συνέπεια τους δύο κλάδους που φέρουν τα ονόματα Υποχώρι και Γαλατάς· και μετά από αυτή την εκδρομή, επέστρεψα προς τον ορμίσκο απ' όπου είχα ξεκινήσει.

Αφού γευμάτισα στην άκρη μιας πηγής που ονομάζεται Κρουονέρι, γενικό όνομα για όλες τις δροσερές πηγές, σε μικρή απόσταση από ένα ερειπωμένο καραβάν-σεράι, συνέχισα τη διαδρομή μου με τα πόδια, διασχίζοντας μια πεδιάδα καλυμμένη με καλαμπόκι, χωράφια με σουσάμι και γλυκάνισο, που οι καλλιεργητές ποτίζουν εκτρέποντας ρυάκια νερού από τον Φίδαρη. Εξέτασα προσεκτικά τις απόκρημνες πλαγιές του όρους Χαλκίς, του οποίου η βάση είναι καλυμμένη από κατακρημνίσεις βράχων· και πείστηκα ότι δεν είχε υπάρξει ποτέ πόλη από αυτή την πλευρά. Είχα διανύσει περίπου ένα μίλι δρόμου, όταν παρατήρησα στα αριστερά μια λίμνη που ονομάζεται Ξηρολίμνη, επειδή στερεύει σχεδόν εντελώς το καλοκαίρι. Οι λιμνοθάλασσές της, που διατηρούσαν ακόμα νερό, ήταν καλυμμένες από υδρόβια φυτά, όπως η ιππούρις, η σαγιττάρια με τα λογχοειδή φύλλα, το μυοσωτίς· και σε απόσταση τριών τετάρτων της λεύγας από τις όχθες της, βαδίζοντας βόρεια-βορειοδυτικά, έφτασα στον Γαλατά, χωριό ογδόντα ελληνικών οικογενειών, άλλοτε σημαντικότερο, αν κρίνει κανείς από την έκταση των ερειπίων του. Δεν χρειάστηκε παρά να πω το όνομά μου για να αποκτήσω άλογα· και σε απόσταση ενός τετάρτου της λεύγας από εκεί, πέρασα με το καραβάνι μου τον πρώτο κλάδο του Φίδαρη. Τρομερός και ορμητικός κατά την εποχή των βροχών, όπως μπόρεσα να πειστώ από τις καταστροφές του και το μέγεθος των πετρών που παρασύρει, δεν κάλυπτε πλέον εκείνη τη στιγμή τον τραχύ πυθμένα της κοίτης του παρά με δύο πόδια νερό. Αφού τον πέρασα, βρέθηκα στη Χερσόνησο, ή μάλλον στο Δέλτα, για το οποίο μιλά ο Πτολεμαίος¹⁶⁹, και ένα τέταρτο της λεύγας πιο πέρα, φτάσαμε στο Υποχώρι, που οι χωρικοί προφέρουν Μποχώρι.

168 Από την Κόρταγα, εισέρχεται κανείς στην κοιλάδα του Μπερμπάτι· από το Μπερμπάτι στη Γουριά (B.), δύο τέταρτα της ώρας· από το προηγούμενο στη Δέσποινα (B.), δύο τέταρτα της ώρας· από τη Δέσποινα μία ώρα B., το Μισαρέσι. Τα άλλα χωριά του Ζυγού, που βρίσκονται στον Αράκυνθο και που μπορούν να εμφανιστούν μόνο σε έναν χάρτη λεπτομερειών, βρίσκονται στο δάσος του Κουδουνίου, το οποίο καλύπτει επτά λεύγες χώρας.

169 Πτολεμαίος, βιβλίο III, κεφ. 15.

Αυτό το χωριό, όπου σταμάτησα τον απαραίτητο χρόνο για να κάνω μερικές παρατηρήσεις, μου φαίνεται, βάσει των υπάρχουσών παραδόσεων (καθώς τα ερείπια που θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν ως απόδειξη είναι καλυμμένα από προσχώσεις), ότι καταλαμβάνει τη θέση της Χαλκίδας, πόλης που ο Όμηρος αποκαλεί αγχιάλον [παραθαλάσσια]¹⁷⁰, επειδή στην εποχή του βρισκόταν στην άκρη της θάλασσας. Η απόστασή της από τον κόλπο του Μεσολογγίου, που είναι μόνο μισή λεύγα, και το αγκυροβόλιο του Βασιλαδίου, το μοναδικό που βρίσκει κανείς σε αυτή την ακτή μετά το λιμάνι του Δραγαμέστο [Αστακό], μου φαίνονται να είναι το φιλόξενο λιμάνι για το οποίο μιλά ο Σενέκας¹⁷¹, και το οποίο ο Paulmier de Greteménil έχει τέλεια υποδείξει¹⁷². Κατέγραφα από το Υποχώρι όλα τα χωριά που είχα μπροστά μου, μέχρι το Μεσολόγγι και το πέρασμα της Κόρταγας, ολοκληρώνοντας έτσι την τοπογραφία της αρχαίας Αιτωλίας¹⁷³ με εκείνη της Ληλάντιας πεδιάδας.

Στο ιδιαίτερο σύστημα διοίκησής της, η επαρχία του Ζυγού, ή Αιολίδα, διαιρείται σε τρεις αναχαΐδες ή αγροκτήματα, τα οποία είναι: το Ανατολικό [Αιτωλικό], το Μεσολόγγι και το Υποχώρι [Ευηνοχώρι]. Τα έσοδα, υπολογισμένα ανά τομέα, εκτιμώνται για την πρώτη¹⁷⁴ σε πεντακόσιες ογδόντα εφτά χιλιάδες γρόσια· εκείνα της

170 Ιλιάς, βιβλίο II, στ. 640.

171 «...Ioniis et fluctibus hospita portu Chalcis» [Η Χαλκίδα, φιλόξενη στα Ιόνια κύματα με το λιμάνι της]. ΣΕΝΕΚΑΣ.

172 Palmer, βιβλίο IV, κεφ. 16.

173 Κατέγραφα στα δύο τρίτα της ώρας Ν., το Καινούργιο· μία ώρα και ένα τρίτο παραπέρα, τελειώνει η Ληλάντια χερσόνησος· δύο ώρες και μισή Β.Δ. του Υποχωρίου, το Μεσολόγγι· και μία ώρα και ένα τρίτο Β., την Κόρταγα.

174 Προϊόντα της πρώτης Αναχαΐδας (Ανατολικό/Αιτωλικό):

Σιτάρι: 10.000 κοιλιά — 100.000 γρόσια

Καλαμπόκι: 4.000 κοιλιά — 24.000 γρόσια

Βρώμη: 2.000 κοιλιά — 8.000 γρόσια

Βαμβάκι: 50.000 οκάδες — 150.000 γρόσια

Κορινθιακή σταφίδα — 37.000 γρόσια

Λάδι: 3.000 βαρέλια — 105.000 γρόσια

Κρασί: 15.000 γρόσια — 150.000 γρόσια [sic]

Μίσθωση ιχθυοτροφείων — 9.000 γρόσια

Τελωνεία — 4.000 γρόσια

ΣΥΝΟΛΟ: 587.000 γρόσια

δεύτερης¹⁷⁵ σε τετρακόσιες πενήντα μία χιλιάδες γρόσια· τέλος, το τρίτο αγρόκτημα¹⁷⁶, που περιλαμβάνει τη Ληλάντιο πεδιάδα, στην οποία αριθμούνται έντεκα χωριά, δίνει με τη σειρά του ένα εισόδημα τριακοσίων τριών χιλιάδων γροσίων. Έτσι, τα ετήσια έσοδα της Αιολίδας εκτιμήθηκαν, το 1815, σε ένα εκατομμύριο τριακόσιες εβδομήντα τέσσερις χιλιάδες πεντακόσια γρόσια, τα οποία αντιστοιχούσαν, σύμφωνα με την ισοτιμία κατά την οποία έγινε ο υπολογισμός, σε περίπου ένα εκατομμύριο πεντακόσιες χιλιάδες φράγκα του δικού μας νομίσματος. Αυτό το προϊόν της γεωργίας και της αλιείας ήταν το αποτέλεσμα της εργασίας χιλίων οκτακοσίων ογδόντα εφτά χριστιανικών οικογενειών, που αποτελούσαν εννιά χιλιάδες τετρακόσιους τριάντα πέντε ανθρώπους κατανεμημένους σε δύο πόλεις και τριάντα ένα χωριά, των οποίων θεωρώ περιττό να δώσω την ονοματολογία.

175 Δεύτερη Αναχαΐδα (Μεσολόγγι):

Σιτάρι: 15.000 κοιλιά — 150.000 γρόσια
 Καλαμπόκι: 2.000 κοιλιά — 12.000 γρόσια
 Κριθάρι: 4.000 κοιλιά — 20.000 γρόσια
 Κάστανα — 10.000 γρόσια
 Βαμβάκι — 30.000 γρόσια
 Λάδι: 3.500 βαρέλια — 122.500 γρόσια
 Κρασί: 4.000 βαρέλια — 40.000 γρόσια
 Κορινθιακή σταφίδα — 37.500 γρόσια
 Ιχθυοτροφεία — 20.000 γρόσια
 Τελωνεία — 9.000 γρόσια
 ΣΥΝΟΛΟ: 451.000 γρόσια

176 Τρίτη Αναχαΐδα (Υποχώρι/Ευηνοχώρι):

Σιτάρι: 8.000 κοιλιά — 80.000 γρόσια
 Καλαμπόκι: 20.000 κοιλιά — 120.000 γρόσια
 Ρύζι — 88.000 γρόσια
 Κριθάρι — 15.000 γρόσια
 ΣΥΝΟΛΟ: 303.000 γρόσια

ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ LXXXVI

Επίκτητος Αιτωλία, ή επαρχία (καντόνι) του Βενέτικου. Όρος Χαλκίς, ή Βαράσοβα. Πηγή Καλλιρρόη. Ερείπια της Καλυδώνας. Χωριό Μαυρομάτι. Πιθανή τοποθεσία της Λυκίρνας. Λιμένας του Καβουρόλιμνου. Θέση του Ελαιούς. Όρος Ταφιασσός, ή Κλόκοβα. Τμήμα αποκαλούμενο Κακιά Σκάλα. Θειούχες ιαματικές πηγές, θεωρούμενες από τους αρχαίους ως οι τάφοι του Νέσσου και των Κενταύρων. Προέκταση του όρους Κόραξ, ή Κόρακας. Ρους του Ταφιασσού. Πιθανές θέσεις του Μακυνίου και του Μολυκρείου. Παραγωγή και πληθυσμός του Βενέτικου. Άφιξη στο κάστρο της Ναυπάκτου (Lépante).

Η Επίκτητος Αιτωλία, ή κατακτημένη, έλαβε την ονομασία Βενέτικο από τους Τούρκους, οι οποίοι συνηθίζουν να δίνουν στις χώρες που εισβάλλουν τα ονόματα των λαών επί των οποίων πέτυχαν τις κατακτήσεις τους. Έτσι, αρκεί να υπενθυμίσω ότι ονομάζουν την αρχαία Αιτωλία Κάρλελι, λόγω του δεσπότη Καρόλου από τον οποίο την αφαίρεσαν, και να προσθέσω ότι ονόμασαν το ανατολικό τμήμα αυτής της επαρχίας Βενέτικο, επειδή το πήραν από τους Βενετούς, οι οποίοι υπήρξαν για μεγάλο διάστημα κυρίαρχοι της Ναυπάκτου και της βόρειας ακτής του Κορινθιακού κόλπου.

Η έκταση του Βενέτικου, που περιλαμβάνει την Επίκτητο Αιτωλία στις αρχαίες της διαστάσεις, μπορεί να υπολογιστεί από την ακτή της θάλασσας, ανεβαίνοντας βόρεια στο εσωτερικό της χώρας, σε βάθος τριών λευγών επί εξήμισι λευγών μήκους, ξεκινώντας από τις εκβολές του Φίδαρη (Εύηνου) μέχρι εκείνες του Μόρνου ή Πίνδου, που χύνεται στη θάλασσα ανατολικά της Ναυπάκτου. Εντός αυτών των ορίων, το Βενέτικο, το οποίο υπάγεται στο σαντζάκι του Ενεμπαχτέ ή Ναυπάκτου (μια ασθενής διακυβέρνηση εγκλωβισμένη στη σατραπεία του Ευρίπου [Νεγρεπόντε]¹⁷⁷), έχει ως σύνορα στα βορειοδυτικά το Απόκουρο ή Αποδοτία, στον βορά την επαρχία του Κραβάρων και στην ανατολή το Λιδορίκι ή Δωρίδα.

177 Οι εννέα καζάδες (δικαστικές περιφέρειες) της στεριάς που υπάγονται στο σαντζάκι του Νεγρεπόντε είναι: Βοδονίτσα, Λιβαδειά, Ταλάντι, Θήβα, Αθήνα, Σάλωνα, Λιδορίκι, Πατρατζίκι (Υπάτη) και Βραχώρι.

Αυτή η χώρα, όπως όλα τα άλλα μέρη της Αιτωλίας, ερημωμένη από τους πολέμους που έπληξαν την Ελλάδα από την υποδούλωσή της από τον ύπατο Φούλβιο¹⁷⁸, αποδεκατισμένη από τον Αύγουστο, λεηλατημένη από τους βαρβάρους, δεν είχε προλάβει να συνέλθει από τις απώλειές της όταν περιήλθε ως μερίδιο στους Βενετούς μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους¹⁷⁹. Αφού χάθηκε από τους Χριστιανούς κατά τη βασιλεία του Μωάμεθ Β', επανακτήθηκε μετά τη ναυμαχία της Ναυπάκτου, και υπέκυψε τελικά στον ζυγό των Μωαμεθανών δυνάμει της συνθήκης ειρήνης του Πασάροβιτς¹⁸⁰, η οποία επικύρωσε τη δουλεία των Χριστιανών με την απώλεια των κτήσεων της Βενετίας στον Μοριά και στις ακτές της Ρούμελης.

Είχα φτάσει στα δυτικά σύνορα του Βενέτικου, που οριοθετεί ο Φίδαρης [ποταμός Εύηνος]. Πέρα από το πέρασμα (πόρο) αυτού του ποταμού, είδα στην αριστερή του όχθη τα ερείπια ενός μοναστηριού που μέχρι πρόσφατα υπηρετούσαν έξι καλόγεροι. Στο βαθύτερο σημείο του περάσματος, το νερό έφτανε μέχρι τις ζώνες των αλόγων μας· μου είπαν δε ότι τον χειμώνα έπρεπε να ανέβει κανείς πάνω από τη Γουριά για να μπορέσει να διασχίσει τον ποταμό, τόσο μεγάλος είναι τότε ο όγκος των υδάτων του. Δυσκολευτήκαμε πολύ να προσεγγίσουμε την αριστερή του όχθη και να ανοίξουμε δρόμο λόγω της πυκνής λόχμης από πικροδάφνες και θάμνους με τους οποίους είναι καλυμμένη.

Αφού όμως την ανεβήκαμε, βαδίσουμε για λίγο σε πεδιάδα ώστε να φτάσουμε στη βάση του όρους Χαλκίς, την οποία ακολουθήσαμε κατευθυνόμενοι προς τα βόρεια μέσω ενός τραχύ μονοπατιού, το οποίο στένευε σε τέτοιο βαθμό που αναγκαστήκαμε να αποβιβαστούμε από τα άλογα, υπό τον φόβο να πέσουμε μαζί τους στο βάθος του ποταμού. Μετά από μια λεύγα δρόμου σε αυτή την επίπονη θέση, αφού παρακάμψαμε το βουνό, κατευθυνθήκαμε ανατολικά, εισχωρώντας σε μια κοιλάδα ελάχιστα καλλιεργημένη και καλυμμένη με δέντρα, όπου είδα αρκετούς τουρκικούς τάφους· και μισή λεύγα παραπέρα, φτάσαμε σε μια υπέροχη πηγή σκιασμένη από πλατάνια, η οποία φαίνεται να αντιστοιχεί, λόγω της θέσης της, με εκείνη της πηγής Καλλιρρόης.

Κάναμε στάση σε αυτόν τον σταθμό που συχνάζουν ταξιδιώτες και ληστές. Οι οδηγοί μας, που άλλοτε θα μου διηγούνταν κοντά σε αυτή τη Ναϊάδα την ιστορία του Κορέσου και της ανάλγητης Καλλιρρόης¹⁸¹, δεν μου μίλησαν παρά μόνο για κλέφτες, δείχνοντάς μου τους διάσπαρτους τάφους στην πεδιάδα που θυμίζουν τις δολοφονίες

178 Αξιομνημόνευτη εποχή, το έτος της Ρώμης 565, 149η Ολυμπιάδα, που είδε τους Γαλλο-Έλληνες υποταγμένους από τον Μάνλιο. Οι Σκιπίων, Αννίβας και Φιλοποίμην τερμάτισαν τότε την επίγεια πορεία τους. (Τίτος Λίβιος, βιβλίο XXXVIII, Φλώρος, βιβλίο II, κεφ. 9).

179 Αυτή η παραχώρηση, που αναφέρεται στην «Ιστορία της Βενετίας» του κ. Daru, έχει ως εξής: «Από το δεύτερο μέρος των εδαφών του δούκα και της κοινότητας των Ενετών, από το δεύτερο μέρος της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, η μικρή και μεγάλη επαρχία Ricopalla ή Nicopalla (Νικόπολη) με τα εξαρτήματα της Artha (Άρτα), Bohello (Βραχώρι, χώρα των λιμνών), Anatholico (Αιτωλικό), Lesconis (Λιτζάς/Λιτσάς)». Η συνθήκη απαριθμεί στη συνέχεια τις επαρχίες που ονομάζει Dirrachii (Δυρράχιο), Arbani (Αλβανία), Clavinissa, Granina (Ιωάννινα), Drinopoli (Δρυϊνούπολη), Acridis (Αχρίδα), Leucas (Λευκάδα), Coripho (Κέρκυρα). (Ιστορία της Βενετίας, τόμος I, σημείωση σελ. 306).

180 Υπογράφηκε στις 21 Ιουλίου 1718.

181 Πανσανίας, Αχαϊκά, κεφ. 21, σελ. 576.

τους. Προσπάθησα μάταια να στρέψω την προσοχή τους σε ένα αντικείμενο πιο ενδιαφέρον για μένα, μιλώντας τους για την Καλυδώνα, της οποίας η τοποθεσία μου υποδείχθηκε από μερικούς καλύτερα πληροφορημένους βοσκούς στην πλαγιά της Βαράσοβας, όπου είχαν βρει νομίσματα τα οποία μου πούλησαν¹⁸².

Ήταν τελικά η Καλυδώνα που είχα μπροστά μου· η απόστασή της από τη θάλασσα, την οποία ο Πλίνιος υπολογίζει σε πέντε χιλιάδες πεντακόσια βήματα¹⁸³, η γειτνίασή της με τον Εύηνο, η απόκρημνη θέση της, δικαίωναν τις ενδείξεις των αρχαίων¹⁸⁴. αλλά τι να δει κανείς σε μια τοποθεσία ήδη ερειπωμένη από την εποχή του Στράβωνα¹⁸⁵; Ωστόσο, μου είπαν, και βεβαιώθηκα αργότερα, ότι υπάρχουν ακόμη κάποια τμήματα τείχους μιας ακρόπολης παρόμοιας με εκείνη των Μυκηνών, και τμήματα οχυρώσεων μεταγενέστερης εποχής. Κάτω από την Καλυδώνα, διέκρινα το χωριό Μαυρομάτι· και στο ανώτερο τμήμα του όρους Χαλκίς, μια σειρά από δασωμένα επίπεδα που οδηγούν στην κορυφή του, όπου οι Έλληνες έχουν χτίσει ένα παρεκκλησί αφιερωμένο στον Προφήτη Ηλία, κοντά σε μια πηγή νερού φημισμένη για την εξαιρετική ποιότητά της.

Καθώς βιαζόμασταν, διότι οι βοσκοί μάς προειδοποίησαν ότι ληστές, κατεβασμένοι από το όρος Κόραξ, περιφέρονταν στο Βενέτικο, συνεχίσαμε την πορεία μας διασχίζοντας άγριους λόφους καλυμμένους με γκορτσιές (αγριοαχλαδιές με φύλλα ελιάς). Διέκρινα στα βόρεια μερικές καλύβες¹⁸⁶, και ένα μίλι στα νότια, το χωριό Καβουρόλιμνη [Κάτω Βασιλική], τοποθετημένο κοντά στην αρχαία εμπορική σκάλα της Καλυδώνας. Ένας πύργος χτισμένος πάνω σε αρχαία θεμέλια, που εικάζεται ότι είναι εκείνα του Ελαιούς¹⁸⁷, χρησιμεύει ως φυλάκιο για μερικούς τελωνειακούς εγκατεστημένους σε αυτή τη σκάλα για να εισπράττουν τους φόρους από τους λεμβούχους που έρχονται εκεί για να ψαρέψουν πίννες, κάβουρες και μεγάλα στρείδια, μέσα στα οποία βρίσκονται μαργαριτάρια χαμηλής ποιότητας. Φτάνοντας στο ύψος των λόφων που δεσπόζουν στη λεκάνη της Καβουρόλιμνης, ανακάλυψα από την άλλη πλευρά του πορθμού την Πάτρα, το ερειπωμένο κάστρο της και τα πλοία αγκυροβολημένα στο λιμάνι της. Χάνοντας σύντομα αυτά τα αντικείμενα από τα μάτια μας, βαδίσουμε για διάστημα μισής λεύγας μέσα από μια άνυδρη περιοχή, για να φτάσουμε στο στενό της Κακιάς Σκάλας, που περιβάλλει τη νότια πλαγιά του όρους Κλόκοβα ή Ταφιασσού¹⁸⁸. Κάναμε στάση για να ξεκουραστούν τα άλογά μας και για να στερεώσουμε γερά τα φορτία, πριν τολμήσουμε να μπούμε σε αυτό το απόκρημνο μονοπάτι· και επωφελήθηκα από αυτή τη στιγμή για να προσδιορίσω τα σημεία αναγνώρισής μου.

182 Αργυρό νόμισμα. Κεφαλή της Αταλάντης, στα δεξιά, καλυμμένη με πέτασο. Οπισθότυπος: ΑΙΤΩΛΩΝ, κάπρος τρέχων στα δεξιά, από κάτω τα επάλληλα γράμματα Κ και Α, και μια αιχμή λόγχης.

183 Πλίνιος, βιβλίο IV, κεφ. 2.

184 Πιάδα, βιβλίο II, στίχος 640.

185 Στράβων, βιβλίο I'.

186 Βόρεια και μισή [λεύγα], τα χωριά Σπανάκι και Μπειζαντέ.

187 Έλαιος, Πολύβιος, βιβλίο IV. Βάσει της αυθεντίας αυτού του ιστορικού ο Palmer τοποθετεί αυτό το οχυρό κάτω από την Καλυδώνα.

188 Το όνομα Ταφιασσός προέρχεται πιθανότατα από τη λέξη τάφος, λόγω των Κενταύρων που θάφτηκαν εκεί, και των οποίων η σήψη των πτωμάτων είχε, σύμφωνα με τους μυθολόγους, μολύνει τις ηπατικές ιαματικές πηγές που αναδύζονται από τη βάση του.

Η οροσειρά του όρους Ταφιασσού, ή Κλόκοβα, εκτείνεται από τις όχθες του Κορινθιακού κόλπου, υψούμενη προς τα βόρεια μέχρι το όρος Κόραξ, του οποίου οι κυματιστές κορυφές εγκλωβίζουν την αριστερή όχθη του Εύηνου, συνδεδεμένες με το όρος Χαλκίς ή Βαράσοβα. Αγκάλιαζα με το βλέμμα όλο το διάστημα που μόλις είχαμε διανύσει, από το πέρασμα (πόρο) της Κορτάγας, κοντά στο οποίο ξεκινά ένα σκοτεινό δάσος έκτασης άνω των τεσσάρων λευγών, το οποίο συμπλέκεται με άλλα δάση απλωμένα στις χαράδρες του Απόκουρου. Ο ορίζοντάς μου έκλεινε στα βόρεια από το όρος Άνινος¹⁸⁹, το οποίο χωρίζει την επαρχία (καντόνι) των Κραβάρων από εκείνη του Πατρατζίκ (Υπάτης). Έβλεπα στα ανατολικά τη διπλή κορυφή του Παρνασσού, του οποίου οι θόλοι δεσπόζουν πάνω από επτά παράλληλα αντερείσματα βουνών που σχηματίζουν, ξεκινώντας από τη Χαλκίδα, ισάριθμα ακρωτήρια στον κόλπο των Αλκυονίδων. Περιπλανιόμουν στο νότο πάνω από τις ακτές της Πελοποννήσου, και είχα κάτω από τα πόδια μου, στη βάση των απόκρημνων πλευρών της Κακιάς Σκάλας, τις πηγές με το αναβράζον θειούχο νερό¹⁹⁰, για τις οποίες ο Μυρτίλος ο Λέσβιος¹⁹¹ ισχυρίζεται ότι η δυσσομία τους υπήρξε η αιτία του προσωνομίου Οζόλαι, που η αρχαιότητα έδωσε στους Λοκρούς γείτονες του όρους Ταφιασσού.

Ο ήλιος έκαιγε όταν ξεκινήσαμε στο επικίνδυνο στενό της Κακιάς Σκάλας, από μια ανωφέρεια λαξευμένη σε σπειροειδή μορφή στη νότια περίμετρο του βουνού, σχεδόν κάθετα προς τη θάλασσα. Μερικές πέτρες τοποθετημένες κάθετα σχημάτιζαν ένα στηθαίο που χρησίμευε για να μας καθυσοχάζει· αλλά στα σημεία όπου αυτό έλειπε, δεν μπορούσα χωρίς να τρέμω να κοιτάξω το βάθος του κόλπου. Επιτέλους, φτάνοντας στο μεγαλύτερο ύψος, που είναι περίπου δύο χιλιάδες πόδια πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας, βρήκαμε το μονοπάτι φραγμένο από κατολισθήσεις πετρών που αποσπώνται σχεδόν συνεχώς από τις υψηλότερες περιοχές. Οι οδηγοί μας άνοιξαν το πέρασμα παραμερίζοντας τα κομμάτια των βράχων· και η σύνεση μάς ανάγκασε να αποβιβαστούμε για να κάνουμε το υπόλοιπο του δρόμου. Αρχίσαμε λοιπόν να κατεβαίνουμε, ή μάλλον να γλιστράμε πάνω σε κυλιόμενα χαλίκια· και μετά από τρία τέταρτα της ώρας κόπωσης, βρεθήκαμε στην πεδιάδα.

Εισερχόμουν στη δεύτερη κοιλάδα της Επικτήτου Αιτωλίας και στα εδάφη που υπάγονται άμεσα στον πασά της Ναυπάκτου, διότι το τμήμα που περιλαμβάνεται μεταξύ του Εύηνου και του όρους Κλόκοβα, αν και ανήκει στη δικαιοδοσία του, έχει τώρα καταληφθεί από τον Αλή πασά. Μόλις είχαμε κάνει μερικά βήματα, όταν μου έδειξαν τα ερείπια των Καλαβρούτων [Καλαβρούζα ή Άνω Καλαβρούζα], χωριού που πυρπολήθηκε από τους ληστές, πέρα από το οποίο διασχίσαμε ένα ρυάκι που είναι ίσως ο Ταφίας. Αυτός ο χειμαρρος, καθώς φουσκώνει την εποχή των βροχών, έχει τις πηγές του δύο και μισή λεύγες βόρεια στο όρος Κόραξ, στα περίχωρα του Μαναλούδι, της Μαμουλάδας και του Καταλόγγου, πάνω στον δρόμο του Κουκιο-κάστρου¹⁹² [Κουκουρά-καστρο ή Κουκουράς], το οποίο αντικατέστησε, όπως και το Μαναλούδι,

189 Άνινος: είναι το αρχαίο όρος Οίτη, ανατολικό αντέρεισμα της Πίνδου. Ο Πτολεμαίος τη θεωρεί ως την κεντρική ραχοκοκαλιά της Ελλάδας. Ο Τίτος Λίβιος προσθέτει ότι το όρος Καλλίδρομο είναι το υψηλότερο σημείο αυτού του τμήματος.

190 Οι κάτοικοι της Πάτρας, που έρχονται σε αυτές τις πηγές για τη θεραπεία δερματικών παθήσεων, τις ονομάζουν Βρωμονέρια. Οι λεμβούχοι με διαβεβαίωσαν ότι σε ορισμένες εποχές αναγκάζονται να κλείνουν τη μύτη τους για να μην ζαλιστούν από τις αναθυμιάσεις. Τα νερά είναι γλοιώδη και γεμάτα θρόμβους, γι' αυτό ο Μυρτίλος έλεγε ότι μοιάζουν με πύον (ώσπερ πύον).

191 Αντίγονος, στα «Παράδοξα», αναφορά από τον Palmer.

τις αρχαίες κωμοπόλεις του Μολυκρείου¹⁹³ και της Μακύνειας¹⁹⁴. Στην έκταση των δύο λευγών που διανύσαμε από τον Ταφία για να φτάσουμε στο κάστρο της Ναυπάκτου, δεν είδα παρά μόνο το χωριό του Χαλούλ-Αγά [περιοχή της Λυγιάς ή Λυγιά]. Μια ορδή δολοφόνων κατεβασμένων από τον Κόρακα έσπειρε τον πανικό στο Βενέτικο· οι χωρικοί είχαν εγκαταλείψει τις καλύβες τους για να αναζητήσουν άσυλο στο κάστρο της Ναυπάκτου, όπου έμαθα τους κινδύνους από τους οποίους είχαμε την τύχη να διαφύγουμε.

Είναι πιθανό ότι το λιμάνι του Μολυκρείου¹⁹⁵, όπου τα δελφίνια εναπέθεσαν το σώμα του Ησιόδου, του οποίου ο θάνατος εξιστορείται με διαφορετικές περιστάσεις¹⁹⁶, ήταν το ίδιο με τον όρμο του Αντιρρίου· διότι δεν υπάρχει κανένα άλλο σημείο προσέγγισης στην ακτή, από την Καβουρόλιμνη μέχρι το κάστρο της Ρούμελης, περίπτωση που επιτρέπει τον προσδιορισμό αυτής της ιστορικής θέσης. Το ακρωτήριο που το προστατεύει στα ανατολικά είναι μια προέκταση του όρους Πίνδος, που τώρα ονομάζεται Ρίγανη, το οποίο σχηματίζει, μαζί με το ακρωτήριο του Ρίου, ένα στόμιο διαμέτρου τετρακοσίων εβδομήντα δύο οργιών, που ελέγχεται από δύο οχυρά των οποίων τα διασταυρούμενα πυρά μπορούν να κλείσουν την είσοδο του Κορινθιακού κόλπου. Αυτή η θέση υποδεικνύεται σαφώς από όλους τους γεωγράφους ως το στενότερο σημείο του πορθμού και ένα ιδιαίτερο σημείο άμυνας αυτής της εσωτερικής θάλασσας, χωρίς ποτέ να έχει γίνει λόγος για κανέναν οικισμό εγκατεστημένο πάνω σε αυτό το ακρωτήριο. Εντούτοις, ο D. Niger, ο οποίος από το βάθος του γραφείου του δημιουργούσε συχνά νέες χώρες, είχε τοποθετήσει εκεί την κωμόπολη Γαλατά, την οποία ο Paulmier (Palmer), βασιζόμενος στη μαρτυρία των Ιπποτών της Μάλτας —που ήταν τόσο καλοί παρατηρητές όσο και γενναίοι— τοποθετεί ορθά στις όχθες του Εύηνου¹⁹⁷, όπου και βρίσκεται.

Το κάστρο της Ναυπάκτου, ή της Ρούμελης, στο οποίο μόλις είχα εισέλθει, καλύπτει τώρα την άκρη του ακρωτηρίου του Αντιρρίου με ένα παραλληλόγραμμο σχήμα, ενισχυμένο με προμαχώνες και χωρισμένο σε δύο περιβόλους, με μια ξηρή τάφρο από την πλευρά της στεριάς. Η πρώτη αυλή, γεμάτη ερείπια και καλύβες, στην οποία βρισκόμασταν, ήταν τότε κατακλυσμένη από χριστιανικές οικογένειες του Βενέτικου, που έφευγαν για να σωθούν από τους ληστές οι οποίοι λεηλατούσαν τα χωριά τους. Αυτοί οι δυστυχημένοι χωρικοί, στο χρώμα της σκόνης την οποία έβρεχαν

192 Κουκιο-κάστρο: κάστρο των κουκιών, μία ώρα βορειοδυτικά του κάστρου της Ρούμελης, ή των Δαρδανελίων της Ναυπάκτου.

193 Μολύκρεια (Μολυκρία): Θουκυδίδης, Στράβων (την τοποθετεί μετά τη Μακύνεια), Πλίνιος, Πτολεμαίος, Παυσανίας, Στέφανος Βυζάντιος.

194 Μακύνεια: Πλούταρχος («Ηθικά»). Ο Στράβων υποδεικνύει τη θέση της πάνω στο όρος Ταφιασό. Η ιστορία μάς διδάσκει ότι η καταστροφή της ήταν έργο του Φιλίππου: "Τείχη Μακύνου, Ολύμπιε Ζευ, ο Φίλιππος κατέρριψε" (Ανθολογία, βιβλίο I, κεφ. 5).

195 Στράβων, βιβλία VIII και IX.

196 Ο Πλούταρχος, στο «Συμπόσιο των επτά σοφών», λέει ότι τα δελφίνια μετέφεραν το σώμα του Ησιόδου στην ακτή του Ρίου, γειτονική στο Μολύκρειο (Ρίον Μολύκριον), το οποίο επονομάζεται επίσης Ρίον Αιτωλικόν.

Η ιστορία του θανάτου του εξιστορείται με ασαφή τρόπο από τον Παυσανία.

197 Palmer (Paulmier de Grentemesnil), βιβλίο IV, κεφ. 20, σελ. 485-492.

με τα δάκρυά τους, παρουσίαζαν την πιο αποτρόπαιη εικόνα. Είχα πλησιάσει κοντά τους· τους μοίραζα τις προμήθειές μου, όταν οι ταχυδρόμοι, που είχαν δηλώσει το όνομά μου στην πύλη του δεύτερου περιβόλου, ήρθαν να με ειδοποιήσουν ότι μπορούσαμε να εισέλθουμε.

Αυτό το άλλο τμήμα του φρουρίου, που καταλαμβάνει το άκρο του ακρωτηρίου, διασταυρώνει τα πυρά του με το απέναντι κάστρο του Μοριά (Ρίον Αχαϊκών). Η φρουρά της θέσης στην οποία βρισκόμουν αποτελούνταν τότε από μερικές τουρκικές οικογένειες μόνιμα εγκατεστημένες εκεί, και από δεκαπέντε Αλβανούς φαγωμένους από τις φείρες, υπό τις διαταγές ενός μονόφθαλμου φρουράρχου, ντυμένος με μια εξαθλιωμένη στολή. Αυτός ο αρχηγός της πιο ελεεινής γνωστής πολιτοφυλακής, στον οποίο αποδίδονταν τιμές, ήρθε υπεροπτικά να τείνει το χέρι για να ζητήσει το δώρο της υποδοχής· και καθώς δεν του έδωσα καμία σημασία, αποσύρθηκε αρκετά δυσαρεστημένος.

Από την πλευρά μου, άρχισα να περιηγούμαι στη θέση με έναν άνθρωπο που μου φάνηκε διατεθειμένος να μου γνωρίσει τις λεπτομέρειες. Ήταν ο τοπτσή-μπασής, ή στρατηγός του πυροβολικού, το οποίο αποτελούνταν από τριάντα πυροβόλα ριγμένα χωρίς κιλλίβαντα πάνω στις επάλξεις. Μου είπε ότι η θέση του του απέφερε αμοιβή ογδόντα φράγκων το χρόνο (22 λεπτά την ημέρα)· και όταν τον ρώτησα ποια ήταν η πληρωμή των πυροβολητών του, μου απάντησε ότι ήταν μόνος του στην ομάδα του, καθώς η υπηρεσία των δαρδανελλίων [των στενών] ήταν εξ ολοκλήρου εμπιστευμένη στο πρόσωπό του. Αυτό με οδήγησε να τον ρωτήσω αν μπορούσε να βρισκεται σε δύο μέρη ταυτόχρονα, και αν είχε επίσης τη διεύθυνση του πυροβολικού του κάστρου του Μοριά· πάνω σε αυτό άρχισε να γελά. Η περιήγησή μας μας επανέφερε προς τον ντισντάρ, τον οποίο βρήκα καθισμένο στο στέγαστρο ενός πηγαδιού, όπου κάπνιζε την πίπα του με τη σοβαρότητα ενός κυρίαρχου του κόσμου. Καθώς έπρεπε να καταφύγω στην εξουσία του προκειμένου να εξασφαλίσω τη διέλευση, ισχυρίστηκε ότι δεν μπορούσε να με αφήσει να βγω από το κάστρο χωρίς διαταγή του πασά της Ναυπάκτου, στον οποίο μπορούσα να απευθυνθώ. Του απάντησα, υψώνοντας τη φωνή μου, ότι ήταν χρήματα και όχι μια διαταγή αυτό που ήθελε· ότι μπορούσε ατιμώρητα να ενεργεί με αυτόν τον τρόπο με τους Έλληνες· αλλά ότι δεν θα του έδινα τίποτα, και ότι όφειλε παρευθύς να φροντίσει να μου παρασχεθεί μια βάρκα.

Με αυτά τα λόγια, ειπωμένα με ενέργεια, η «Εξοχότητά του» εξανθρωπίστηκε σε σημείο να με παρακαλά να δεχτώ μερικά καρπούζια. Αφού έγινε δεκτό αυτό το πρώτο είδος, συνάψαμε ειρήνη, την οποία σφράγισα με το δώρο που ονομάζεται μπαξίσι, υποσχόμενος επιπλέον την προστασία μου ενώπιον του πασά του, Σαλίχ-Αλή-Ζαντέ, τρίτου γιου του σατράπη των Ιωαννίνων, ο οποίος διοικούσε στη Ναύπακτο. Κλήθηκαν οι λεμβούχοι, έδωσα εντολή να ανοιχτούμε στο πέλαγος· και σε λιγότερο από δέκα λεπτά, αποβιβάστηκα στα εδάφη της Πελοποννήσου.

Η Επίκτητος Αιτωλία, ή Βενέτικο, την οποία μόλις είχα διασχίσει, είναι, όπως και άλλοτε, μια χώρα ελάχιστα εύφορη, εξαιτίας της έλλειψης νερών στην οποία είναι εκτεθειμένη κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού. Η πρωτεύουσά της, που είναι η Ναύπακτος, ή Λέπαντο¹⁹⁸, έδρα ενός πασά δύο ιππουριδίων, εκτείνει από αυτή την πλευρά τη δικαιοδοσία της σε δεκαέξι χωριά, τα οποία, μαζί με τον πληθυσμό της

198 Η Ναύπακτος, το Λέπαντο ή Ενέμπακτο, είναι κτισμένη μία ώρα ανατολικά του ακρωτηρίου της Ρούμελης [Αντίρριο], απόσταση την οποία δεν αναφέρει ο Σκύμνος όταν λέει: Πρὸς τῷ Ρίῳ κείται δὲ Νάυπακτος πόλις [Κοντά στο Ρίο βρίσκεται η πόλη της Ναυπάκτου]. SCYMN. CHIUS., στ. 477.

πόλης που μόλις ονόμασα, σχηματίζουν ένα σύνολο χιλίων τριακοσίων πενήντα επτά οικογενειών ή έξι χιλιάδων ογδόντα πέντε ατόμων, των οποίων το ένα τρίτο περίπου είναι Μωαμεθανοί. Η φτώχεια εμφανίζεται παντού· οι χωρικοί, στερημένοι από καλλιεργητικά μέσα, εκτεθειμένοι στις αυθαιρεσίες [αβανιές] και στις επιδρομές των ληστών, αποσπών, σαν στα κρυφά, από τα χωράφια τους ένα ετήσιο εδαφικό εισόδημα που εκτιμάται, σύμφωνα με την καταγραφή, σε τριακόσιες δέκα εννέα χιλιάδες διακόσια τουρκικά γρόσια. Έτσι, παρά την πιο αυστηρή οικονομία, τα προϊόντα επαρκούν μόλις και μετά βίας για να καλύψουν το ύψος των οφειλών και να τους εξασφαλίσουν μερικά αντικείμενα προερχόμενα από το εξωτερικό εμπόριο.

pentalofo.gr

Φρανσουά Σαρλ Υγκ Λοράν Πουκεβίλ (Φρανσουά Πουκεβίλ)

Φρανσουά Πουκεβίλ (François Rouquerville), Γάλλος πρόξενος στην αυλή του Αλή Πασά και δεινός περιηγητής, διέσχισε την Ακαρνανία και την Αιτωλία στις αρχές του 19ου αιώνα (περίπου το 1806-1815), κληροδοτώντας μας μια από τις πιο λεπτομερείς, αν και συχνά υποκειμενικές, καταγραφές της περιοχής στο μνημειώδες έργο του «Ταξίδι στην Ελλάδα» (Voyage dans la Grèce).

Η Ματιά του Περιηγητή

Ο Πουκεβίλ δεν ήταν ένας απλός ταξιδιώτης· ήταν ένας «αρχαιολάτρης» λόγιος που προσπαθούσε μανιωδώς να ταυτίσει κάθε σωρό από πέτρες με τις πόλεις που ανέφεραν ο Θουκυδίδης, ο Στράβων και ο Πολύβιος. Ταυτόχρονα όμως, ως διπλωμάτης, κατέγραφε με κλινική ακρίβεια την οικονομική εξαθλίωση και τον φόβο που επικρατούσε στα «ιλτιζάμια» (φοροεκμισθώσεις) και τα τσιφλίκια του Αλή Πασά.

Το Οδοιπορικό στην Ακαρνανία

Ξεκινώντας από τον Αμβρακικό, ο Πουκεβίλ περιγράφει μια Ακαρνανία «άγρια» και δυσπρόσιτη.

Βόνιτσα και Άκτιο: Εντυπωσιάζεται από τη στρατηγική θέση του Ακτίου και τα ιχθυοτροφεία (διβάρια) στο Τζαμπαράκι, ενώ περιγράφει τη Βόνιτσα ως το προπύργιο του Πασά απέναντι στα Ιόνια νησιά.

Εηρόμερο: Διασχίζει το «αδιαπέραστο» δάσος της Μάνινας, το μεγαλύτερο δάσος βελανιδιάς που είχε δει ποτέ, το οποίο αποτελούσε την κύρια πηγή πλούτου (λόγω του εμπορίου βελανιδιού για βυρσοδεψία) από το λιμάνι του Δραγαμέστρου (Αστακού).

Οι Ερείπια και οι Καλύβες: Στα κείμενά του η αντίθεση είναι σκληρή: από τη μία τα επιβλητικά κυκλώπεια τείχη της Αλυζίας, των Κορόντων (Κόρταγα) και των Οινιάδων, και από την άλλη οι άθλιες ψάθινες καλύβες των κατοίκων που ζούσαν νομαδικά για να κρύβονται από τους εισπράκτορες.

Η Διάσχιση της Αιτωλίας

Περώνοντας τον Αχελώο (Ασπροπόταμο), τον οποίο θεωρούσε το «βασιλιά των ποταμών», εισέρχεται στην Αιτωλία.

Λιμνοθάλασσα και Αιτωλικό: Παρομοιάζει το Ανατολικό (Αιτωλικό) με μια μικρή Βενετία μέσα στις λάσπες και περιγράφει με λυρισμό τις πικροδάφνες στην περιοχή της Σταμνάς, που σχημάτιζαν μια «ανθισμένη οδό» πάνω στην αρχαία κοίτη του ποταμού.

Βραχώρι (Αγρίνιο): Ως έδρα των μπέηδων, το Βραχώρι τον εντυπωσιάζει με τα σεράγια του, αλλά σημειώνει την ασφυκτική παρουσία των Οθωμανών αξιωματούχων.

Λίμνες και Κλεισούρα: Καταγράφει την επικοινωνία μεταξύ Τριχωνίδας και Λυσιμαχείας και περιγράφει με δέος το φαράγγι της Κλεισούρας στον Αράκυνθο, ένα τοπίο που θεωρούσε ιδανικό για ενέδρες κλεφτών.

Εύηνος και Βαράσοβα: Διασχίζει με δυσκολία τον ορμητικό Φίδαρη (Εύηνο) και στέκεται με θαυμασμό μπροστά στη Βαράσοβα, το «Ιερό Όρος» των Αιτωλών, πριν καταλήξει στα πέντε τείχη της Ναυπάκτου.

Η Παρακαταθήκη του

Το κείμενο του Πουκεβίλ είναι μια πολύτιμη πηγή τοπωνυμίων. Πολλές από τις ονομασίες που κατέγραψε (Βλίχα, Μπαλιμπέη, Κεσάνια, Μουριάνος) έχουν χαθεί ή αντικατασταθεί, αλλά μέσα από τις σελίδες του επιβιώνει η εικόνα μιας Ελλάδας που βρισκόταν στο μεταίχμιο: ανάμεσα στην οθωμανική παρακμή και την επερχόμενη επανάσταση, με το αρχαίο της παρελθόν να «στεφανώνει» ακόμα τις κορυφές των βουνών της.

Χρονοδιάγραμμα Περιοδείας (1814-1816)

1814 - 1815: Είναι η κύρια περίοδος κατά την οποία διέσχισε τη Δυτική Ελλάδα κατευθυνόμενος προς την Πελοπόννησο.

Ιανουάριος 1806: Μια προγενέστερη καταγεγραμμένη ημερομηνία είναι η 31η Ιανουαρίου 1806, όταν ξεκίνησε ένα από τα πρώτα του ταξίδια προς την περιοχή, περνώντας από τα Διαπόντια νησιά (Φανό) πριν προσεγγίσει την Ήπειρο και τη μετέπειτα διαδρομή προς Ακαρνανία.

Φθινόπωρο 1815: Οι περισσότερες από τις λεπτομερείς περιγραφές για τα «ιλτιζάμια» της Πρέβεζας, τη Βόνιτσα και τον Αχελώο αντικατοπτρίζουν την κατάσταση της περιοχής ακριβώς εκείνη τη χρονιά, λίγο πριν την οριστική αποχώρησή του από την Ελλάδα.

pentalofo.gr